

М В Р

НАУЧНОИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИ ИНСТИТУТ ПО КРИМИНАЛИСТИКА И КРИМИНОЛОГИЯ
ЦЕНТЪР ЗА ПОЛИЦЕЙСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Весела Генова

Кольо Колев

**ИЗПОЛЗВАНЕ НА ФИЗИЧЕСКА СИЛА
ОТ ОРГАНИТЕ НА ПОЛИЦИЯТА**

СОФИЯ

2011

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ	5
------------------------	---

ГЛАВА ПЪРВА

СЪЩНОСТ И ПРАВНА РЕГЛАМЕНТАЦИЯ НА ИЗПОЛЗВАНЕТО НА ФИЗИЧЕСКА СИЛА ОТ ОРГАНИТЕ НА ПОЛИЦИЯТА	10
--	----

§1. Използване на физическа сила от полицейските органи – същност и социално значение	10
--	----

1. Използването на физическа сила като полицейско правомощие	10
--	----

2. Използване на физическа сила и полицейска етика	22
--	----

3. Социално значение на използването на физическа сила от полицейските органи	32
---	----

§2. Правни аспекти на използването на сила от полицията	39
--	----

1. Международни правни актове	39
-------------------------------------	----

2. Вътрешни нормативни актове	49
-------------------------------------	----

3. Правни проблеми при използване на сила от полицейските служители	58
---	----

§3. Международни стандарти за прилагане на сила от полицейските органи според практиката на Европейския съд за правата на човека	68
---	----

1. Анализ на случаи от съдебната практика на Европейския съд по правата на човека във връзка с прилагане на сила от полицията	68
---	----

2. Международни стандарти за използване на сила от полицията	93
--	----

ГЛАВА ВТОРА

ПРАКТИЧЕСКИ ОСНОВИ НА ИЗПОЛЗВАНЕТО НА ФИЗИЧЕСКА СИЛА ОТ ОРГАНИТЕ НА ПОЛИЦИЯТА	107
--	-----

§ 1. Характеристика на случаи, при които е използвана физическа сила от органите на полицията	108
--	-----

1. Основания за намеса на полицията и ситуации, при които е използвана физическа сила	109
---	-----

2. Вид на използваната физическа сила и последици за правонарушителите	113
--	-----

3. Характеристика на полицейските служители, използвали физическа сила и последици от техните действия	117
--	-----

§ 2. Организационни, психологически и тактически аспекти на използването на физическа сила от органите на полицията	121
1. Организационни аспекти на използването на физическа сила	122
2. Психологически аспекти на използването на физическа сила.....	128
3. Тактически аспекти на използването на физическа сила	136
ЛИТЕРАТУРА.....	144

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ

ГДОП -	Главна дирекция “Охранителна полиция”
ГДКП -	Главна дирекция “Криминална полиция
ЕКПЧ -	Европейска комисия за правата на човека
ЕСПЧ -	Европейски съд за правата на човека
ЗМВР -	Закон за министерство на вътрешните работи
КЗПЧОС -	Конвенция за защита правата на човека и основните свободи
КРБ -	Конституция на Република България
НК -	Наказателен кодекс
ОС на ООН -	Общо събрание на Организацията на обединените нации
ППЗМВР -	Правилни за приложение на закона за министерство на вътрешните работи
ПИ -	Полицейски инспектор
ПП -	Пътна полиция
ППД -	Патрулно постова дейност

ВЪВЕДЕНИЕ

На полицията са възложени множество задачи и дейности, свързани с противодействието на престъпността, охраната на обществения ред и защита правата и свободите на гражданите (вж. чл. 6 и чл. 7 от ЗМВР). За тяхното ефективно изпълнение държавата е предоставила редица правомощия, изрично установени в закона (вж. чл. 55 - чл. 91з ЗМВР). Едно от тях е правото на полицейските органи да използват физическа сила и помощни средства. Основанията за неговото прилагане са предвидени в чл. 72, ал. 1 от ЗМВР, а видът на помощните средства, които могат да се използват от полицията, са изброени изчерпателно в текста на ал. 2 от същия член. В тази връзка е утвърдена и Наредба I-з-1231/2006 г. за употреба на помощни средства от полицейските органи и Методическо указание за реда за използване на различните видове помощни средства, утвърдено със Заповед № I-з – 141/31.01.2007 г.

Редица изисквания по отношение прилагането на сила от полицията са регламентирани в международни и европейски актове за правата на човека. Такива са Международната харта за правата на човека, Конвенцията против изтезанията и други форми на жестоко, нечовешко или унижително отнасяне или наказание, Конвенцията за правата на детето, Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи и други.

В посочените нормативни актове са предвидени много законови гаранции, чието предназначение е да не се допусне неправомерно използване на физическа сила от полицейските органи и нарушаване на правата и свободите на гражданите. Практиката обаче, показва, че съществува широко поле за лична преценка при употребата на сила, което създава известна неувереност в част от служителите. Това се отнася най-вече за оценката на ситуациите и определянето на вида и интензивността на използваната сила за тяхното овладяване. В такива случаи може да се стигне до нарушаване на основни човешки права и до привличане на полицаите към различна по вид и характер отговорност, включително до ангажиране отговорността на държавата пред ЕСПЧ. Това налага по-нататъшно развитие и усъвършенстване на правната регламентация за използване на сила и привеждането ѝ в съответствие с международните стандарти.

Употребата на сила от полицията е сложно явление, към което трябва да се подхожда комплексно. Наред с необходимостта от съобразяването с правните основания и

процедури, служителите следва да отчитат редица други особености от организационен, психологически и тактически характер.

Важна роля за ефективността от работата на полицията имат изучаването и анализирането на факторите, оказващи негативно влияние върху използването на сила и средствата и методите за тяхното ограничаване и неутрализиране.

От съществено теоретично и практическо значение е наличието на цялостна и точна информация за характера и особеностите на ситуациите, в които най-често се използва сила и за основанията за това, както и за данните, характеризиращи личността на правонарушителите и наложените им мерки за отговорност. Това ще способства за подобряване на информационно аналитичната и управленска дейност на полицията.

Ситуациите, в които се използва сила, обикновено са конфликтни и съдържат реален риск за живота и здравето на служителите или на други лица. В такава обстановка решението за всеки отделен случай е индивидуално и често се налага да бъде взето в условията на голямо психологическо напрежение. Ето защо личностните нагласи и психичното състояние на служителите са от съществено значение за избор на най-ефективните форми и методи за правомерната употреба на сила.

Използването на сила е динамичен процес. При неговото развитие е необходимо непрекъснато да се наблюдават и оценяват измененията в обстановката, като се спазват определени тактически принципи, да се избират най-ефективните техники за контрол на ситуациите и да се избират най-добрите тактически методи за тяхното прилагане. Това показва, че в такива случаи влияние върху правомерното използване на сила оказва и тактическата подготовка на служителите. Част от тях обаче, се чувстват неуверени или изпитват трудности при прилагане на разглежданото правомощие. Това налага да се усъвършенстват формите на обучение и да се разработят тактически правила и препоръки за употреба на сила в зависимост от действията на правонарушителите.

Като се има предвид гореизложеното, ГД „Охранителна полиция“ възложи на ЦПИ при НИКК – МВР провеждането на научно изследване на тема „Използване на физическа сила от органите на полицията“.

Целта на изследването е да се проучи дейността на полицията във връзка с използването на физическа сила и да се предложат нормативни, организационни и практически препоръки за нейното подобряване.

За нейното реализиране се решиха следните основни **задачи**:

- изучиха и анализираха се нормативните актове, регламентиращи използването на физическа сила от полицейските служители;

- проучиха се ръководните международни и европейски документи относно законосъобразното прилагане на полицейските правомощия и защита правата на гражданите;

- проучиха се организационните, тактическите и психологически аспекти при използването на физическа сила;

- изследваха се най-често допусканите нарушения от полицейските служители във връзка с употребата на физическа сила;

- проучи се опитът на други държави във връзка с използването на физическа сила с оглед спазване правата на гражданите.

Обект на изследването беше нормативната база, организацията и практиката на полицейските органи при използване на физическа сила.

Предмет на изследването бяха:

- същността, основанията и реда за използване на физическа сила;
- организационните, психологическите и тактически проблеми при използване на физическа сила от полицейските органи;

- нарушенията, допускани от полицейските служители при прилагането на физическа сила;

- опитът и добрите практики на други държави за законосъобразно прилагане на физическа сила от органите на полицията.

Взависимост от специфичните особености, които характеризират обекта на изследването, се определи и неговият обхват.

Времеви – проучи се информация за периода за периода 2004-2010 г. по проблемите на изследването;

Териториален – изследването обхваща териториалните звена на полицията в София, София Област, Пловдив, Ловеч, Видин, Бургас, Кюстендил, Ямбол, Перник и Елин Пелин. Техният избор е направен въз основа на географското им местоположение, състоянието на оперативната обстановка и броя на жалбите на граждани срещу прилагането на физическа сила от полицейските органи.

Количествен - проучи се мнението на 292 полицейски служители от посочените ОДМВР в страната. От тях 6,8 % са със стаж до 3 години, 12% - от 3-5 години, 24% - от 5-10 години, 22,6 % - от 10-15 години и 34,6% - със стаж над 15 години.

Анкетираните полицейски инспектори са 19,5% от всички респонденти, 16,1 % са младши полицейски инспектори, 13% - полицаи от охранителна полиция, 11,3 % - служители на пътна полиция, 11% - оперативни работници от криминална полиция, 8,2% - инспектори от детски педагогически стаи, 7,9 % - началници на сектори или групи в охранителна полиция, 6,8 % - оперативни работници от икономическа полиция, 5,5% - началници на сектори и групи в криминална полиция и 0,7% заемат други длъжности в МВР.

За целите на изследването се проучиха и 100 преписки, образувани по сигнали на граждани за неправомерно използване на физическа сила за периода 2004 – 2008.

В процеса на изследването се използваха следните методи за събиране на емпирична информация:

1. **Анкета** - чрез пряка анонимна анкета се проучи мнението на служители от определените ОДМВР в страната;

2. **Стандартизирано интервю** - чрез този метод се проучи мнението на представители от ръководния полицейски състав, ПИ и служители от ППД по проблемите на прилагането на физическа сила.

3. **Проучване и анализ на документи** – този метод се използва за изучаване на нормативни актове, отчети, анализи справки, дисциплинарни производства, преписки по сигнали на граждани, литературни източници и други материали, свързани с изследването.

Основни **източници** за събиране на информация, използвани в процеса на изследването, са:

- мнения и становища на полицейски служители и на ръководния състав по проблемите на изследването;

- статистически данни, съхранявани в РУМВР, ОДМВР, СДВР, ГДОП и МВР

- доклади, справки, отчети и други служебни материали, свързани с предмета на изследването;

- нормативни актове, отнасящи се до същността, организацията и тактиката на прилагането на физическа сила от полицията.

Емпиричната информация, необходима за осъществяване на проучването, се събра посредством:

- **Анкетна карта** за проучване мнението на полицейски служители¹
- **Въпросник за стандартизирано интервю** с полицейски служители
- **Регистрационна карта** за проучване преписки по сигнали на граждани във връзка с допуснати нарушения при употребата на физическа сила от отделни служители.

¹ Въпросите, свързани с използване на физическа сила от полицията бяха включени в анкетното проучване за мнението на полицейските служители относно обществените нагласи към престъпността и полицията, представено в “Нагласи на полицейските служители относно общественото мнение за престъпността и полицията”, София, 2010 с автори В. Гюрова и Н. Казазян.

ГЛАВА ПЪРВА

СЪЩНОСТ И ПРАВНА РЕГЛАМЕНТАЦИЯ

НА ИЗПОЛЗВАНЕТО НА ФИЗИЧЕСКА СИЛА ОТ ОРГАНИТЕ НА

ПОЛИЦИЯТА

§1. Използване на физическа сила от полицейските органи – същност

и социално значение

1. Използването на физическа сила като полицейско правомощие

Ежедневният сблъсък на полицията с извършители на престъпления и други правонарушители налага използване средствата на държавната принуда за ефективно осигуряване на реда и спокойствието в обществото и възстановяване на увредените обществени отношения.

Прилагането на физическа сила по своята същност представлява полицейско правомощие, с чиято помощ полицията осъществява своята функционална компетентност. Правомощието е право, с което определен държавен орган е овластен и което той е задължен да упражни за да гарантира изпълнението на възложените му функции и задачи. В този смисъл полицейските служители са носители не само на право да използват физическа сила за овладяване на конкретни остри конфликтни ситуации, но и едновременно с това са задължени да прилагат такава за възстановяване на реда, когато са налице законовите основания. Това означава, че в определени случаи на полицаите е разрешено да въздействат чрез силови мерки върху престъпниците и нарушителите и те са длъжни да използват този начин за да изпълнят целите и социалната функция на полицията. Бидейки не само право, но и задължение на полицейския орган, прилагането на физическа сила поставя множество въпроси от правен, етичен и социален характер, които ще бъдат разгледани в следващото изложение.

1.1. Двойствен характер

Прилагането на физическа сила в качеството ѝ на властническо правомощие има двойствен характер. Той произтича от същността на функциите и задачите на полицейската институция в съвременното общество. От една страна тя е длъжна да проти-

водействия ефективно на престъпността и да обезпечава реда и националната сигурност, а от друга – да защитава правата и свободите на гражданите (чл.6 т.1-3 ЗМВР). В някои случаи използването на сила е единственото възможно средство за предотвратяване и преустановяване на престъпни посегателства и на други увреждания на обществените отношения. Чрез такова силово въздействие, упражнено върху нарушителя обаче, се засягат и застрашават неговото здраве и живот – т. е. посяга се върху негови основни права. Следователно полицията е длъжна да извършва действия, свързани със защита на правата и свободите на гражданите като една от възложените ѝ основни задачи, а в същото време съществува възможност тези права да бъдат нарушавани от органа, действащ в тяхна защита.

Тази двойственост се допълва и от факта, че извършеното от полиция, използващ физическа сила, може да бъде квалифицирано като престъпно посегателство, ако той не притежава качеството на държавен орган. В случая държавата легитимира не само нарушаването на основни права, но и деяния, които иначе представляват престъпления, биват считани за правомерни. Следователно нанасянето на увреждания върху здравето, а в някои случаи и лишаването от живот на определено лице, е не само декриминализирано като деяние, но се съдържа в официално задължение на полицейския орган като елемент от принудата, с която държавата си служи, за да обезпечи реда и сигурността в обществото.

В този смисъл двойственият характер на използването на физическа сила като полицейско правомощие може да бъде обобщено в три посоки:

- налице е нарушаване на основни права, легитимирано от закона, от орган, чиято основна задача е тяхната защита;
- представлява декриминализирано престъпно деяние срещу личността на гражданина, от орган, чиято основна функция е противодействието срещу престъпни посегателства;
- то е не само право, но и задължение на полицейския орган.

Поставянето на разглежданата тема на тази плоскост има изключително важно значение. Подбно разбиране за характера на това полицейско правомощие трасира отправните точки при неговата правна регламентация и стои в основата на използваните от полицията организационни и тактически варианти за прилагането му. То обуславя създаването на адекватни полицейски етични стандарти и организационна култура.

Изложеното показва изключителното значение на законосъобразността на полицейските действия и необходимостта от стриктното им съответствие с правните норми, чрез които те стават легитимни. Всяка употреба на сила, която противоречи на закона, представлява както нарушаване на основните граждански права, така и престъпление срещу личността. Ето защо в законодателството изчерпателно са уредени случаите, когато полицейският орган може да приложи физическа сила срещу правонарушител.

В доктрината се изтъкват три начина на неправомерно упражняване на разглежданото правомощие. Първият начин представлява злоупотреба с правомощия или полицейски произвол. При нея липсва основание за използване на физическа сила, но полицейският служител се възползва от притежаваната вследствие служебното си положение възможност поради различни причини – за отмъщение, за да получи облага или да принуди някого да извърши или не определено действие. Такъв е случаят на прилагане на физическа сила когато например определено лице отказва да даде искана от служителя информация, когато лицето откаже да подпише протокол за предупреждение или акт за извършено административно нарушение. Тогава упражняването на правомощието е незаконосъобразно, тъй като в конкретния случай полицейският орган не е бил овластен да си служи с него.

Друг случай на неправомерност се наблюдава, когато е налице законно основание за прилагане на физическа сила, но тя е продължила и след прекратяване на увреждането или застрашаването на обществените отношения. Поведението на служителя е престанало да съответства на целта на закона, а именно - да се прекрати или предотврати правонарушението и да се вземат предвидените мерки за реализиране отговорността на неговия извършител. Тук е налице превишаване на правомощия или ексцес. Използването на физическа сила след отпадане на основанието обикновено е предизвикано от емоционални мотиви – лична неприязън на служителя спрямо извършителя (например ако последният е от ромски произход или криминално проявен), отмъщение (при обиди, заплахи или нападение от страна на лицето), афект, желание за показване на превъзходство и други. Типични в това отношение са случаите, когато правонарушителят е оказал съпротива при задържане и прилагането на физическа сила срещу него е продължило и след като са му били поставени белезници - в полицейския автомобил, на улицата, в полицейското звено.

Неправомерно използване на физическа сила се наблюдава и когато законово основание е налице, но полицаят е нанесъл сериозни увреждания на правонарушителя,

несъответстващи на параметрите на съществуващата ситуация. В този случай се получава ексцес, дължащ се на грешна преценка на конкретните обстоятелства. В този смисъл в международните актове е формулиран принципа на пропорционалността при прилагане на сила от полицейските органи, който ще бъде подробно разгледан в следващото изложение. Тук става въпрос за превишаване на правомощията, предизвикано от лоша преценка на служителя как да си служи с дадените му законови възможности. Това може да се дължи на недостатъчна професионална квалификация, неправилно обучение, на липса на конкретни умения и способности у служителя и други. Такива са например случаите, когато лицето не изпълнява полицейско разпореждане без да е извършило сериозно правонарушение. Тогава прилагането на физическа сила спрямо него, която води до значими увреждания на здравето му (счупване на крайник, ребра и други) има характер на ексцес, като се вземат предвид всички обстоятелства в конкретната ситуация. Този вид неправомерно използване на сила е най-често срещан и най-много дискутиран, тъй като е труден за идентифициране и отграничаване. Сложността произтича от факта, че законовите норми не могат да изчерпят всички възможни ситуации. Те задават обобщени модели, които следва да бъдат приложени към действителността.

Следва да се посочи, че използването на физическа сила от полицейския орган при самозащита е също изключително важен момент. Ежедневно служителите са в контакт с извършители на престъпления, голяма част от които - свързани с насилие. В този случай преценката относно интензивността на прилагане на това правомощие не винаги е лесна, тъй като животът и здравето на служителя са пряко застрашени.

1. 2. Понятия и термини

За целите на настоящото изследване е необходимо да бъдат изяснени някои понятия, свързани с използването на физическа сила от полицейските органи.

Терминът **“физическа сила”** не е дефиниран нито в теорията, нито в полицейското законодателство. В своето популярно значение физическата сила се определя като телесна сила [5]. Това означава, че върху дадено лице може да се въздейства чрез сила на тялото като се изключва използването на други предмети – пръчки, бухалки, камъни, боксове и т.н. Тя най-често може да се изрази във въздействия с крайници – ръце, крака или с други части – глава, рамо, гърди, гръб, както и в различни форми – шамари, удари, блъскане, ритане, хвърляне, събаряне, бутане, тласкане и др.

При прилагане на физическа сила полицейският орган не използва други средства и се намира в пряко съприкосновение с нарушителя като контактът между тях е директен. Чрез физическото въздействие служителят трябва да сломи съпротивата на лицето или да защити от нападение себе си или друг гражданин. Често в такава ситуация може да се стигне до противоборство между служителя и нападателя и до взаимно нанасяне на увреждания.

Липсата на дефиниция на термина „физическа сила“ в качеството ѝ на полицейско правомощие създава възможност да бъдат смятани за приемливи всякакви начини за нейното упражняване. Самият факт обаче, че тя се прилага от държавен орган с оглед изпълнение на функции, възложени със закон, насочва към необходимостта от предварително разработване и усвояване на определени техники на действие, чрез които в най-голяма степен да се постигнат целите на закона и да се защити живота на служителя.

Често в полицейската практика, както и в ежедневието се среща терминът „**използване на сила**“. Той е по-обобщен и при него не се акцентира върху вида и начина, по който се прилага силата, а върху факта, че е налице силово въздействие. Международните актове, които регламентират разглежданата материя, също употребяват този термин. В тях не се прави разлика между физическа сила или прилагане на сила с помощно средство като причинените вследствие на това последици са приравнени. Нашето законодателство регламентира използването на физическа сила като отделно правомощие, като я отграничава от помощните средства, въпреки че правната уредба за тях е еднаква и се съдържа в едни и същи текстове на закона.

Използван е и терминът „**полицейско насилие**“. Той е дефиниран по различни начини. Смята се, че това е употреба на сила, превишаваща разумно необходимата при изпълнение от полицията на законна цел [33]. Terrill (2001) го определя като сила, използвана извън законовите рамки, като неправилна употреба или злоупотреба със сила от полицията. Adams (1995) смята, че полицейското насилие представлява използване на повече сила, отколкото е било необходимо в конкретния случай, за да се постигне сътрудничество с престъпника, когато става въпрос за многократно повторение на подобно поведение. Според Fyfe (1988) полицейско насилие има при умишлено неправомерно използване на сила и се определя като престъпен акт [28].

Според други автори с този термин се описва използването на ексцесивна и ненужна физическа сила или вербална обида, извършвани от органите по прилагане на закона в техните отношения с гражданите. Подчертава се, че в тези случаи страда не

само лицето, което е жертва на полицейско насилие, но това оказва отрицателно влияние върху обществото като цяло. То представлява нарушаване на основните права и се наказва от закона [26; 27; 31]. Изтъква се, също така, че върху определянето на полицейското насилие оказват влияние множество политически, демографски и икономически фактори. Както е видно понятието „полицейско насилие“ се свързва с неправомерното прилагане не само на физическа сила от полицията, а на всякакви силови въздействия.

В американската правна система е познато понятието „police misconduct“ „**лошо поведение**“ на полицейския служител, което включва нарушения на конституционните права на гражданите, включително използване на ексцесивна сила, сексуално насилие, неправомерен арест, изготвяне на фалшиви доказателства и други.

Среща се и терминът „**ненужна сила**“, с който се обозначава неумишлено превишаване от полицейските органи на приложената сила, когато нейната интензивност е могла да причини инцидент поради лошо обучение или неправилна екипировка на служителите със защитни и други средства (Fyfe, 1988).

Както е видно, повечето от разгледаните термини обозначават една или друга степен на неправомерност при използване на силови полицейски правомощия като цяло. По този начин те се отнасят и до противоправното използване на физическа сила. В настоящото изследване те са употребявани в посочения по-горе смисъл.

1.3. Използването на физическа сила като елемент от системата на силовите полицейски правомощия

Както беше посочено, част от полицейските правомощия имат репресивен, силов характер и се прилагат срещу лица, извършващи престъпления, свързани с насилие или срещу агресивни правонарушители. Чрез тях се гарантира ефективното противодействие на престъпността и опазването на реда и обществената сигурност. Те включват използване на:

- физическа сила;
- помощни средства;
- огнестрелно оръжие.

Помощните средства са регламентирани в чл.72 ал.2 ЗМВР и биват различни видове. Част от тях са предназначени за сломяване на физическата съпротива на правонарушителите и защита при нападение. По начина на действие те се приближават до употребата на физическа сила. Такива са пластмасовите, електрошоковите и щур-

мовите палки и прибори. При тях обаче, служителите нанасят удари не с части на тялото си, а със средства, които не причиняват смъртоносни увреждания. Електрошоковите прибори предизвикват блокиране на сетивата и нервната система на правонарушителя чрез електрошоков заряд.

Друг вид помощни средства са химическите вещества – сълзотворни гранати спрейове, газови патрони и други. Те намират приложение при полицейски операции, за овладяване групови нарушения на обществения ред и други сериозни конфликтни ситуации. Пластмасовите, гумените, халосните и други видове патрони са средства с по-интензивно въздействие, но при правилно използване също не причиняват смъртоносни увреждания на лицата, срещу които са насочени. Въпреки това те са по-опасни от останалите помощни средства и тяхното действие се приближава до това на огнестрелното оръжие. Следва да се посочат и светлинните и звукови устройства с отличавашо въздействие, водометни и въздухоструйни машини, бронирани машини, които се употребяват при нападения срещу граждани, сгради, групови нарушения на обществения ред, масови безредици.

Останалите видове помощни средства не са свързани с овладяване на противодействието на агресивни правонарушители, а подпомагат осъществяването на други полицейски правомощия. Сред тях са и усмирителните ризи и белезниците, които се използват за задържане на лице. Те обаче, могат да се поставят на правонарушители, които не оказват съпротива. В противен случай е необходимо първо да се използва физическа сила или друго помощно средство за овладяване на противодействието.

Употребата на огнестрелно оръжие е най-сериозното силово полицейско правомощие. То се прилага като крайна мярка и може да доведе до причиняване на смърт.

Както е видно, полицията разполага с широка гама силови средства, с които да противодейства на нападения от страна на извършители на престъпления и на оказващи съпротива лица, които пречат при изпълнението на полицейските функции. В посочената система от репресивни правомощия използването на физическа сила се възприема обикновено като средството с най-слаба интензивност, въпреки, че понякога то също може да доведе до сериозни, дори смъртоносни последици. Правната уредба обаче, не градира различните репресивни правомощия по силата на въздействието им. В някои страни, например САЩ, употребата на сила минава през следните етапи: 1) словесно убеждаване 2) използване на физическа сила 3) използване на помощни средства, които не довеждат до смърт 4) използване на ударни оръжия (impact weapon) 5) оръжия, причиняващи смърт – огнестрелни. За целта аме-

риканските полицаи имат на разположение палки, железни пръчки, електрошокови оръжия, белезници, полицейски кучета, огнестрелни оръжия [34]. Както е видно, налице е градиране на средствата по степента на тяхното действие и преминаване от по-малко интензивно средство към такова с по-сериозно въздействие.

Освен с по-ниската степен на интензивност върху правонарушителите, използването на физическа сила се отличава от останалите силови правомощия и по други особености. На първо място физическа сила се използва предимно при не-въоръжени правонарушители, каквито са масовите случаи в ежедневната практика на охранителната полиция. Поради това тя се прилага много по-често. Освен това при нея е налице пряк и непосредствен контакт между служителя и лицето, срещу което се прилага. При останалите репресивни правомощия винаги съществува дистанция между двамата и липса на пряко противоборство. Поради това при тях в по-малка степен е възможно полицаят да получи увреждане, освен ако правонарушителят не е въоръжен.

Особено важно е, че използването на физическа сила е съпроводено със силно емоционално напрежение у служителя, поради прякото съприкосновение с правонарушителя. То може в по-голяма степен да предизвика афект у полицая и възникване на емоционални реакции като желание за отмъщение, омраза и друго негативно отношение, които да доведат излизане от контрол и по-лесно превишаване на силата, необходима за овладяване на съпротивата в конкретния случай. При останалите репресивни правомощия разстоянието между служителя и правонарушителя и фактът, че въздействието се извършва с някакво средство, пораждаат съответна дистанция и в емоционален план, която способства за по-успешното овладяване на ситуацията.

1.4. Причини за неправомерно използване на физическа сила

Един от широко дискутираните в теорията въпроси е този за причините за неправомерно използване на сила от полицаите. Направени са редица изследвания за установяване на типа служители, които извършват насилие и за разкриване на техните мотиви.

Една от най-разпространените теории и тази **за доминацията**. Според нейните поддръжници насилието в полицията се дължи на факта, че по начало полицейската работа привлича хора, които обичат да доминират над другите или да ползват силата и властта, които им дава професията, за да експлоатират нейните възможности. Последните изследвания на полицейските психолози обаче, не потвърждават изцяло

теорията за “лошия” доминантен тип полицаи. Направените проучвания на служители, използвали сила, показват, че могат да бъдат открити още пет профила:

- “лошият полицаи” - доминантен тип;
- полицаи, при които се наблюдава объркване на личността;
- служители, получили предишни травми, свързани с работата;
- млади и неопитни служители от типа “мачо”;
- служители, обучени на неподходящи начини за реагиране;
- служители с лични проблеми (Scrivner, 1994:1) [34]

Личните психологически качества обуславят само една част от причините, водещи до неправомерно използване на сила. Друга част от тях могат да бъдат отнесени до наличието на структурно организационни проблеми. На организационно ниво твърдото действие и прекомерното използване на сила може да възникне вследствие на обучението на служителите от полицейското звено и неговата конкретна практика. От значение е как се провежда то и какво е влиянието на придобития опит - дали той играе решаваща роля, като наученото постепенно отстъпва пред рутината. Констатирано е, че младите служители научават как да прилагат силовите правомощия от по-старите и от опита, който последните са натрупали.

Смята се например, че е доста разпространена практиката, при която полицаите бият заподозрените, когато последните оказват съпротива при арест. В действителност повечето от изучаваните тактики за действие при такива ситуации насърчават служителите да реагират по този начин. Някои служители дори са награждавани за успешно прилагане на подобни практики. Това води до формиране на цинично отношение у някои служители при изпълнение на задълженията им. Изтъква се, също така, влиянието на лошия полицейски мениджмънт, неправилната мотивация на служителите и посредственото изпълнение на задълженията им. [28].

Това показва, че организационните аспекти оказват голяма роля върху начина на прилагане на физическа сила. Дори се смята, че тази роля е ключова – от организацията на работа в конкретното полицейско звено зависи в много голяма степен упражняването на това правомощие, както и злоупотребата с него.

Друга теория, обясняваща прекомерното използване на физическа сила от полицаята е теорията за **социалната дезорганизация**. Тя се основава на дълбоко вкорененото се полицейско неразбиране, че неправомерното използване на физическа сила е престъпление. Подобно обвинение не е често срещано, защото полицаите не

свидетелстват един срещу друг. Тяхната лоялност в такива случаи се е превърнала в своеобразна полицейска субкултура. Това пречатства сътрудничеството им с разследващите органи. Тази практика е позната като “кодекс на мълчанието” “code of silence”. По този начин в отделните полицейски звена се поддържа неадекватна дисциплина в това отношение [34].

Според Военно-апелативния съд съдилищата у нас в повечето случаи посочват в своите актове като мотив за неправомерно използване на сила стремежът на полицаите да наложат по недопустим начин волята си или да разкрият престъпление по процесуално недопустим начин чрез употреба на физическа сила за изтръгването на самопризнания от заподозрени или уличени в извършването на престъпления лица“ [35].

Някои представители на правозащитни организации у нас виждат причините за неправомерно използване на сила в неправилния кадрови подбор и обучение на служителите и тяхната слаба правна подготовка, недобрите условия на труд и заплащане в полицията, липсата на прозрачност в нейната дейност [36]. Същите смятат, че влияние оказва и безконтролността на полицейските служители, недобрата работа на прокуратурата във връзка с оплакванията на граждани срещу полицейското насилие, както и толерирането на подобно поведение от страна на ръководството на МВР. Според тях изборът на решение за употреба на сила от полицейските органи се мотивира от беззащитността на гражданите, а не от професионални критерии [37].

Полицейските служители, чието мнение по проблемите на изследването бе проучено чрез стандартизирано интервю, посочиха като една от основните причини за неправомерно използване на сила **неуважението на гражданите към полицията**. То се изразява в грубо отношение, обиди и заплахи към полицаите на обществени места, оспорване на взети тях решения, недоверие в компетентността им и неизпълнение на полицейски разпореждания. Като друга причина е определена **безнаказаността на извършителите на престъпления**, която генерира агресия и раздразнение у служителите. Посочени са и редица фактори от **организационен характер**, допринасящи за неправомерното и твърде често прилагане на физическа сила по отношение на правонарушителите. Сред тях са:

- недостатъчната психологическа подготовка на полицаите, част от които са лесно раздразними вследствие на натрупани обиди и недоволство от професионалния статус и реализация;
- недостатъчната специална подготовка за приложение на физическа сила;

- липсата на мотивация за стриктно и ефективно изпълнение на задълженията, дължаща се на ограничената хоризонтална мобилност в системата и множеството промени в нея през последните години;
- неумението да се решават конфликти, което води до тяхната ескалация. Така например ПИ, които са по-добре подготвени в тази насока и осъществяват ежедневни контакти с гражданите, по-рядко използват физическа сила.

1.5. Характерни особености на използването на физическа сила от полицейските органи

Изложеното показва, че прилагането на физическа сила е специфично полицейско правомощие, което има голямо значение и сериозни последици. Неговата същност обаче, не е добре изяснена нито в теорията, нито в законодателството.

То има **принудителен характер** и представлява елемент от държавната принуда за противодействие срещу престъпността и гарантиране на спокойна и сигурна обществена среда.

Освен посоченият положителен ефект, последиците от неговото използване имат и отрицателна страна. Те са свързани с нанасяне на физически **увреждания** на правонарушителите, представляващи сами по себе си престъпни посегателства, обявени от закона за необществено опасни, ако са спазени съответните законови основания. Тези увреждания могат да бъдат доста сериозни, като не е изключена възможността за причиняване на смърт. Освен физически, те могат да бъдат и психични и да доведат до посттравматичен стрес, тежки депресивни състояния, дезориентация на личността и други трудно лечими заболявания. Не е за подценяване и фактът, че подобни увреждания на здравето би могъл да получи и полицейският служител, който е използвал физическа сила срещу агресивен правонарушител.

Друга характеристика на това правомощие е неговата тясна връзка със **спазването на човешките права**. Всяко неправомерно прилагане на физическа сила представлява нарушение на правата и свободите на гражданите. Ето защо то винаги е било обект на множество критики и дискусии в обществото, както и на контрол от страна на различни правозащитни организации и граждански движения. То е мерило за демократичността на държавата и действията на нейните институции.

Използването на физическа сила има **динамичен характер**. То е един от инструментите за контрол над криминалната среда, която също е изключително динамична. Ситуациите, пред които ежедневно са изправени полицаите, са разнообразни и

многовариантни и е необходимо да им бъде даден адекватен отговор за надеждно гарантиране на реда и обществената сигурност.

Друга важна характеристика на прилагането на физическа сила е необходимостта от поставяне на **граница**, до която това правомощие може да бъде упражнявано. Тя е изключително подвижна и трудно поддаваща се на точно определяне. Зависи преди всичко от обстоятелствата по конкретния случай - поведението и личността на правонарушителя, вида и характера на извършеното правонарушение, нанесените щети и други. Не на последно място влияние върху нейното правилно поставяне оказват и професионалните и личностни качества на служителя, умението му да решава сложни конфликтни ситуации, да респектира престъпниците и агресивните членове на обществото. Границата, до която може да бъде прилагана физическа сила, е свързана и с прекратяване на въздействието веднага след отблъскване на нападението или сломяване съпротивата на правонарушителя.

Упражняването на това правомощие е пряко свързано с **оперативната самостоятелност** на полицейския орган, с неговото умение да взема решения и да извършва преценка в сложни ситуации. Упражняването на дискреционна власт от полицаея е процес, предполагащ бърза интерпретация на събитията и избор на алтернативи. Той трябва да прецени за изключително кратък период от време дали са налице законовите основания за прилагане на физическа сила и дали това ще бъде най-правилният отговор на конкретната ситуация. Следва да извърши преценка и относно необходимото силово въздействие, неговата интензивност и евентуални последици за правонарушителя. Ето защо в повечето случаи в различните страни полицейското законодателство се стреми да облекчи този нелек процес като регламентира допълнителни критерии, от които служителите да се ръководят при вземане на решение за употреба на сила в типични, често срещани ситуации. В това отношение нашата правна уредба е недостатъчна и се нуждае от сериозно допълване и усъвършенстване.

Следва да се отбележи, че неправомерната употреба на физическа сила представлява **противоправно посегателство** и подлежи на санкциониране. В зависимост от характера на настъпилото увреждане то може да бъде квалифицирано като престъпление от общ характер, ако е настъпила лека, средна, тежка телесна повреда или смърт на пострадалия. При малозначителност на случая се прилагат дисциплинарни мерки спрямо служителя. Тези престъпления са извършени от органи на власт при изпълнение на служебните им задължения и имат насилствен характер. Тяхната латентност обаче, е доста голяма, тъй като много граждани не подават оплакване срещу

подобни посегателства, а част от производствата по жалби за нанесени увреждания от полицейски служители биват прекратявани поради обявяване на полицейските действия за законосъобразни. Липсват и официални статистически данни в това отношение.

Неправомерното прилагане на физическа сила често е съпътствано от **други пропуски в работата, нарушения и престъпни посегателства**, извършени от полицейски служители. Те могат да го предхождат и да бъдат повод за прилагане на силов метод с цел да се омаловажи поведението на служителя и да се прикрие то зад фиктивни нарушения на пострадалия. Например когато служителите погрешно идентифицират дадено лице като нарушител и при задържането то отказва да се подчини. Неговото неподчинение силно се преувеличава за да се прикрие допуснатата грешка. Или при сбивания в увеселителни заведения или други обществени места служителите, с цел подпомагане на някои от лицата да се освободят от отговорност, уличават другата страна в конфликта, която протестира срещу несправедливото решение и легитимира употребата силови методи. Подобни неправомерни деяния могат да бъдат извършени от полицаи, свидетели на инцидента, и след прилагането на сила с цел представяне действията на служителя в благоприятна светлина. Те могат да се изразят в лъжесвидетелство, фалшифициране на доказателства и други.

2. Използване на физическа сила и полицейска етика

2.1. Синдромът на „Мръсния Хари“

Прилагането на физическа сила от органите на полицията повдига и множество етични въпроси. Те произтичат от двойствения характер на това полицейско правомощие и от факта, че нанесените вследствие на неговото упражняване увреждания върху правонарушителите засягат тяхното здраве и живот и представляват сами по себе си престъпни посегателства и неетични постъпки. Затова е особено важно в тези случаи полицейските служители да действат не само в рамките на закона и в съответствие с него, но и да се ръководят и от морални и деонтологични съображения.

Полицейската етика е система от норми на поведение, социални предписания и очаквани поведенчески модели в професионалното ежедневие на полицаия. Изгражда се върху основата на общочовешките ценности и разбирането за ролята на полицията в обществото. Тя представлява сбор от обществени правила, които полицейският служител е усвоил и прилага като свои лични критерии на отношение и поведение [19, с.52 -55].

Етичните норми отразяват социалната действителност с нейните традиционни модели и противоречия и се формират на три нива: лично, групово и професионално. Личната етика представлява убежденията и ценностите, споделяни от определен индивид. Полицаят пречупва прилагането на правомощията, които са му възложени, през представата си за добро и зло, грешно и правилно, справедливо и несправедливо. Върху неговите лични етични разбирания обаче, оказва влияние груповата етика. Тя се формира вследствие на общата работа в полицейското звено под въздействието на редица фактори и води до появата на субкултурни модели.

Груповата етика, съществуваща в дадена полицейска организация, понякога се различава от личната и влиза в конфликт с нея. Това важи особено за случаите, когато в съответното структурно звено негласно се толерира лошото отношение към престъпниците, счита се за нормално да бъде респектиран чрез употреба на сила всеки гражданин, който не е съгласен с определено полицейско решение и се опитва да изтъква аргументи в своя защита. Професионалното измерение на етичните стандарти намира израз в разработване, усвояване и спазване на професионални ценности, закрепени в деонтологичен кодекс, който полицаите се задължават да спазват. Едни от най-значимите сред тях са дълга и отговорността. Защитата на правата на гражданите и упражняването на властнически правомощия изисква от полицейските служители не само изпълнение на задълженията при строго спазване на закона, но и висока отговорност за своите действия и поставяне на необходимите граници, до които те са допустими. В този смисъл полицейската етика способства за изграждане и следване на ценностната ориентация на полицейския служител и осъзнаване на неговата отговорност в различни ситуации, особено свързаните с използване на сила и нарушаване на основни човешки права.

В съвременните демократични общества през последните десетилетия бе отредена нова роля на полицейската институция. Тя престана да бъде само и единствено правоохранителен орган, овластен да прилага държавната принуда в противодействието на престъпността и опазването на обществения ред. Особен акцент бе поставен върху контактите с населението и решаването на проблемите на общността, върху превенцията на престъпността и грижата за сигурността в населените места. Значително бе ограничено приложението на репресивните правомощия за сметка на ненасилствените методи за решаване на конфликтни ситуации. Ето защо, когато е необходимо да бъде използвана сила, служителите, освен на закона, следва да се опират и на етичните норми.

Употребата на физическа сила, както и останалите силови правомощия, сами по себе си, извън контекста на закона, представляват неморална, неетична постъпка. В този смисъл в доктрината се обсъжда въпросът до каква степен и кога опасните и неетични средства за решаване на даден социален проблем могат да бъдат оправдани, въпреки обществено приемливите и ефективни резултати, които се постигат чрез тях. Тази дилема е получила наименованието синдром на „Мръсния Хари“ (по едноименния американски филм на САЩ, 1971, реж. Дон Сийгъл) от професора по наказателно право в Университета в Делауер, САЩ - Карл Клохарст [28, с.19]. При подобни случаи полицаят е изправен пред две алтернативи – да бъде нарушен социалния ред като с това се нанесе обществена и лична вреда, чието причиняване остава ненаказано, и да се причини насилие на лице, което има право на неприкосновеност на личността, въпреки че може да е и престъпник. Тази дилема е трудна за решаване, особено когато вследствие на полицейската намеса, настъпва смърт или лицето получава тежки увреждания. Полицаят следва да направи избор между две неприемливи алтернативи. Поставя се и въпросът как полицаят, извършил неетична постъпка, макар и обществено оправдана и законна, ще може да изисква от другите граждани да съблюдават обществената етика и морал, а също и какъв ще бъде неговият авторитет сред гражданите.

Други автори не виждат тук дилема и смятат, че действията на полицаия, щом са в рамките на закона, са в съответствие с моралните норми, тъй като и двете възможности са правно допустими и следователно правилни (Delattre, 2002) [28, с.20].

Съществува и разбиране, че органите, които прилагат закона, действат в среда, характеризираща се с бруталност, жестокост и незаконни действия. Тя дава своето отражение върху поведението на полицаите и техните преценки и това влияние следва винаги да бъде отчитано, изучавано и коригирано [28, с. 20].

Характерно е, че по принцип по-голямата част от населението одобрява използването на репресивни средства в такива ситуации. Затова се поставя и проблемът за границите на допустимост на подобни методи и до каква степен поставената цел оправдава средствата, с които може да бъде постигната. Той е особено важен, тъй като зад силовите правомощия стои авторитетът на държавната власт. Този въпрос се усложнява и от факта, че е много трудно да се поставят точни юридически критерии за разграничаване на всички ситуации, при които репресивните методи са приемливи и съответстват на етичните стандарти.

2.2. Приложимост на етичните стандарти при използването на физическа сила от полицията

При използването на сила не е достатъчно само спазването на правните норми и действия в рамките на закона. Етичните стандарти са от съществено значение в няколко посоки.

На първо място **позоваването на формалното право** да се прилага физическа сила не винаги е, едновременно с това, и етично. Морален дълг на полицейските служители е да извършат преценка дали и как да упражнят това правомощие в конкретната ситуация, вземайки предвид всички обстоятелства. Никога не трябва да се забравя, че става въпрос за човешко същество и за засягане и застрашаване на неговото здраве и живот. Например ако афектиран възрастен нарушител на правилата за движение не се подчинява на полицейско разпореждане и в състояние на силно раздразнение замахва да удари полицейски служител, употребата на физическа сила срещу него ще бъде правомерно упражнена. От морална гледна точка обаче, в повечето случаи едва ли подобно поведение може да бъде оправдано, тъй като се очаква полицаята лесно да могат да обезвредят такъв нарушител и да решат подобен конфликт и с други средства. Трябва да бъде постигнат баланс между правата и свободите на гражданите и защитата на обществените ценности. [24,3-5]. Ето защо голямо значение имат етичните правила, от които се ръководи служителят при прилагането на силовото правомощие и които ще го подпомогнат при определяне на неговата допустима граница.

На второ място етичните стандарти са ръководство за действие при упражняването на **оперативна самостоятелност** от полицейските органи. Вземането на решения е ежедневна полицейска дейност, която предполага умения за анализ и преценка на ситуацията и избор между алтернативи, които се съдържат в рамките на закона. Правните норми са абстрактни правила за поведение и не могат да опишат всеки конкретен случай. Поради това всички правоприлагащи органи притежават правото на преценка, която се обуславя от техния опит, субкултурни и морални норми на средата и редица други фактори. Полицейските служители, вземайки решение да приложат или не физическа сила, трябва да извършват сложна оценка на обстановката, да прогнозират рисковете и заплахите от страна на правонарушителя и външната среда, да идентифицират опасностите за своето здраве и живот. Ако при тази преценка полицаята не се ръководят и от етични принципи, лесно би се стигнало до заобикаляне на закона и подмяна на целите, заложиени в него [24, 3-5].

Полицейското усмотрение трябва да се опира на моралните ценности, особено когато се касае до установяване на **границата**, до която е оправдано прилагането на сила. Тази граница, както беше посочено, е трудно определяема и лесно може да бъде прекрачена, ако служителят не притежава правилни етични ориентири.

На следващо място следва да се изтъкне, че при използването на физическа сила етичният елемент се превръща в определящ, когато отношенията между гражданина и служителя се развиват в **отсъствието на други лица**. В такива случаи често полицейските ръководители, прокуратурата и съдебните органи кредитират показанията на служителя. Множество проверки по жалби на граждани биват прекратявани поради факта, че липсват свидетели, които да докажат оплакването на гражданина. Ето защо тук е важен моралът на полицейския служител и неговата готовност да поеме отговорност за действията си като честно изложи обстоятелствата по случая. При патрулните полицаи, които носят службата си по двойки, съществува възможност ситуацията да бъде изопачена от останалите в полза на служителя, употребил сила, за да бъде той защитен. В тази пресечна точка си дават среща етичните ориентири, корпоративният интерес и полицейската солидарност.

2.3. Влияние на организационната култура върху прилагането на силовите полицейски правомощия

В теорията многократно е изтъквано значението на необходимостта от поддържане на етична организационна среда, в която полицейските служители осъществяват своята ежедневна дейност. Организационната култура се определя като система от ценности и убеждения, възприемани от всички служители на организацията. Тя е специфичен начин на развитие на взаимоотношенията и взаимодействията в нея, представени от системата на общовъзприети норми на поведение и действие както във вътрешноорганизационен план, така и по отношение на външната среда. В организационната култура се съдържа миналото на дадена организация и настоящите влияния, вярвания, митове и модели на поведение на нейните служители [1; 21].

Професиите в областта на държавното управление, включително и полицейската, в най-голяма степен засягат правата и свободите на гражданите, тяхното здраве и живот. Поради това нормите на професионалната етика, съдържащи образци за поведение на служителите, са особено значими за тях и за изграждането на организационната култура в полицейските звена [14, с.19,22]. Ясното формулиране на моралните

ценности вътре в полицейската организация е необходимо най-вече при решаването на специфични проблеми [24,3-5].

В полицейските организации организационната култура изпълнява редица функции като:

- формиране на чувство за идентичност и отговорност към полицейската организация и останалите ѝ членове;
- подпомагане дейността на отделния служител в името на общите организационни цели и интереси;
- спояване на полицейското звено посредством установените норми, стандарти и подходи за поведение и действие;
- контролен механизъм и ръководство, което формулира позициите и моделира бъдещите начини на действие на служителите;
- формиране параметрите на морала в професията.

Полицейските структури се характеризират с традиционна затвореност и консервативност [19, с.75]. Възприемането на новата роля на полицията и ограничаване приложението на силовите методи при решаване на конфликтни ситуации не е еднократен акт, а продължителен процес, изискващ много усилия от страна на полицейските ръководители. Той се усложнява от факта, че полицията трябва да действа ефективно и отказвайки се от упражняването на силовите правомощия, служителите трябва да усвоят и да умеят да прилагат други адекватни методи на действие. Освен това, при използването на физическа сила лесно се постига целеният резултат и не е необходимо служителят да изучава и прилага нови практики, в чиято ефективност не е убеден. Ето защо установяването на организационна култура в полицейското звено, насърчаваща ограничаване на силовите методи при изпълнение на служебните задължения минава през много етапи – убеденост на служителите в подобна необходимост, преодоляване на страха, че така ще пострада тяхната защита и авторитет на пазители на реда, организиране на адекватно обучение, формиране на подходящи групови морални ориентири, които да заместят съществуващите.

Друга характеристика на полицейската организация, оказваща влияние върху правомерното и етично използване на физическа сила, е способността за самокритичност към собствената дейност [19, с.75]. Понастоящем не е регламентирано задължение за полицейския служител, използвал физическа сила срещу гражданин, да докладва за това на своя ръководител. Подобно задължение е налице само при прилагане на помощни средства. В полицейското звено следва подобни случаи не само да се

довеждат до знанието на ръководството, но и да се разискват по време на инструктаж, на семинари и при други обучителни мероприятия като се анализират действията на служителите и се посочват положителните и отрицателните страни. Това е един от начините да се утвърди разбирането, че силата е последното средство, което полицаят трябва да приложи за решаването на даден конфликт. Впоследствие подобно разбиране трябва да се превърне в субкултурна норма, влияеща върху поведението на служителите в полицейското звено. Следва също така да се преодолее тенденцията да бъдат защитавани служителите на всяка цена, прикривайки се зад факта, че животът им ежедневно е изложен на опасност и поради това употребата на „малко повече“ сила винаги е оправдано.

Важно е и отношението на полицаите към тяхното поведение – дали изпитват угризения на съвестта или смятат прекомерното използване на физическа сила за нормално и законосъобразно. Някои одобряват подобни действия, извършени от техни колеги, дори се шегуват с това. Те не се чувстват нарушители, докато голяма част от обикновените престъпници – напр. крадци имат съзнанието, че вършат престъпления.

В теорията се изтъкват следните морални качества, които рефлексират в най-голяма степен при използване на физическа сила от полицейските служители и следва да станат част от организационната култура на полицейското звено:

- способност да се показва съчувствие и уважение към страните в конфликта, дори към лица, извършили престъпления;
- честност;
- способност за самоконтрол и прекратяване на насилието след като общественият ред е възстановен;
- липса на високомерие и чувство, че служителят стои над закона, поради това, че е овластен със силови правомощия и притежава оръжие [28].

2.4. Международни и национални етични стандарти за прилагане на сила от полицейските органи

Идеята за създаване на международни етични стандарти за прилагане на сила е пряко свързана с необходимостта от поставяне на реално действващи гаранции за свободно и безпрепятствено упражняване на правата на човека. Международната общност достига до извода, че единствено юридическите норми не са достатъчни за да се осъществи на практика този процес. Прилагането на законите, отнасящи се до основните права и свободи, е сложна и нееднозначна дейност и изисква вземане на

важни решения в трудни ситуации. Поради това моралните качества на полицейските служители и етичните ориентири, на които се основават техните действия, придобиват особено значение.

Декларацията за полицията, приета с резолюция № 690/1979 на Парламентарната асамблея на Съвета на Европа, е първият международен документ, съдържащ етични норми, пряко отнасящи се до дейността на полицейските служители. В преамбюла на декларацията се изтъква, че ако съществуват общоприети правила за професионална етика на полицията, които да вземат предвид принципите на правата на човека и основните свободи, то защитата на последните би се подобрила съществено. Поради това се прави опит за формулиране на деонтологични норми, от които полицейските служители да се ръководят при изпълнение на задълженията си.

Част от тези стандарти се отнасят и до използването на физическа сила. Те включват забраната за групови екзекуции, изтезания и други форми на нечовешко или унижително отношение като изключения от тази забрана не се допускат. Полицейският служител е задължен да не се подчини или да пренебрегне всякаква заповед или нареждане, свързани с подобни мерки (т. 3). Посочен е и принципът на личната отговорност на всеки полицаи за незаконни действия, извършени или наредени от него (т. 9). Изрично е формулирано правилото полицейският служител да не използва никога повече сила, отколкото е целесъобразно, въпреки задължението му да действа с цялата необходима решимост, която се изисква или позволява от закона за изпълнение на служебните задължения (т. 12).

На Втория конгрес на европейските синдикати през 1992 г. е приета **Европейската харта на полицаите**. В нея се установяват редица принципи, които полицаите трябва да спазват при отношенията си с гражданите. Сред тях е и задължението да се отнасят коректно и почтително с тях, да им съдействат и да ги защитават, като вземат решения в необходимия момент с цел предотвратяване на тежки последици. Предоставените методи и средства за действие на полицията трябва да бъдат използвани адекватно, в съответствие с обстоятелствата на дадения момент (т. 1 в). Полицаите са длъжни да зачитат честта и достойнството на гражданите и да бъдат за физическата неприкосновеност на задържаните от тях лица (т. 1 д). Макар да са изложени в обобщен вид, тези правила са относими и към прилагането на сила.

Друг важен международен документ в тази област е **Европейският кодекс за полицейска етика**, приет с Препоръка (2001)10 на Съвета на Министрите на Съвета на Европа на 19.09.2001. В него са доразвити етичните принципи, установени с

Декларацията за полицията, с оглед изискванията на съвременното демократично общество и ролята на полицейската институция в него. Тук ще бъдат изложени деонтологичните правила, които пряко рефлектират върху прилагането на физическа сила от полицейските служители.

Сред основните принципи на Европейския етичен полицейски кодекс е посочено задължението, полицията, при осъществяване на своята дейност, да спазва правото на живот на всеки гражданин и при никакви обстоятелства да не причинява, провокира или толерира актове на мъчение, нечовешко и унизително отнасяне или наказание (т. 35 и т. 36). Полицаяте са длъжни винаги да проверяват законосъобразността на действията, които смятат да предприемат (т. 38). Те могат да използват сила само когато това е абсолютно необходимо и то до степен да бъде изпълнена целта на закона (т. 37). В професионалната полицейска подготовка, провеждана на всички нива, задължително следва да бъдат включени практически обучение за използване на сила и за спазване на границата, след която международно установените човешки права биха били нарушени. По-специално следва да бъдат изучавани Европейската конвенция за защита на човешките права и съдебната практика във връзка с нея (т. 29). Освен това, публичната власт е длъжна да осигури ефективни и безпристрастни процедури за разглеждане на жалби срещу полицията (т. 61). Това е особено важно, когато гражданите подават оплаквания за неправомерно прилагана срещу тях физическа сила, тъй като в случая са засегнати фундаментални човешки права. С посочения документ се препоръчва приемане на национални кодекси за полицейска етика във всички страни членки.

Въз основа на Европейския полицейски етичен кодекс в нашата страна бе разработен и приет **Етичен кодекс за поведението на държавните служители в МВР**, утвърден с МЗ рег. № Из-2013/08.11.2006 г. В неговия преамбюл е посочено, че в своята ежедневна работа МВР се стреми да въведе утвърдени световни и европейски практики и стандарти и да отговори на очакванията на обществото, на което служи. Кодексът поставя основата на полицейската деонтология, свързана с отношенията между полицейската институция и останалите държавни органи, включително органите на съдебната власт, гражданското общество и отделните граждани.

Кодексът установява поредица от морални норми в отношенията на полицейските служители към гражданите. Сред тях са зачитане и спазване правата и основните свободи на гражданите (т.19), тяхното достойнство и правото на живот,

както и забраната да се извършва толерира или провокира какъвто и да било акт на изтезание, нечовешко и унижително отношение или поведение (т.22).

Специални етични норми регулират отношенията на полицейските служители с правонарушителите. Като основни етични ориентири са посочени честността и безпристрасността, както и запазването на неутрално поведение, което не позволява да се постави под съмнение обективността на полицаия при контакта му с правонарушителя. В случай на агресивно поведение от страна на последния следва да бъдат положени всички усилия, за да се предотврати или пресече възможно най-бързо правонарушението и настъпването на неговите обществено опасни последици (т.65-67).

Основните деонтологични стандарти при употреба на сила са формулирани в раздел V на Етичния кодекс. Там отново се акцентира върху зачитането на правото на живот при употребата на физическа сила, помощни средства и оръжие като тези правомощия трябва да се прилагат при крайна необходимост и само в предвидените от закона случаи. Тук е намерил отражение принципът на пропорционалност, като се указва, че приложената сила трябва да съответства на степента на заплахата в конкретната ситуация и да е адекватна на защитавания обществен интерес. Посочено е и правото на преценка на полицейския орган относно необходимостта от използване на сила, силовото средство, което следва да бъде употребено, начина и степента на прилагане. Възпроизведени са задълженията на служителите да прекратят използването на физическа сила и другите силови правомощия след отпадане на основанието и за оказване на помощ на пострадалите вследствие на това лица (т.77-80).

Следва да се отбележи, че гореизложените деонтологични правила отчасти преповтарят юридическите без да се акцентира достатъчно върху значимите морални качества, свързани с използването на сила. Не се установяват допълнителни критерии и ръководни насоки за вземане на решение за прилагане на репресивните правомощия, както и липсва забрана за силово въздействие след поставяне на белезници или привеждане на лицето по друг начин в безпомощно състояние. Биха могли да бъдат уредени и правила, отнасящи се до формиране на адекватна организационна култура в полицейското звено, която не толерира прекомерните репресивни действия и предполага по-широко поле на приложение на етичните норми.

3. Социално значение на използването на физическа сила от полицейските органи

Отношението на обществото към прилагането на силовите полицейски правомощия е един от бележите за степента на неговата демократичност. Както беше посочено, чрез тези правомощия се ограничават основни права и свободи се засягат такива фундаментални и основополагащи социални ценности като физическата неприкосновеност на личността и нейния живот, към които гражданите са изключително чувствителни. Ето защо въпросът придобива голямо обществено значение. По принцип подобни социални явления оказват влияние върху обществените нагласи и настроения след като получат достатъчно голяма степен на разпространение и последиците от тях се превърнат в значим негативен обществен проблем. За разлика от тях, понякога само един случай на използване на сила от полицията е достатъчен за да взриви общественото пространство и да предизвика поредица от социални и политически дисбаланси, дори да провокира настъпването на кризисна ситуация. При това в някои случаи фактът дали прилагането на сила е било правомерно или не, не играе особена роля. Обществото може да реагира негативно както на незаконосъобразното прилагане на тези правомощия, така и на действия, стриктно съответстващи на действащата правна рамка. В тези случаи е засегнато общественото чувство за справедливост или други значими аспекти на обществения морал.

Следва да се посочи и друга особеност. Съществува възможност за неправилно отразяване на информация и неверни интерпретации относно използване на сила от полицейски орган, особено когато са налице гранични ситуации, където преценката за правомерност е сложна и изисква юридически и специални познания. Така общественото мнение лесно може да бъде подведено и насочено в негативна посока.

Неправомерното прилагане на сила от полицията има сериозни обществени последици. То дискредитира авторитета на полицейската институция и намалява доверието на обществото в нея. Подобни инциденти и дори един единствен, могат да доведат до смяна на ръководни служители от различни нива, както и на висши ръководители на МВР. Известни са и случаи на употреба на сила от полицията, предизвикали смени на правителства, дори на политическата система на страната.

Изложените особености показват, че неправомерното прилагане на силовите полицейски правомощия, независимо от степента на неговото разпространение, получава силен социален отзвук. Обикновено той се отразява чрез съобщения и коментари в средствата за масова информация, както и чрез огласени от правозащитни орга-

низации случаи. В медиите по-широк отглас намира използването на сила при провеждане на масови и спортни мероприятия от граждани, както и случаи, придобили политически характер.

Използването на физическа сила и помощни средства при провеждане на масови мероприятия обикновено се разпорежда от ръководителя на охраната, а не се прилага по преценка на отделния полицейски служител. Тогава се употребяват силови средства срещу големи групи хора и затова общественият резонанс в тези случаи е значим.

Така например на 14 януари 2009 г. чрез физическа сила и помощни средства е разпръснат граждански протест пред парламента в град София, като репресивните правомощия са използвани и на различни места в столицата и след прекратяване на мероприятиято. Някои от тези случаи на насилие са заснети с лични и професионални видеокамери и материалите са предоставени на прокуратурата. Същата обаче не е образувала предварителни производства по случая. Инцидентът е отразен широко от всички средства за масова информация. По този повод вестник “Наблюдател” съобщава, че на 14.01.2009 г. студентът по право в СУ Радимир Иванов е пребит жестоко, заедно с приятелката си, без да е извършил някакво правонарушение, от полицията до Орлов мост пред около 20 очевидци. Показан е видеозапис на полицейските действия, където се вижда дърпането от полицаите и разбитата му глава. Камерата на Канал 3 е заснела как трима младежи, седящи на пейка в Борисовата градина, биват пребивани и зверски удряни от полицаите, като снимката може да бъде видяна в интернет [78].

На 22 октомври 2008 г. униформени служители бутали и били граждани и журналисти по време на поредния протест на суходолци срещу отварянето на сметището край квартала [38].

На 5 септември 2007 г. БНР съобщава, че при протест на еколози от движението “Да спасим Иракли” в столицата е имало полицейско насилие, извършено в полицейския автомобил, срещу лидерката и един от протестиращите [39].

По време на синдикални протести на 04 юли 2007 г. в Стара Загора е пребит от полицаи миньор от Гълъбово. От МВР съобщават, че миньорът сам си е удрял главата в асфалта. Представени са видеозаписи от представители на КНСБ, на които ясно се вижда, че двама полицаи държат и извиват на гърба ръцете на сложения на колене миньор, а трети полицаи е хванал главата му, дърпа я назад, след това я засилва напред, забива я в асфалта, след което потича кръв [40].

Използването на силовите полицейски правомощия може да придобие политически характер и да се превърне в политически въпрос. Така например на 26.08.2010 г. Младежкото обединение на БСП в Бургас излиза с декларация, осъждаща зачестилите случаи на полицейско насилие. През този период в медиите намират отражение редица публикации за използване на физическа сила от полицията по различни поводи и за липса на адекватна реакция от страна на МВР. На 22.10.2010 г. в парламента разискват случаи на зачестило полицейско насилие по искане на депутата Т. Кърджалиев от ДПС. Той съобщава за най-малко 8 подобни случая за последните месеци в Търговище, Плевен Кърджали и други градове на страната [52]. Такива са нахлуването на полицаи в частен дом в Кърджали през юли 2010 г., където семейството е малтретирано, арогантен побой над бивш граничен полицаи в Бургас с обяснение, че изглеждал агресивен, сигнал от Волуяк за пострадали няколко души от побой на полицаи, полицейско насилие над 67 годишен мъж в Търговище, който е пребит за извършено административно нарушение. Твърди се, че увеличаващите се случаи на прекомерна употреба на физическа сила са предизвикани от политическата подкрепа, която се оказва на полицаите за прилагане на повече репресивни правомощия. При встъпването си в длъжност на 26 октомври 2010 г. новият омбудсман също посочва полицейското насилие като съществен проблем и приоритет в своята бъдеща дейност [51].

Неправомерната употреба на сила от полицията се използва умело в борбата срещу политически противници. Така например на 7 август 2008 лидерът на политическа партия “Атака” заявява, че в гр. Бяла Слатина са пребити и арестувани фермери и за пореден път българската полиция влиза в акция срещу народа си. Според него сцените на полицейско насилие са станали всекидневие за България [46].

На 30 юли 2008 г. се съобщава за упражнено полицейско насилие спрямо евродепутата Димитър Стоянов и активисти на политическа партия „Атака“. Въпреки че имената на униформените служители, употребили сила, са установени веднага, те не са наказани, въпреки обещанието на министъра на вътрешните работи [47].

На 4 юли 2008 г. лидерът на Български Национален Съюз Боян Расате подава жалба във Военна прокуратура за това, че е бил удрян и ритан от полицаи на гей-парада в София заедно с още 12 души, които били бити и малтретирани, без да са нарушавали обществения ред или по друг начин да са предизвикали униформените служители. Пострадалите заявяват, че разполагат с видеозапис на действията на

полицията. Осем от тях имат медицински свидетелства за нанесените им телесни повреди [48].

Полицейско насилие е било проявено спрямо депутати и активисти на "Атака" пред централата на партия на "Врабча"¹. Около 10,15 часа на 27 март 2008 г. народни представители и членове на "Атака" са били удряни и блъскани от полицаи, когато излезли от централата на партията, за да отидат до пл. "Св. Ал. Невски", където им е било разрешено да организират протестен митинг [49].

Благодарение на активността на правозащитните организации в страната глостност придобиват и случаи на използвана физическа сила и помощни средства срещу лица от ромски произход. Европейската комисия срещу расизма и нетърпимостта на Съвета на Европа през 2004 г. е особено притеснена от констатацията, че процентът на лица от ромски произход, заявили, че са били обект на физическо насилие в полицейски управления е три пъти по-висок от процента на лица от български произход. Например на 1 август 2009 в дискотека „Бижу“ в гр. Плевен е упражнена физическа сила срещу ромски граждани, които не изпълнили полицейско разпореждане да напуснат дискотеката за да се извърши проверка на сигнал за поставена бомба. Съобщава се, че на част от ромите бил нанесен жесток побой, като уврежданията били доста тежки – счупване на крайници с последваща хоспитализация. Срещу ромите било образувано предварително производство за хулиганство [81].

На 3 март 2008 г. един ром е пребит от петима униформени полицейски служители в изоставена къща поради това, че откраднал мобилен телефон на детето на един от полицаите. По-късно същият починал от раните си [80].

По сведения на очевидци, на 21 август 2006 г. след полунощ група полицейски служители от София навлязли в ромския квартал "Христо Ботев" по сигнал на граждани, че се вдига силен шум. След скандал с група празнуващи роми, полицаите произвели предупредителни изстрели и наредили на всички да легнат на земята. Една от жените държала новородено бебе в ръцете си, и не изпълнила разпореждането. Полицейски служител насочил пистолет към нея и я ударил през лицето. Друг ром, намесил се в нейна защита, също бил повален на земята. Полицаите го ритали след като бил вече на пода с белезници. Удари понесли и притекли се на помощ жени. Част от ромите били задържани в РУМВР, където по техните думи, физическото насилие спрямо тях продължило. Срещу двама от ромите, участници в инцидента, било повдигнато обвинение за хулиганство, съпроводено със съпротива срещу орган на властта. Действията на полицейските служители не били разследвани [78].

Вестник "Сега" съобщава за безпричинен и жесток побой на 4 февруари 2006 вечерта от трима полицаи, нанесен на ромско дете в центъра на Бобовдол. Съобщава се и за един ученик, жестоко малтретиран от полицаи в Русе, също от ромски произход. Той е взет от училище от полицаи, откаран е в полицейското управление и е принуждаван чрез побой да признае, че е извършил кражба в апартамент. Според непълнолетната жертва побоят е извършван с гумен маркуч, като тя имала право да "избира" между него и дървена сопа. За двата случая е сезирана Комисията за защита от дискриминация [45].

На 13 октомври 2006 г. в пазарджишкия ромски квартал „Изток” е проведена акция на полицията и жандармерията по повод битов скандал между две съседски ромски семейства. Създалото се напрежение прераснало във физическа саморазправа между 15 мъже и жени от двете семейства. Пристигналият полицейски патрул повикал подкрепление, като се включили и сили на жандармерията. Жандармеристите, около 150 на брой, влезли насилствено в около 200 къщи като обиждали и нагрубявали ромите, изкарвали ги от къщите им през нощта, карали да легнат на земята като били удряни и ритани. Нанесени са и значителни имуществени щети. Засегнати множество граждани, които не са участвали в битовия скандал. Пострадали от физическо насилие били около 20 души, които имат медицински свидетелства. Извършените от прокуратурата и полицията в гр. Пазарджик проверки не са открили данни за превишаване на използваната физическа сила и помощни средства [78].

На 24 август 2006 г. голям брой полицейски служители блокират изходите на софийския ромски квартал „Филиповци”. По сведения на очевидци те влезли в много от домовете с взлом, ритали покъщнината и използвали физическа сила срещу обитателите. Нанесени били наранявания на няколко потърпевши, които са документирани с медицински свидетелства. Пострадалите подали сигнали до Софийска военнookръжна прокуратура. Образувани са предварителни проверки по случаите [78].

На 21 август 2006 г. в с. Елхово, Старозагорско, след полицейско задържане умира ромът Марко Бончев. На 17 август между него и двама души от селото възникнала свада. Пристигнал полицейски патрул от град Гурково. Полицаяте сложили белезници на Бончев и, по сведения на очевидци, започнали да го ритат в областта на корема и слабините. Той бил насилствено въведен в полицейската кола, с която го откарали в полицейския участък на града. По-късно Бончев бил откаран в РУ Казанлък. Там състоянието му се влошило и му била оказана спешна медицинска помощ. Меж-

дувременно бил осъден по УБДХ от Районен съд, гр. Казанлък, но бил освободен от ареста в много лошо здравословно състояние и по-късно починал [78].

В медиите рядко намират отражение случаи, при които се използва неправомерно физическа сила срещу български граждани. Обикновено техните оплаквания не придобиват публичност, а се докладват от правозащитните организации.

Например на 14 октомври 2010 г. се съобщава за прилагане на физическа сила срещу непълнолетен в гр. Кърджали. Той се возил в автомобила на свой приятел, който извършил нарушение на правилата за движение и не спрял на подаден сигнал от полицейски автомобил. След преследване всички били заловени от полицията и им бил нанесен жесток побой [50].

На 18 юни 2006 г. служители на специалното полицейско подразделение, нанасят масов побой над граждани в дискотеки в гр. Варна по време на полицейски проверки. Според свидетелствата на няколко потърпевши, освен побоите, служителите прилагали и унижаващи достойнството на гражданите практики като ги принуждавали да лаят като кучета. Полицейско или каквото и да било друго разследване на инцидента не е проведено [78].

БТВ съобщава за полицейско насилие на 14 април 2006 г. над младеж, който пътувал с приятел в столицата, когато полицейска кола и паяк му препречили движението. Младежът натиснал клаксона, за да поиска да се освободи пътя, а униформен полицаи му направил знак да отбие. Младежът се подчинил, но тъй като полицаите не се легитимирали, отказал да си даде личната карта. В този момент полицаите започнали да ритат калника на форда му и да ударя мъжа върху колата. Полицаите го душили и му скъсали ланеца [44].

На 16 май 2007 г. при охрана на известен задържан и обвиняем в Съдебната палата полицаи безпричинно нанасят побой на фоторепортер с цел да бъде „респектиран“ при изпълнение на професионалния си дълг [43].

42-годишен шофьор на цистерна от Плевен съобщава пред "Дарик радио, че в края на септември 2007 г. е спрял от двама полицаи за превишена скорост. Тъй като отрича да е извършил такова нарушение, единият униформен му предлага да плати 50 лева за да се реши въпросът. Шофьорът отхвърля предложението и предупреждава, че ще съобщи за рекет. В този момент е хванат за гушата и заплашен с убийство [35].

Тук следва да се посочи и една друга специфика. Чести са случаите на използване на сила от полицията, когато липсват свидетели или очевидци на инцидента. Тогава неправомерното поведение на полицейските служители обикновено става

известно от оплакването на пострадалите до органите на прокуратурата или до полицейските ръководители. Някои изследвания, засягащи въпросите на полицейското насилие, сочат наличието на висока степен на латентност на този вид правонарушения поради страх на пострадалите от отмъщение или поради недоверие във възможността виновните служители да бъдат наказани [17]. Ето защо налице са множество случаи на неправомерна употреба на сила, които остават скрити за обществото, а също и за полицейската институция.

В МВР липсва надеждна статистическа информация, която да даде точна представа за количеството подадени жалби от гражданите срещу неправомерната употреба на сила и нейното разпространение, както и за взетите мерки спрямо виновните служители. През последните години съществуват индикации, че случаите на полицейско насилие и по-специално, на употребата на физическа сила се увеличават. Още през 1997 г. в доклада на Специалния докладчик по изтезанията към Комисията на ООН по правата на човека² за България се констатира голяма честота на твърдения за изтезания или малтретиране, следвани понякога от смърт, на задържани от полицията лица. Посочва се, че правителството трябва да приеме мерки за обезпечаване на независим и постоянен контрол върху задържанятия на правонарушители и практиките за провеждане на разпит [53]. Според годишния доклад на Държавния департамент на САЩ за 2007 сред проблемите в България са посочени доста случаи на полицейско насилие, включително нанасянето на побои над граждани [54]. По повод актуално питане в Народното събрание Министърът на вътрешните работи посочва броя на уволнените за полицейско насилие за периода 2005 - 2010: 2005 г. - 5 души; 2006 г. - 5; 2007 г. - 10; 2008 г. - 3; 2009 г. - 6; 2010 г. - 1 служител [53]. Съгласно публикувана справка от Върховна касационна прокуратура през цялата 2009 година има 42 разследвания срещу полицейски произвол, като само за периода януари-юни 2010 година броят им е 30. Тези противоречиви данни, изхождащи от две различни институции, които имат пряко отношение към контрола върху правомерното използване на сила от полицията доказват за необходимостта от официална статистика в това отношение.

§2. Правни аспекти на използването на сила от полицията

² Документ E/CN.4/1997/7 от 10 януари 1997

1. Международни правни актове

Както беше посочено, неправомерното използване на сила от полицейските органи пряко рефлектира върху правото на живот и върху физическата и психическа неприкосновеност като основни и универсални права на личността. Поради изключителната значимост на проблема нормативните източници в тази област са многобройни. Съществена част от тях имат международен характер.

Веднага след края на Втората световна война международната общност полага сериозни усилия за укрепване на световния демократичен процес, чийто съществен елемент е развитието на системата от основни права и свободи на индивида и създаването на международни инструменти и правни гаранции за тяхното спазване. Важно значение в това отношение имат **правните актове на ООН**. На 10.12.1948 г. с Резолюция 217 А (III) на Общото Събрание (ОС) на ООН е приета **Всеобща декларация за правата на човека**, с която се провъзгласяват основните права и свободи на личността в демократичните общества. Между тях е и правото на живот, свобода и лична сигурност (чл.3), както и забраната за подлагане на лицата на изтезания или жестоко, нечовешко или унижително третиране или наказание (чл.5). Всеобщата декларация урежда и правото на ефективно възстановяване от компетентните национални юрисдикции на нарушените основни права, признати от конституцията и законодателството на съответната държава (чл.8). Така не само се установява забрана за нарушаване на физическата и психическа неприкосновеност на личността, но и се вмениява в задължение на съответните правораздавателни органи да прекратяват подобни посетелства и да съдействат за възстановяване на нанесените щети.

Друг значим нормативен акт в тази област е **Международният пакт за граждански и политически права**, приет с Резолюция 2200 А (XXI) на ОС на ООН от 16.12.1966 г. (ДВ бр. 43/28.05.1976). В него, наред с другите основни права, се урежда и правото на живот на личността. Предвижда се, че никой не може произволно да бъде лишаван от живот и това право трябва да бъде защитавано от закона (чл.6 ал.1). Отново е възпроизведена забраната за подлагане на индивидите на мъчения или на жестоко, нечовешко или унижително третиране или наказание (чл.7). В чл. 10 от този пакт е регламентирано и правото на хуманно отношение и уважение на човешкото достойнство на лишените от свобода и на лицата, задържани от полицията.

Международният пакт за граждански и политически права подчертава безусловния характер на правото на неприкосновеност на личността. То не може да бъде

нарушавано дори в случаи на официално обявена обществена опасност, която застрашава съществуването на нацията. В такива случаи могат да бъдат вземани само мерки, съответни на съществуващото положение, доколкото са съвместими с останалите задължения на държавите в областта на международното право (чл.4 т.1 и 2). Тази разпоредба още веднъж подчертава необходимостта от строги критерии за законосъобразност на посегателствата върху живота и здравето на индивида от полицейските органи при изпълнение на служебните им задължения, тъй като се ангажира авторитета и отговорността на държавата. Въз основа на горното може да се заключи, че нарушаването на правата на личността вследствие на неправомерна употреба на сила от полицейски органи може да бъде инкриминирано в няколко проявни форми: изтезание, жестоко, нечовешко или унижително третиране или наказание.

С оглед създаване на юридически и практически гаранции за спазване на основните права и свободи на личността с пакта е учреден Комитет за човешките права (чл. 28), който да осъществява контрол в тази област. Всички държави, присъединили се към пакта, са задължени периодично и при поискване да предоставят на този международен орган доклади относно взетите от тях мерки за осъществяване основните права на гражданите, признати в него.

Особено важни в международен план са **Декларацията за защита на всички лица от подлагане на изтезания и други форми на жестоко, нечовешко или унижително отнасяне или наказание**, приета на 9 декември 1975 г. Общото събрание на ООН с Резолюция 3452 (XXX) и **Конвенцията против изтезанията и други форми на жестоко, нечовешко или унижително отнасяне или наказание (Конвенцията)**, приета на 10.12.1984 от ОС на ООН (ДВ бр.80/1986, в сила за Р България от 26.06.1987). Последната представлява основополагащ нормативен документ по отношение защитата на правото на неприкосновеност на личността. В чл. 1 на тази конвенция е дадено легално определение на понятието „изтезание“ с цел да бъде разграничено от другите форми на посегателство върху индивида – жестокото, нечовешко или унижително третиране или наказание.

Според този текст **изтезание** е всяко действие, с което умишлено се причинява физическа или психическа болка или страдание на дадено лице от длъжностно такова или друг официален представител на държавата, като целта му трябва да съдържа някой от следните елементи:

- да бъдат получени от него или от други лица сведения или признания;
- да бъде наказано за действия, които то или друго лице е извършило или в

извършването на които е заподозряно;

- да бъде то, или друго лице сплашено да извърши нещо против волята си;
- да бъде то, или друго лице принуждавано да извърши нещо против волята си;
- по каквито и да е причини, съдържащи дискриминационен елемент.

За да е налице изтезание, въздействието трябва да достигне определена степен на суровост, по-висока от тази, при която е налице жестоко, нечовешко или унижително отнасяне. Към подобна градация на въздействието насочва т. 2 от определението на Декларацията за защита на всички лица от подлагане на изтезания и други форми на жестоко, нечовешко или унижително отнасяне или наказание, според която „изтезанието представлява отегчена и предумишлена форма на жестоко, нечовешко или унижително отнасяне или наказание”. Следователно в критерий за разграничаване на изтезанието от жестокото, нечовешко или унижително отнасяне е издигната силата на физическото или психическо страдание и болка, претърпени от жертвата. Необходимостта страданието или болката да са силни за да е налице изтезание се подчертава и в редица международни документи – доклади на органи на ООН, решения на ЕСПЧ [15].

Както е видно, субектът на подобно поведение е държавен орган, какъвто са полицейските органи или друг официален представител на държавата. Всяко неправомерно използване на сила от полицията води до нарушаване на конвенцията и до ангажиране отговорността на държавата за действията на нейните служители. Разпоредбата на чл.1 от тази конвенция инкриминира и случаите, когато органът не действа пряко, а се явява подбудител на изтезания или последните се извършват с неговото мълчаливо съгласие. Конвенцията цели премахване на изтезанията, свързани с публичните функции на длъжностните лица. Някои автори смятат, че в този кръг се включват и злоупотребите с длъжностно качество за лични цели.

Следва да се посочи, че при формулиране на това определение изрично са изключени болката и страданието, които по принцип произтичат и съпътстват прилагането на законна употреба на сила спрямо даден правонарушител или са настъпили случайно вследствие на нея. Същото важи и по отношение на страданията и лишенията, възникващи вследствие изтърпяване законно наложено наказание за извършено престъпление.

Конвенцията задължава държавите да инкриминират всички прояви на изтезания в националното си наказателно законодателство като при определяне на санкцията държат сметка за тежкия характер на тези престъпни деяния (чл.4). В нея, също така, отново се подчертава и доразвива безусловния характер на правото на непри-

косновеност на личността. Посочва се, че като оправдание за изтезание не могат да служат никакви изключителни обстоятелства от какъвто и да е характер, настъпили в държавата, дори състояние или заплаха от война, вътрешно политическа нестабилност или каквото и да е друго извънредно положение. Освен това, заповед от висшестоящо длъжностно лице или държавен орган също не може да се приеме като основателна причина за допускане прояви на изтезания (чл.2 т.1 -3).

В чл.16 от Конвенцията са инкриминирани и други прояви на жестоко, нечовешко или унижително отнасяне или наказание, извършени от държавни органи или други официални представители на страната, които по своя характер не могат за бъдат квалифицирани като изтезание по смисъла на чл.1. Конвенцията не предлага детайлни легални дефиниции на тези понятия, както и критерий за разграничение между тях. Докато международното право съдържа относително ясни дефиниции на понятието за изтезание, по отношение на жестокото, нечовешко или унижително отнасяне или наказание такива липсват. Националното право по принцип не използва подобна терминология и поради това съществуват известни трудности при тяхното дефиниране. Според международната доктрина и практика такова отнасяне се свързва с относително тежки случаи на физическо и психическо малтретиране, лоши условия на задържане в места за лишаване от свобода от всякакъв вид или с действия, имащи за цел или резултат изпитването от жертвата на чувство на унижение. Отправна точка за подобно разбиране е определението за изтезание. Както беше посочено, последното по своята същност представлява вид жестоко, нечовешко или унижително отношение към определено лице, извършено от държавен орган при изпълнение на служебните му задължения. Смесовото тълкуване на разпоредбите и употребеният израз „други прояви“ сочат, че става въпрос за еднакви по вид и характер действия, но с по-нисък интензитет. Подобно е тълкуването на тези понятия, дадено от Европейския съд по правата на човека, което ще бъде разгледано подробно в по-нататъшното изложение. (Глава I § 3).

Проявите на жестоко, нечовешко или унижително отнасяне или наказание, както и изтезанията, се квалифицират като такива не само ако са извършени директно от длъжностните лица, но и ако те са подбудили други към подобно поведение или това е ставало с тяхното явно или мълчаливо съгласие.

Конвенцията създава и редица задължения, представляващи по своя характер мощни административни, законодателни и съдебни гаранции за предотвратяване на

изтезания и други прояви на жестоко, нечовешко или унижително отнасяне или наказание. Те се изразяват в следното:

- Държавите са длъжни да осигуряват подходящо обучение и информация относно посочените забрани като неразделна част от подготовката на персонала на правоприлагащите органи и на длъжностните лица, чиито задължения могат да бъдат свързани с подобно отношение, включително и на граждански, медицински, военни и други служители (чл. 10 т.1).

- Забраните за изтезания, жестоко, нечовешко или унижително отнасяне или наказание трябва да бъдат включени в правилата, указанията и инструкциите, регламентиращи функционалните задължения на посочените служители (чл.10 т.2).

- Държавите са длъжни да правят системен преглед на условията на задържане и отношението към задържаните лица с цел предотвратяване на подобно отношение към тях, тъй като когато лицето се намира под контрола на полицейските органи се създават благоприятни условия за произвол и нарушения (чл.11).

- Регламентира се и задължение за осигуряване на бързо и безпристрастно разследване от компетентните органи на всички случаи, когато има достатъчно основания да се предполага, че е извършено изтезание или други прояви на жестоко, нечовешко или унижително отнасяне или наказание (чл.12).

- Държавите следва да гарантират правото на жалба на всяко лице, което твърди, че е било жертва на подобно поведение от страна на държавен орган като се осигурят условия нейното бързо и безпристрастно разглеждане. Това задължение включва и осигуряване на защита на жалбоподателите и свидетелите срещу малтретиране или заплахи от служителите във връзка с подадената жалба (чл.13).

- Следва да бъде гарантирано и правото на обезщетение на пострадалите от малтретиране като то бъде предвидено в националното законодателство на страната. Необходимо е да се осигурят условия това обезщетение да бъде адекватно и справедливо, както и средства за най-пълно реабилитиране на жертвите (чл.14).

С Конвенцията се създава Комитет срещу изтезанията, състоящ се от 10 експерти с редица компетенции в тази област. Всяка държава е длъжна да предоставя на Комитета веднъж на 4 години информация за предприетите от нея мерки срещу изтезания и други прояви на жестоко, нечовешко или унижително отнасяне или наказание, извършени от длъжностните лица, изпълняващи подобни функции. Комитетът е

компетентен да провежда разследване по специална процедура, когато е налице информация за системно прилагане на изтезания на територията на дадена държава.

Европейското законодателство в областта на човешките права също е изключително богато. Правото на физическа и психическа неприкосновеност на личността е регламентирано в **Конвенцията за защита правата на човека и основните свободи (КЗПЧОС)** (ДВ бр.66/1992) на Съвета на Европа. Тази конвенция се основава на разгледаните по-горе международни нормативни актове на ООН и се стреми да отговори на обществените промени и напредъка на световния демократичен процес като доразвие техните правни регламентации. В чл. 2 на КЗПЧОС е провъзгласено правото на живот, което следва да бъде защитено от националното законодателство на страните. Наред с това се признават определени случаи, когато лишаването от живот вследствие употребата на сила от длъжностни лица, призната за абсолютно необходима, не се разглежда като нарушение на конвенцията. Тези ситуации са лимитативно изброени и се отнасят до:

- защита на всяко лице от незаконно насилие;
- осъществяване на законен арест;
- предотвратяване бягство на лице, законно лишено от свобода;
- потушаване на бунт или метеж при действия, предприети в съответствие със закона (чл.2 т.2).

Следователно, използването на сила от полицейските органи може да доведе до лишаване от живот на определено лице без това да бъде квалифицирано като нарушение на чл. 2 от КЗПЧОС само ако кумулативно са налице две предпоставки:

- използването на сила е признато за абсолютно необходимо с оглед конкретния случай;
- налице е някоя от гореизброените ситуации.

КЗПЧОС възпроизвежда забраната за изтезания и други прояви на нечовешко или унижително отнасяне или наказание, извършени от длъжностните лица (чл. 3). Както е видно, в тази регламентация отсъства понятието „жестоко“. Счита се, че понятията „нечовешко“ и „унижително“ изцяло поглъщат „жестоко“.

Нарушаването на горните разпоредби не се допуска освен по отношение на смърт или увреждане, настъпили в резултат от правомерни актове на война (чл. 15 т. 2).

С КЗПЧОС се създават две изключително важни европейски институции - Европейска комисия по правата на човека (ЕКПЧ) и Европейски съд по правата на

човека (ЕСПЧ). Основната функция на ЕКПЧ е да приема и разглежда жалби за нарушения на конвенцията по специално установена процедура. Тя може да предприема разследване за проверка на изложените в жалбата обстоятелства и е длъжна да съдейства доброволното уреждане на спора между страните. В случай, че такова не бъде постигнато, делото се предава на ЕСПЧ, който се произнася с оглед ангажиране отговорността на държавата. Понастоящем ЕКПЧ е вече несъществуващ орган и индивидуалните и междудържавни жалби се разглеждат изцяло от ЕСПЧ, който вече е създал значителна по обем и съдържание юриспруденция в тази сфера. Посочената практика е оказала влияние както върху юриспруденцията на органите на ООН и на другите регионални системи, така и върху процеса на създаване на международни договори и на друго право в тази област. От своя страна практиката на ЕСПЧ се също се влияе от дейността на органите на ООН, както и от създаването и прилагането на националните стандарти за защита от изтезания и друго забранено третиране в европейските страни, а в някои случаи, и извън тях [15].

В този контекст трябва да се отбележи и **Европейската конвенция за предотвратяване на изтезанията и нечовешкото и унижително отнасяне или наказание**, в сила за Р България от 01.09.1994г. С нея се цели засилване защитата на лица, лишени от свобода и жертви на насилие чрез мерки от несъдебен, превантивен характер. Тя предвижда създаване на Европейски комитет за предотвратяване на изтезанията и нечовешкото и унижително отнасяне или наказание, който извършва проверки и инспекции в местата, където пребивават лица, задържани от полицията и от съдебните органи и дава констатации и препоръки относно спазването на установените международни стандарти. Нейното действие обхваща случаи на незаконосъобразна или непропорционална употреба на сила от полицията, след като лицата вече са задържани във връзка с извършено правонарушение.

Картината на международно правните регламенти относно използване на сила от полицейските органи се допълва и от няколко важни документи на ООН, съдържащи специални правни уредби. На първо място това е **Кодекса за поведение на длъжностните лица по поддържане на правовия ред**, приет с Резолюция 34/169 на ОС на ООН от 17.02.1979 г. Този документ е особено значим. В него е направено важно уточнение, че макар изразът “форми на жестоко, нечовешко или унижително отнасяне или наказание” да не е дефиниран от ОС на ООН, той трябва да бъде тълкуван така, че да се предоставя възможно най-голяма защита от злоупотреби както от физически, така и от психически характер (коментар към чл.5).

Освен това с него се дефинира принципът на пропорционалност при използване на сила от полицията, който следва да бъде регламентиран в националното право на страните – т.е. прилагането на сила трябва да бъде съразмерно със законната цел, която то преследва. Въздействието върху пострадалия следва да бъде прекратено веднага след като целта, поради която е употребена силата, е постигната. Съгласно чл.3 от Кодекса длъжностните лица по поддържане на правовия ред могат да употребяват сила само в изключителни случаи – при абсолютна необходимост и само в степента, която се изисква за изпълнение на техните задължения. В коментара към този текст се сочи изключителния характер на това правомощие и ситуацияите, при които употребата му може да бъде оправдана:

- за осуетяване на престъпление;
- при правомерно задържане на правонарушител или заподозрян;
- при оказване на помощ.

В никакъв случай обаче, приложената сила не може да превишава необходимите за постигането на законната цел предели. Регламентират се и основания за използването на огнестрелно оръжие, което трябва да се счита за крайна мярка.

В Кодекса длъжностните лица по поддържане на правовия ред се определят като лица, които разполагат с полицейски правомощия за задържане на нарушители и дейността им е свързана с прилагане на закона. Те могат да бъдат както избираеми, така и назначени на определената длъжност.

Кодексът установява забрана за длъжностните лица по поддържане на правовия ред да извършват, подбуждат или да се отнасят с търпимост към изтезания или други форми на жестоко, нечовешко или унизително отнасяне или наказание. Те не могат да се позовават с цел оправдаване на заповеди на висшестоящи служители, на изключителни обстоятелства, свързани с вътрешно политическа нестабилност или на извънредно положение (чл. 5). Освен това те са длъжни да пазят здравето на задържаните от тях лица и да вземат необходимите мерки за оказване на медицинска помощ на пострадалите, когато това се налага (чл. 6).

Доста подробна и точна е регламентацията на **Основните принципи за използване на сила и огнестрелно оръжие от длъжностните лица по поддържане на правовия ред**, приети на 8 конгрес на ООН за превенцията на престъпността и третирането на нарушители, проведен в Хавана на 27.08.1990 - 7.09.1990 г. В тях са отчетени редица особености на полицейската професия, свързани с нейната съвременна со-

циална роля и тяхното отражение върху използването на сила. От една страна дейността на полицията е тясно обвързана със защитата на правото на живот и сигурност на гражданите и спазването на правата на човека. Едновременно с това е налице и реална заплаха за живота на полицейските органи, която следва да се разглежда и като заплаха за цялото общество. Поради това в документа се подчертава изключителната важност на квалификацията, обучението и поведението на тези служители при използване на сила и огнестрелно оръжие.

На първо място е посочено задължение за все по-ограничена употреба от полицията на средства, които могат да причинят смърт или нараняване на хора. За целта е необходимо оборудване на състава с широк обхват от средства, подходящи за различни ситуации, особено с несмъртоносни обезвреждащи оръжия, за да се позволи тяхното диференцирано използване. Налице е също така и задължение за прилагане, доколкото е възможно, на ненасилствени средства, и само ако те са се оказали неефективни и съответният резултат не е бил постигнат, да се пристъпва към използване на сила или огнестрелно оръжие (т. 2-4).

Посочени са и основни принципи, от които да се ръководят полицейските служители, когато прилагането на сила или огнестрелно оръжие се е оказало неизбежно и са налице законни основания за това. Те се изразяват в следното:

- въздържане от употреба на сила или огнестрелно оръжие;
- пропорционалност на използваната сила на сериозността на престъплението и на правомерната цел, която трябва да бъде постигната;
- зачитане на човешкия живот;
- минимизиране на щетите и нараняванията;
- осигуряване на медицинска или друга помощ на ранените или засегнатите лица на възможно най-ранен етап;
- уведомяване на роднините и близките на раненото лице при първа възможност (т. 5).

Тези изисквания пряко обвързват тежестта на престъплението, което пострадалият е извършил, и употребата на сила при неговото задържане.

Злоупотребата и произволната употреба на сила от полицията е необходимо да бъде криминализирана в наказателния закон на страната и да ангажира отговорността на виновните служители (т. 7)

Полицейските служители са длъжни да докладват на своите ръководители за настъпили наранявания или смърт на пострадалите при използване на сила и огнестрелно оръжие лица (т. 6).

Посочват се и някои специални изисквания за употреба на сила при две често срещани ситуации – незаконни масови мероприятия и охрана на задържани лица. При прекратяване на незаконни, но мирни събрания на гражданите се препоръчва избягване на употребата на сила, като в случай на неизбежност тя следва да се ограничи до най-минималната степен (т. 13). Същото важи и за втората ситуация. При нея ограниченията се свеждат до необходимост от поддържане на реда в съответната институция или когато личната неприкосновеност на служителите е застрашена (т. 15).

Отделен е и специален раздел, в който са формулирани редица изисквания относно квалификацията и обучението на длъжностните лица по поддържане на правовия ред. Те могат да бъдат обобщени в няколко насоки:

◇ По отношение качествата на служителите:

- да бъдат подбрани след специално проучване;
- да притежават съответни физически и психически качества за ефективно упражняване на тези правомощия;
- да притежават необходимите морални качества с оглед спазване на полицейската етика и правата на човека.

◇ По отношение обучението на служителите:

- да получават непрекъснатата и пълна професионална подготовка във връзка с използване на сила;
- да преминават през периодични проверки на физическата годност;
- да преминават през периодични проверки за усвояване на професионалните стандарти при използване на сила;
- да преминават през специална подготовка за използване на огнестрелно оръжие;
- да им се осигури възможност да бъдат консултирани при възникване на стресови ситуации, свързани с използването на сила и огнестрелно оръжие (т. 18-21).

На пострадалите или техните близки (при настъпила смърт на лицето) следва да се осигури достъп до независими административни или прокурорски органи, които да бъдат в състояние да упражнят юрисдикция, както и до прозрачен и ефективен процес (т. 22, 23).

От гореизложеното е видно, че в международноправните актове се съдържат множество изисквания по отношение използването на сила от полицейските органи. В тях се задава общата правна рамка за приложение на това полицейско правомощие. Тя е изградена върху спазването от два изключително важни принципа:

- абсолютна необходимост при използването на сила от полицейските органи;
- пропорционалност на приложената сила в съответствие с особеностите на конкретната ситуация.

Първият включва формулиране в националното законодателство на страните на основания за използване на сила от полицейските органи. В него се съдържа изискването за изключителен характер на силовото полицейско въздействие, което следва да бъде свързано с невъзможност целта на закона да бъде постигната по друг начин.

Вторият принцип включва пълна адекватност на приложената сила спрямо конкретния случай с оглед овладяване на ситуацията и незабавното ѝ прекратяване след като целите на закона са постигнати.

Друга част от международноправните актове са насочени към последиците от злоупотребата с това правомощие. Те пряко свързват тези полицейски действия със спазване на правата на гражданите в демократичното общество и най-вече с правото на живот, физическа и психична неприкосновеност на личността, правото на достойнство и хуманно третиране на задържаните от полицията правонарушители.

Една от съществените особености на международноправната уредба е, че в нея не се употребяват понятията “физическа сила” и “помощни средства”. Международните норми не правят разлика по какъв начин е прилагана силата и какви средства са използвали за това полицейските служители. В много от случаите изискванията за използване на сила и огнестрелно оръжие са еднакви и са уредени с общ нормативен акт.

2. Вътрешни нормативни актове

2.1. Общи вътрешни нормативни актове

Част от общата вътрешна нормативна уредба относно използването на сила от полицейските органи е свързана с регламентирането на основните права и свободи на българските граждани, до чието нарушаване води неправомерното приложение на това полицейско правомощие. Тя отразява хармонизирането на българската правна

система с европейската и с поетите от страната задължения във връзка с ратифицирани от нея международни договори, изложени по-горе.

Основните права и свободи на личността са регламентирани в Основния закон на страната - **Конституцията на РБ (КРБ)**. В чл.28 от КРБ се прогласява правото на живот, определен като най-висша ценност, по отношение на която е необходимо да бъдат взети засилени мерки за защита. Поради това посегателството върху него трябва да се наказва като най-тежко престъпление. Според КРБ никой не може да бъде подлаган на мъчение³, на жестоко, безчовечно или унижаващо отношение, както и на насилствена асимилация (чл. 29). Тази разпоредба възпроизвежда аналогичните текстове от разгледаните по-горе международни нормативни актове – Всеобщата декларация за правата на човека, чл. 3 от Конвенцията за изтезанията други форми на жестоко, нечовешко или унижително отнасяне или наказание и чл.3 от КЗПЧОС.

Следва да се посочи и правната уредба на **Наказателния кодекс**, където е инкриминирано нарушаването на правото на живот, както и подлагането на изтезания и други форми на нечовешко и унижително отнасяне или наказание. В глава втора „Престъпления срещу личността“ в чл. 115–116 лишаването от живот е регламентирано като едно от най-тежко наказуемите престъпления. Причиняването на телесна повреда също съставлява престъпно посегателство, уредено в чл. 128-131 и сл. НК. Особено важно е да се отбележи, че умишленото причиняване на смърт или увреждане здравето на лице, извършено от полицейски орган при или по повод изпълнение на службата или функцията му представлява квалифициращо обстоятелство, обуславящо по-тежко наказание за дееца (чл.116 ал.1 т.2; чл.131 ал.1 т.2 НК). Това означава, че за полицейските служители е предвидена утежнена санкция при неправомерно използване на сила спрямо лице, вследствие на която то е починало или е било увредено. Тези текстове презюмират по-висока степен на обществена опасност на подобни посегателства, защото става въпрос за длъжностни лица, на които държавата е възложила защита на правата на гражданите и гарантиране на тяхната сигурност и неприкосновеност.

Следва да бъдат посочени също и разпоредбите, свързани с общите правни институти на неизбежната отбрана, крайната необходимост и случайното деяние (чл.12, 12а, 13, 15, 119 и други НК). Те регламентират обстоятелства, изключващи обществе-

3 В настоящото изложение не се анализира разликата между понятията “изтезание” - употребявано при превода на международните правни актове и “мъчение” - употребено в Конституцията, тъй като се приемат за синоними.

ната опасност на деянието и са особено важни при преценката на правомерността при прилагането на сила от полицейските служители и връзката ѝ с настъпилите увреждания на пострадалия. За целите на настоящото изследване е необходимо по-подробно да бъде разгледан чл.12а от НК, който регламентира една специфична хипотеза, отнасяща се до задържането на лице, извършило престъпление. Този текст изключва обществената опасност на вредите, причинени при задържането на извършител на престъпление, когато са налице две обстоятелства:

- да няма друг начин той да бъде задържан;
- при задържането да не е допуснато превишаване на необходимите и законосъобразни мерки (чл.12 а, ал1 НК).

В такива случаи деянието не съставлява престъпление и не ангажира отговорността на полицейския служител.

Следва да се подчертае още веднъж, че:

- увреждането следва да е настъпило при задържане на лице с оглед предаването му на органите на власт и за предотвратяване възможността да извърши друго престъпление;

- увреждането трябва да е свързано със задържане на лице, което е извършило престъпление по смисъла на НК. Ако е имало само подозрения или предположения в това отношение и впоследствие се окаже, че лицето не е извършило престъплението или е допуснало само административно нарушение, то всякаква сила, приложена при неговото задържане, при която не са налице посочените по-горе обстоятелства, ще ангажира отговорността на полицейския служител;

- според чл. 12а, ал. 2 от НК превишаване на необходимите мерки за задържане на лице, извършило престъпление, е налице в следните случаи:

- когато има явно несъответствие между характера и степента на обществената опасност на извършеното от задържания престъпление и обстоятелствата по задържането;

- когато на лицето без необходимост се причинява умишлено явно прекомерна вреда.

За да бъде налице първата хипотеза не е достатъчно полицейският орган, извършващ задържане на правонарушител, само да знае, че лицето е извършило престъпление. Той трябва да е наясно и какво конкретно престъпление е извършено или какво друго престъпление лицето се готви да извърши. Само тогава служителят ще е в състояние да прецени дали извършеното престъпление е достатъчно тежко и дали

неговата степен на обществена опасност оправдава увреждането, което то ще понесе при прилагане на сила при неговото задържане, ако то се съпротивлява или се опитва да избяга. Това е особено важно, когато става въпрос за употреба на сила, с която се причинява смърт или особено тежки наранявания на пострадалия. С други думи, когато става въпрос за задържане на престъпници, извършили престъпления с ниска степен на обществена опасност или на извършители на административни нарушения, полицейските служители трябва да са особено внимателни и да не допускат превишаване на необходимата сила, дори цената за това да е осуетяване на задържането.

Освен това тук трябва да се имат предвид и обстоятелствата по задържането, отнасящи се до поведението на извършителя. Ако той, в стремежа си да окаже съпротива, с действията си застрашава живота и здравето на служителите и е в състояние реално да им нанесе увреждане или нанася подобни вреди на други лица или на правно защитени интереси, то отново може да се мисли да прилагане института на неизбежната отбрана.

Разпоредбата на чл.12а от НК е опит за въвеждане принципа на пропорционалността при използване на сила от органите на полицията при изпълнение на техните задължения и прякото обвързване на пределите при употреба на сила при задържане на дееца с тежестта на извършеното от него престъпление. С нея е даден отговор на европейските и международни изисквания за засилена защита на правото на живот и предотвратяване на сериозни увреждания на здравето на гражданите, били те и престъпници.

2. 2. Специални вътрешни нормативни актове

Редът за използване на сила от органите на полицията се регламентира в специалната правна уредба на МВР – ЗМВР, ППЗМВР и други подзаконови вътрешноведомствени нормативни актове. Основно място на това правомощие е отделено в ЗМВР (чл. 72-73 ЗМВР).

За разлика от международните актове, в които използването на сила е уредено без да се уточнява по какъв начин тя може да се прилага, в ЗМВР са регламентирани две нейни форми - физическа сила и помощни средства. Законът не прави разлика в техния правен режим, като повечето разпоредби се отнасят и за двете. Докато обаче, помощните средства са конкретно изброени и редът за тяхната употреба се определя с наредба на министъра на вътрешните работи, както и с методически указания, то по

отношение на физическата сила не са дадени допълнителни пояснения или дефиниции.

а. Основания за използване на физическа сила от полицията

Правната уредба на основанията за прилагане на физическа сила се съдържат единствено в ЗМВР, като случаите са регламентирани изчерпателно. Те са 9 на брой.

Противодействието и отказът да се изпълни полицейско разпореждане са сред най-често прилаганите и доста оспорвани основания за употреба на сила от полицията (чл. 72, ал. 1, т. 1 ЗМВР). Противодействието на отдадено от полицейски служител разпореждане предполага извършване на действия или бездействия, с които се създават пречки за неговото изпълнение. Отказът пък представлява заявено от лицето несъгласие с разпореждането и непредприемане на необходимите действия, с които то се изпълнява. Тези две ситуации са особено характерни за дейността на охранителната полиция. Понякога те са придружени с активно и агресивно поведение, насочено срещу полицейския служител, свързано с оспорване на извършено правонарушение, констатирано от него. Това поведение може да включва обиди, ругатни, вербални нападки, заплахи, замахване, дори удари.

Друго основание за прилагане на сила, регламентирано в закона, е **задържането на правонарушител, който не се подчинява или оказва съпротива на полицейски орган**. Неподчинението на правонарушител по смисъла на този текст се изразява в действия, които показват неговото нежелание доброволно да придружи служителите до РУМВР с оглед започване на производство във връзка с извършено от него административно нарушение или престъпление или за предприемане на други необходими мерки. В случая служителите следва да използват помощни средства – белезници, с цел принудителното отвеждане на правонарушителя в полицейското звено. Оказването на съпротива е активно поведение на правонарушителя, с което той създава пречки и затруднения на служителите при поставяне на белезници и отвеждането му в съответната полицейска структура или при изпълнение на друго служебно задължение. Както и при предишното основание, съпротивата може да бъде както словесна, така и физическа. Тя представлява несъгласие с отдаденото разпореждане, опит за осуетяване на неговото изпълнение или за бягство от местопроизшествието. Може да бъде придружена с обидни думи и жестове, заплахи, замахване, удари, дърпане, бягане. Често могат да възникнат и ситуации на преследване.

Един по-задълбочен анализ на тази разпоредба обаче, ни убеждава, че това основание на практика се припокрива с първото. Неизпълнението на полицейско разпореждане всъщност представлява съществена пречка полицейският служител да изпълнява своите задължения, а едно от основанията за задържане, приложимо след надлежно предупреждение по чл. 63, ал.1, т.2 от ЗМВР, е съзнателното пречене от страна на лицето на полицейския орган да изпълни задължението си по служба. Следователно служителят винаги ще може да упражни правомощието си да задържи лицето, тъй като неизпълнението на полицейското разпореждане, независимо дали е извършено с действия или бездействия, по своята същност представлява неподчинение. Затова тогава ще е налице случая на чл. 72, ал. 1, т. 2 ЗМВР и физическата сила и помощните средства ще могат да се прилагат на това основание. Противдействието срещу отдадено полицейско разпореждане също попада в приложното поле на цитираната разпоредба.

Специфична е хипотезата, когато лицето, което не изпълнява полицейското разпореждане, не е правонарушител. Такива са например случаите, когато органите на реда при изпълнение на полицейските функции извършват проверки на превозни средства, на документи за самоличност и други, чиито обект могат да бъдат и лица, неизвършили престъпление или административно нарушение. Отказът на такова лице обаче, да изпълни полицейското разпореждане, автоматично го превръща в правонарушител (чл. 270 ЗМВР) и към него също ще може, при необходимост, да се приложи физическа сила или помощни средства на основание чл. 72, ал. 1, т. 2 ЗМВР.

Следващото основание, което прави възможно използването на сила от полицейските органи, е **„конвоиране на лице или при опит то да избяга, да посегне на своя живот или на живота и здравето на други лица“**, регламентирано в чл. 72, ал.1, т. 3 ЗМВР. На практика тук са налице няколко различни ситуации- конвоиране на лице, опит то да избяга, да се самоубие или да извърши нападение върху друго.

Първата хипотеза – конвоиране на лице – сама по себе си едва ли може да бъде смятана за самостоятелно основание за използване на сила. Конвоирането е специфична полицейска дейност, която се извършва предимно от специализирани структури в рамките на ОДМВР и от специално обучени служители. То представлява принудително отвеждане на едно или повече лица по определен маршрут от конвоен наряд [7]. Тази дейност съдържа повишен риск за здравето и живота на служителите, охраняващи в динамични условия продължително време извършители на тежки, често свързани с насилие престъпления. Въпреки това едва ли може да се допусне, че целта

на закона е била да се даде възможност на конвойните да използват сила по време на конвоирането без конкретни основания и по собствено усмотрение. Поради това формулировката на чл. 72, ал. 1, т. 3 е некоректна. Очевидно тук се има предвид ситуацията, когато по време на конвоиране лицето се опита да избяга или да посегне на своя живот или на този на други лица. Ето защо в текста на чл. 72, ал. 1, т. 3 ЗМВР следва да бъде премахнат съюза „или“ и тя да добие следната редакция: „при конвоиране на лице при опит то да избяга, да посегне на своя живот или на живота и здравето на други лица“.

Нападението срещу граждани и полицейски органи е друго основание, при което полицията може да използва физическа сила и помощни средства. То е уредено в чл. 72, ал. 1, т. 5 ЗМВР. Това е класическа ситуация, при която служителят се намира в положение на самоотбрана или защитава живота или здравето на други лица. Нападението представлява нарушаване физическата неприкосновеност на друго и води до причиняване на телесни повреди, психически увреждания или смърт. Това е агресивно поведение от страна на нападателя, придружено с насилие, което причинява болка и страдание на жертвата. В този случай, използвайки сила, полицейският орган защитава най-висшата ценност – човешкия живот и здраве.

Следващо основание, позволяващо използване на сила от полицията, са **груповите нарушения на обществения ред** – чл. 72, ал. 1, т. 7 ЗМВР. Това са нарушения, които засягат сигурността и спокойствието в обществото и обикновено се извършват на обществени места – улици, места за отдих, увеселителни и питейни заведения, заведения за хранене, училища и други. Характерното тук е наличието на множество извършители, което прави тези ситуации трудни за овладяване. При тях винаги съществува опасност за разрастване и нанасяне на допълнителни вреди на имущество или засягане живота или здравето на случайно намиращи се на мястото лица. Най-често срещани сред тях са масовите сбивания и хулиганските действия. Поради бързото развитие на ситуацията, при тях често не могат да бъдат стриктно разграничени конкретните действия на отделните нарушители.

Друго основание за използване на физическа сила и помощни средства от полицейските органи е **оказването на съдействие на други държавни органи или длъжностни лица, на които противозаконно се пречи да изпълняват задълженията си**. (чл. 72, ал. 1, т. 4). Имат се предвид случаите, когато е необходимо да бъдат решавани въпроси извън компетентността на полицията. Ролята на полицейските служители е да обезпечат изпълнението на задълженията и да охраняват от посегателства съответния

орган. Такива органи са например съдебните изпълнители при осъществяване на принудително изпълнение върху движими или недвижими вещи, пробационните служби, общинските органи, органите на НАП, държавни контролни органи, които извършват проверки на нарушители и лица извършващи различна незаконна дейност и др. Към кръга на длъжностните лица, на които следва да се оказва подобно съдействие се включват и контролорите на Европейската комисия.

Освобождаването на заложници е също основание за използване на физическа сила и помощни средства (чл. 72, ал. 1, т.6). В тези случаи съществува непосредствена заплаха за живота и здравето на участващите в операцията полицаи. Обикновено това са служители от ГД “Криминална полиция”, ГД ”Борба с организираната престъпност”, СОБТ, които са преминали специално обучение за използване на физическа сила и помощни средства. Освобождаването на заложници изисква старателно планиране и провеждане на полицейска операция като участниците получават конкретни и подробни инструкции от нейния ръководител относно начините и средствата за прилагане на сила. Често тук намират по-широко приложение употребата на помощни средства и огнестрелно оръжие.

На следващо място физическа сила и помощни средства могат да се използват при **нападения върху сгради, помещения, съоръжения и транспортни средства** (чл. 72, ал. 1, т. 8 ЗМВР). Нападението представлява нарушаване неприкосновеността на съответното съоръжение, сграда или транспортно средство с цел да се отнеме неговата собственост или да бъде използвано за целите на нападателя. Тук особено често срещани са нападенията над автомобили с цел да бъдат противозаконно отнети. Законът обаче, не дава пояснения относно целта и характера на подобно нападение. Не е ясно дали следва да се имат предвид и хипотези на проникване с взлом в сгради и помещения с цел кражба или унищожаване на имущество, за издирване на укрили се лица, за саморазправа и други подобни. В подзаконовата нормативна уредба следва да се посочат по-подробни ориентири относно прилагането на тази хипотеза.

Освобождаването на незаконно заети обекти след разпореждане от компетентен орган е друго основание за прилагане на сила от органите на полицията (чл. 72, ал. 1, т.9 ЗМВР). Тук са визирани главно случаи на самоуправство, когато лица, самоволно, нарушавайки установения от закона ред, заемат определен обект, смятайки, че осъществяват свое действително или предполагаем право. Необходимо е в подзаконовата уредба да се даде допълнително пояснение относно характера на обекта - дали това може да бъде само недвижим имот или и движима вещ.

Друга хипотеза, визирана от тази разпоредба, е незаконното заемане на обществени или частни сгради, транспортни артерии и други при протести срещу решения на държавни органи или политически партии и като средство за оказване на политически натиск върху тях. Подобни ситуации в миналото бяха често срещани. Понастоящем те все още се наблюдават най-вече при поставяне на синдикални искания. Трябва да се посочи, че тази хипотеза на практика се поглъща от хипотезата на чл. 72 ал.1 т.4 ЗМВР - оказване на съдействие на други държавни органи или длъжностни лица, на които противозаконно се пречи да изпълняват задълженията. Поради това нейното формулиране отделно не е оправдано.

б. Ред за използване на физическа сила от органите на полицията

Редът за използване на физическа сила от органите на полицията е уреден в чл.73 ЗМВР като обхваща някои специфични задължения на служителите, съпътстващи упражняването на физическото въздействие върху правонарушителите. Те са следните

- предварително предупреждение, че ще бъде използвана сила;
- опазване здравето на лицето в процеса на физическото въздействие върху него;
- предприемане на всички възможни мерки за опазване живота на засегнатите лица;
- забрана за прилагане на сила по отношение на видимо малолетни лица и бременни жени (чл. 73, ал. 1,3 и 5 ЗМВР).

Предварителното предупреждение, че ако лицето не прекрати неправомерното си поведение, срещу него ще бъде използвана физическа сила или помощни средства има превантивен характер. То оказва възпиращо въздействие върху поведението на лицето и му помага да осъзнае сложността на ситуацията и сериозността на извършваното деяние. Не се изисква такова в случаите на внезапно нападение и при освобождаване на заложници, тъй като в тези ситуации обстоятелствата са динамични и полицейският служител се намира в положение да защитава живота и здравето на нападнатото или отвлечено лице или своя собствен.

Мерките за опазване на здравето и живота на засегнатите лица предполагат полицейските служители да могат да извършват правилна преценка относно силата, интензивността и броя на нанасяните от тях удари, да познават и предпазват местата от човешкото тяло, по които уврежданията могат да бъдат смъртоносни или да дове-

дат до сериозни болки и страдания. Мерките могат да включват, също така, избор на подходящ вид удряне, захващане или помощно средство, с което да бъдат нанесени минимални увреждания. Освен това тук могат да се имат предвид и мерки за оказване помощ на пострадалите вследствие употреба на сила от служителите. Поради това е необходимо те да бъдат уточнени и уредени подробно в подзаконовата нормативна уредба.

Малолетните лица и бременните жени са сред най-уязвимите групи лица, по отношение на които прилагането на сила може да доведе до сериозни увреждания и дори фатални последици. Освен това евентуално тяхно неправомерно поведение може успешно да бъде прекратено със средства с по-ниска интензивност. Изключение от тази забрана е допустимо за случаите на масови безредици, когато са изчерпани всички други средства за въздействие.

3. Правни проблеми при използване на сила от полицейските служители

Направеният кратък преглед на българското и международното законодателство във връзка с използването на сила от полицейските служители показва, че между тях се забелязват редица несъответствия, които пораждаат сериозни правни проблеми. Една част от тях произтичат от недостатъчната синхронизация между българската правна уредба и европейските изисквания, а друга – от неясни и неточни формулировки на законовите норми и на основните понятия.

3.1. Дефиниране на термина „физическа сила“

Терминът “физическа сила”, както беше посочено, не е дефиниран нито в нормативните актове, нито в доктрината. На практика никакви разпоредби не уреждат начините, по които полицейският служител да оказва физическо въздействие върху нарушителя с оглед минимизиране на уврежданията върху него и ефективна защита на своето здраве и живот. За целите на първоначалната подготовка на полицаите са разработени стандартни техники от типа “ключ”, които да ги подпомагат при самозащита и обезвреждане на правонарушител. Те обаче, представляват елементи от бойни изкуства и предполагат прилагане на интензивна по своя характер физическа сила. Предназначени са главно за арест на опасни престъпници и въоръжени лица без да отчитат типичните ситуации, срещани от служителите на охранителната полиция. Последните често са свързани с обикновени граждани, които са извършили правонарушения, но не

са криминално проявени. Същите са употребили алкохол или са в състояние на силен афект, породен от възникналата ситуация или от причини извън нея. Те рядко са въоръжени, което налага честото използване именно на физическа сила за овладяване на тяхното противодействие.

Освен това не съществува правна регламентация, която да указва задължителното използване на тези техники и да забранява прилагането на друг вид физическо въздействие. Тяхното прилагане е оставено на преценката на полицейските служители, като не са разработени алтернативни варианти за реакция при по-малко опасни ситуации. За да не бъдат сериозно увредени при задържането подобни правонарушители и за се изпълни най-точно целта на това правомощие, е необходимо да се разработят алтернативни стандартни техники за употреба на сила и методическо указание за тяхното прилагане в случаи на съпротива с по-нисък интензитет от невъоръжени лица, представляващи сериозна заплаха.

3.2. Неизпълнение на полицейско разпореждане

Неизпълнението на полицейско разпореждане (чл.72 ал.1 т.1 ЗМВР) като отделно основание за прилагане на физическа сила е неправилно и буди редица въпроси от юридически и етичен характер, повдигнати в предишното изложение. На първо място вече бе споменато припокриването на неговото приложно поле с това на основанието “задържане на правонарушител, който не се подчинява или оказва съпротива” (чл. 72, ал. 1, т.2).

Освен това при сегашната правна уредба често се стига до неправилно тълкуване и прилагане на закона. При неизпълнение на полицейско разпореждане лицето трябва бъде отведено в полицейското звено за да му бъде съставен акт за административно нарушение, да се започне предварително производство, или да бъдат взети други законови мерки спрямо него. Ако това основание не беше регламентирано самостоятелно, полицейският служител би бил длъжен да пристъпи първо към задържане на лицето, което не изпълнява разпореждането, в случай, че има законово основание за задържането. Сила би могла да бъде употребена едва след като нарушителят не се подчини или се съпротивлява на опитите да бъде задържан.

Когато неизпълнението на полицейско разпореждане (чл. 72, ал. 1, т.1 ЗМВР) е уредено като отделно основание за прилагане на физическа сила при създадена подобна ситуация такава употреба може да се смята за законосъобразна и допустима, без да се прави опит за задържане на нарушителя. Тогава обаче се създава впечатление, че

целта на физическата сила е да се накара лицето да изпълни разпореждането или бъде репресирано поради неговото неизпълнение. Това може да доведе до абсурдни ситуации като например – прилагане на физическа сила, палки и други помощни средства срещу лице, което откаже да предостави автомобила или личните си вещи за проверка, да го помести при неправилно паркиране и други. Такива цели при приложението на сила са в противоречие с по-горе изложените принципи, уредени в международното законодателство, и се смятат за проява на нечовешко или унижително отнасяне. Подобно мнение са изказвали редица правозащитни организации в страната, включително Българския хелзинкски комитет [36].⁴ Поради това е необходимо противодействието или отказа да се изпълни полицейско разпореждане – чл. 72, ал. 1, т. 1 ЗМВР да отпадне като основание за употреба на физическа сила и помощни средства, още повече, че то се съдържа в приложното поле на основанието “задържане на правонарушител, който не се подчинява или оказва съпротива на полицейски орган”.

3.3. Необходимост и пропорционалност

а. Принцип на необходимостта

Както беше посочено, международноправните актове уреждат принципа на необходимостта при използване на сила от органите на полицията. В чл. 3 от Кодекса за поведение на длъжностните лица по поддържането на правовия ред (ОС на ООН, 1979 г.) е посочено, че прилагането на това правомощие се извършва само при наличие на абсолютна (строга) необходимост. Ето защо националните законодателства на страните са длъжни да регламентират ясни и изчерпателни основания, при които използването на сила от полицейските органи се счита за оправдано, ако е в необходимите граници. Според коментара към чл. 3 на Кодекса тези основания са обобщени в три насоки:

- предотвратяване на престъпление;
- правомерно задържане на правонарушител или заподозрян в извършване на правонарушение;
- оказване на помощ.

Подобни са и разпоредбите на КЗПЧОС. Това означава, че за да бъдат изпълнени международните изисквания, основанията за използване на сила, уредени в чл. 72 ал.1 т.1-9 ЗМВР, трябва да бъдат относими към посочените по-горе. В този смисъл

⁴ По-подробно и аргументация на противоположно мнение [22].

реагирането срещу опит на задържано лице да избяга, да посегне на своя живот или на живота и здравето на други лица по време на конвоиране представлява дейност по предотвратяване на престъпление и съответства на първото основание. Нападенията срещу граждани и полицейски органи, на сгради, помещения, съоръжения и транспортни средства, вземането на заложници и груповите нарушения на обществения ред по своя характер са престъпни посегателства или други правонарушения с висока степен на обществена опасност. Те предполагат задържане на извършителите, както и дейност за предотвратяване разрастването на техните обществено опасни последици и съответстват на първото и второто основание, регламентирани в международните норми.

Оказването на съдействие на други държавни органи или длъжностни лица, на които противозаконно се пречи да изпълняват задълженията си съответства на основанието оказване на помощ, посочено по-горе.

Противодействието или отказът да се изпълни законно разпореждане, както и освобождаването на незаконно заети обекти, ако е разпоредено от компетентен орган, на практика се включват в хипотезите, отнасящи се до задържане правонарушители и оказване на съдействие на държавен орган или длъжностно лице, на които противозаконно се пречи да изпълняват задълженията си (чл. 72, ал. 1, т. 2 и 4 ЗМВР).

Гореизложеното показва, че основанията, при които полицията следва да прилага сила за да гарантира изпълнението на своите функции, съответстват на тези, регламентирани в международноправните норми. Тяхната правна регламентация обаче, може и трябва да бъде усъвършенствана в посока на отпадане на чл. 72, ал. 1, т. 1 и 9 ЗМВР. Друг възможен подход за подобряване на разглежданата правна уредба е възприемане на трите обобщени основания, регламентирани в чл.3 от Кодекса за поведение на длъжностните лица по поддържането на правовия ред – предотвратяване на престъпления, задържане на правонарушител и оказване на помощ, като в подзаконовите нормативни актове тази уредба се детайлизира.

б. Принцип на пропорционалността

В чл. 3 от Кодекса за поведение на длъжностните лица по поддържането на правовия ред е уреден и принципът на пропорционалност при използване на сила от полицията. Там е посочено, че това правомощие следва да се прилага не само при стриктно ограничени от закона основания, но и само в степента, която се изисква за изпълнение на задълженията на полицейските служители. Вече беше коментиран

опитът за нормативно закрепване на този принцип в НК при задържането на лица. Неговото доразвитие е намерило място и в специалната нормативна уредба. В чл.73 ал. 2 ЗМВР е посочено, че използването на физическа сила и помощни средства трябва да бъде съобразено с конкретната обстановка, характера на нарушението на обществения ред и личността на правонарушителя. То трябва да се преустанови незабавно след постигане целта на полицейското правомощие (чл. 73, ал. 4 ЗМВР).

Приложението на този принцип означава, че наличието на някое от основанията, уредени в чл. 72, ал. 1, т. 1-9 ЗМВР, е само първата стъпка за определяне дали приложената сила е законосъобразна и дали служителят е действал правомерно. Втората стъпка е насочена към преценка дали употребената сила се вмести в необходимите предели, очертани от посочените по-горе четири елемента:

- конкретната обстановка;
- характера на нарушението на обществения ред;
- личността на правонарушителя;
- постигане целта, поради която е предприета силата.

. Може да се посочи, че конкретната обстановка представлява съвкупността от всички факти и обстоятелства, свързани с възникналия инцидент. По същество това е фактическата обстановка, провокирала използване на сила от служителите.

Характера на нарушението на обществения ред, станало причина за употреба на сила, се определя от вида и значимостта на непосредствените обекти на посегателство, които са засегнати или застрашени и от настъпилото увреждане на обществените отношения.

От личността на правонарушителя също до голяма степен зависи дали при прилагането на сила е спазен принципът на пропорционалността. Различни са последиците при използване на сила срещу възрастен нарушител или такъв с по-малки физически възможности, а други – срещу опасни престъпници, извършители на тежки престъпления или срещу лица с атлетични умения.

От особено значение за пропорционалността на приложената сила е и постигането на целта за нейното използване. Това означава, че след като основанието, поради което е използвана, е осъществено, физическото въздействие върху нарушителя трябва да бъде незабавно прекратено-например нарушителят е задържан или е прекратил действията, с които активно пречи да се изпълняват законни разпореждания, отдадени от полицията; държавният орган е изпълнил служебното задължение, на което е

противодействано; нападението е прекратено; заложниците са освободени и т.н. Целта на използването на сила не може да има характер на отмъщение или наказание за неправомерно поведение спрямо служители или други лица.

Законът не дава допълнителни разяснения във връзка с изложените ограничения. В подзаконовата нормативна база не са установени критерии, от които да се ръководят служителите при приложението на принципа на пропорционалността и преценката дали той, в даден конкретен случай, е нарушен. Подобни критерии са в процес на установяване в практиката на Европейския съд по правата на човека и ще бъдат разгледани в следващото изложение (глава I, § 3). Ето защо е необходимо по-нататъшно доразвитие и усъвършенстване на правната регламентация чрез установяване на критерии в подзаконовата нормативна уредба, отнасящи се до принципа на пропорционалността при прилагане на физическа сила и помощни средства.

в. Изключителен характер на прилагането на сила

В коментара към чл. 3 от Кодекса за поведението на длъжностните лица по поддържането на правовия ред (ОС на ООН, 1979 г.) ясно е посочено, че прилагането на сила от полицейските органи трябва да има “характер на изключение”. Използването на огнестрелно оръжие от полицейските служители е определено от ЗМВР като “крайна мярка” (чл. 74, ал. 1 ЗМВР), а уредбата относно прилагането на физическа сила и помощни средства не съдържа подобна характеристика. Посочено е, че сила е допустима, само ако задълженията на служителите не могат да бъдат осъществени по друг начин (чл. 72, ал. 1 ЗМВР).

В смисловото тълкуване на двете редакции се забелязва известна разлика, макар да са близки по значение. В тази, съдържаща се в международните нормативни актове, акцентът е поставен върху разбирането, че служителят трябва да положи всички усилия да реши конфликта с нерепресивни средства и чак тогава да употреби репресивни правомощия, в което се състои и техният изключителен характер. Макар основанията формално да са налице, служителят следва активно да използва метода на убеждение и да прилага други, дадени му от закона възможности – например, съставяне на акт за административно нарушение, устно предупреждение, възпитателни мерки и т.н. В редакцията на ЗМВР се акцентира върху изискването служителят да изчерпи начините задължението да бъде изпълнено. Когато обаче, държавата не е осигурила подходящи начини за изпълнение на възложените на полицейските служители функции (например не е осигурено подходящо обучение на служителите да използват ненасилствени

начини за решаване на конфликти, полицаите не разполагат с адекватни предпазни и защитни средства, не са подбрани служители с подходящи личностни качества и други), може да се стигне до прилагане на сила от служителите много по-често и не само в изключителни случаи. Ето защо редакцията на този текст следва да се промени, като в него изрично бъде посочен изключителният характер на прилагането на сила, така както това е направено в чл.74 ал.1 ЗМВР по отношение употребата на огнестрелно оръжие.

3.4. Доразвитие на правната уредба относно реда за използване на физическа сила и помощни средства от полицията

Направеният анализ на международните и вътрешни източници относно реда за използване на сила от органите на полицията сочи, че международните и европейски стандарти в тази област са значително по-широко развити. Нашето законодателство в това отношение си служи с по-обща формулировка и материята не е достатъчно уредена. Въпреки, че някои посочените по-горе международни изисквания могат да бъдат изведени при смисловото тълкуване на текстовете от ЗМВР, подобен подход при правната регламентация не е подходящ. По този начин се нарушават юридическите гаранции за спазване на човешките права, особено отнасящите се до здравето и живота на гражданите. Необходимо е да се пристъпи към ясни и точни формулировки на законовите разпоредби, както и създаване на допълнителна подзаконова нормативна база в това отношение. Както е видно от гореизложеното, вътрешната нормативна уредба се нуждае от сериозни уточнения и допълнения.

В Основните принципи за използване на сила и огнестрелно оръжие от длъжностните лица по поддържане на правовия ред (8 конгрес на ООН, 1990) са обобщени основните изисквания по отношение на реда за прилагане на сила от полицейските органи, произтичащи от приетите до тогава международни правни актове, разгледани по-горе. Голяма част тези изисквания не са регламентирани в ЗМВР, както и в подзаконовата нормативна уредба. Те се отнасят до следното:

Не е уредено задължението полицейските служители да използват **несилови средства за решаване на възникналия конфликт**, доколкото това е възможно. Едва когато те се окажат неефективни или е очевидно, че чрез тях търсеният резултат не може да се постигне, следва да бъде приложена сила (т. 4). В това изискване е отразено разбирането на международната общност за степенуване на въздействието върху нарушителите и за изключителния характер на репресивните правомощия на поли-

цията. До известна степен това изискване може да се смята за съдържащо се във формулировката на чл. 72, ал. 1 ЗМВР “само ако те не могат да бъдат осъществени по друг начин”. Тази редакция обаче, не акцентира достатъчно върху задължението за използване на несилови средства и не предполага обучение и професионална подготовка на служителите в тази посока.

Друго задължение на служителите, което следва да намери отражение в нормативната уредба, е свързано с **минимизиране на уврежданията** по отношение на лицето, срещу което се прилага силата, както и останалите щети, причинени вследствие на нея (т. 5 “б”). Подобно на горния случай, то може да бъде извлечено от смисловото тълкуване на чл. 73, ал. 3 ЗМВР – служителите са длъжни “по възможност да пазят здравето и да вземат всички мерки за опазване живота на лицата, срещу които са насочени”. Въпреки това, ясно формулираното задължение на полицейските органи да причиняват възможно най-малки щети при употребата на сила ще способства за спазването на принципа на пропорционалността и ще облекчи преценката за правомерност на действията на служителите.

Предоставянето на навременна медицинска и друга помощ на пострадалите вследствие употреба на сила от полицията също не е регламентирано в ЗМВР и подзаконовата уредба (т. 5 “в”). В чл. 6 от Кодекса за поведение на длъжностните лица по поддържане на реда е посочено, че медицинската помощ представлява услуги, оказвани от какъвто и да е медицински персонал, включително спомагателен, и от практикуващи лекари, притежаващи съответни удостоверения за правоспособност. Освен това служителите са длъжни да се съобразяват с дадените от този персонал препоръки относно по-нататъшното третиране на пострадалия. Необходимо е допълнение на закона в тази насока.

Друго изискване, не намерило отражение в нашето законодателство, е **своевременното съобщаване на роднините и близките на пострадалите** при прилагане на сила от полицейските органи (чл 5 “д”). Това задължение съответства на уреденото в КЗПЧОС право на близките на увреденото лице за достъп до информация за него, особено когато е настъпила смърт вследствие на увреждането.

При използване на сила полицейските служители са длъжни да **докладват на своите ръководители** за настъпилите наранявания или смърт на пострадалите. (т.6). В ППЗМВР (чл. 68) такова задължение на полицейските служители е уредено само относно използването на помощни средства и огнестрелно оръжие, но не и при прилагане на физическа сила.

Международните актове поставят специални изисквания по отношение **квалификацията и обучението** на полицейските служители във връзка с прилагането на сила. На първо място е подчертана необходимостта от обучение в използване на несилови средства за разрешаване на конфликти, преговори и посредничество и използване на методите на убеждението (т. 20). Във вътрешната нормативна уредба на МВР върху подобно специално обучение не се предвижда. То е част от първоначалната подготовка на служителите и впоследствие не се акцентира върху него.

Освен това следва да бъдат изготвени подходящи професионални стандарти за обучение и проверка на усвоените знания за употребата на сила (т. 19).

3.5. Статут на неприкосновеност на полицейския служител

Статутът на неприкосновеност на полицейския служител е регламентиран в чл.5а ЗМВР. Той представлява особено правно положение, свързано със социалната роля на полицията и с нейните специфични функции и отговорности. Този статут има за цел да гарантира изпълнението на правомощията, чрез които следва да бъдат осигурени общественият ред, безопасност и спокойствие. Той включва два елемента:

- физическа неприкосновеност;
- особена закрила на закона.

Физическата неприкосновеност произтича от характера на полицейската работа, свързана с разкриване и залавяне на правонарушители и прекратяване на действията, с които се увреждат или застрашават обществените отношения. Един от начините извършилите престъпление или нарушение лица да осуетят налагането на санкция е използването на насилие или други агресивни действия спрямо органите на полицията. Поради това законът забранява саморазправа и извършване на физическо насилие от гражданите срещу полицейските служители, независимо от конкретните обстоятелства. В случай на противозаконно нарушаване физическата неприкосновеност на служител на МВР при изпълнение на служебните му задължения, нарушителят носи административно наказателна отговорност, ако извършеното не съставлява престъпление.

Законът поставя личността и правата на полицейския служител под **особена закрила**. На първо място чл. 270 и 275 от ЗМВР предвиждат административно наказателна отговорност за лица, които не изпълняват разпореждане на орган на МВР или противозаконно пречат на такъв да изпълнява функциите си, ако извършеното не

представлява по-сериозно посегателство. Също така, в НК се предвиждат квалифицирани състави, обуславящи по-тежко наказание за дееца, за редица престъпления, когато са извършени срещу полицейски орган или лице от състава на МВР при или по повод изпълнение на службата и функцията им. Такива са основните престъпления против личността – убийство (чл. 116, ал. 1, т.1 НК), нанасяне на телесна повреда (чл. 131, ал. 1, т.1 НК), обида и клевета (чл. 148, ал. 1, т.3 и ал. 2 НК), закана (чл. 144, ал. 2 НК), както такива против реда и общественото спокойствие - дръзко хулиганство, съпроводено със съпротива срещу орган на власт, изпълняващ задължения по опазване на обществения ред (чл. 325 ал. 2 НК).

На следващо място някои престъпления против реда на управлението защитават полицейските органи от посегателства срещу упражняване на правомощията, дадени им от закона. Такива са употребата на сила или заплашване с цел да се принуди орган на властта да извърши или да пропусне нещо по служба (чл. 269 НК), противозаконното пречене на орган на власт да изпълни служебните си задължения (чл. 270 НК), неоказването на съдействие на орган на властта, когато лицето е било длъжно за това по закон и е било надлежно поканено (чл. 275 НК), даването на подкуп на полицейски орган (чл. 304 а НК).

Проблемът е съдържа ли гореизложеният статут достатъчни гаранции за необезпокоявано изпълнение на полицейските функции, до каква степен спомага за ограничаване на посегателствата срещу служителите и дали оказва необходимото предупредително и възпиращо въздействие върху правонарушителите. При проведеното в процеса на изследването стандартизирано интервю полицейските служители са отговорили отрицателно. Според тях е необходимо нормативно доразвиване на статута на неприкосновеност и предоставяне на по-широка закрила с оглед предотвратяване на нападения и по-уверено упражняване на силовите полицейски правомощия.

Като най-значим неизяснен аспект на статута се сочи липсата на конкретни критерии, указващи началото на нападение срещу служител. Особено важен е моментът дали и кога дадена заплаха за живота и здравето на служителя може да бъде считана за реална. За целта у нас се използват общите критерии, посочени в чл. 12 от НК относно института на неизбежната отбрана. Както вече беше посочено, те са твърде обобщени и преценката се извършва във всеки конкретен случай. Липсват указания в тази насока и в подзаконовата нормативна база. Това създава несигурност у полицейските органи в случаите, когато се изисква прилагане на сила и създава впечатление за ненадеждна

защита срещу агресивни правонарушители. Полицейската практика предлага множество гранични моменти, поради което, за да бъде категорично наличието на нападение срещу служител на реда, е необходимо да бъдат регламентирани допълнителни правила, особено когато става въпрос за рутинни и често повтарящи се ситуации.

В някои страни (например САЩ) е установена дистанция на неприкосновеност, чието нарушаване се счита за начало на нападение, без да е необходимо да са настъпили реални увреждания по отношение на нападнатия полицаи. Налице е също забрана за извършване на резки движения от правонарушител при задържане, които също са признати за критерий относно започнало или очаквано посегателство. Подобни гаранции отразяват чужди законодателни традиции, национална култура и социален опит и обслужват много по-високи нива на престъпност. Те могат да бъдат възприети от нашето законодателство доколкото бъде постигнат консенсус относно обществената готовност да се спазват подобни ограничения и опасността от полицейски произвол и злоупотреба с власт.

§ 3. Международни стандарти за прилагане на сила от полицейските органи според практиката на Европейския съд за правата на човека.

1. Анализ на случаи от съдебната практика на Европейския съд по правата на човека във връзка с прилагане на сила от полицията

През последните десетилетия, особено след превръщането на ЕСПЧ в постоянно действащ международен орган, неговата юриспруденция придобива изключително важно значение за хармонизиране на законодателствата на държавите с идеите и ценностите на световния демократичен процес и за неговото ускоряване. Съдебната практика на ЕСПЧ все повече се превръща в гарант за спазване основните права и свободи на индивида в съвременното общество и спомага за правилното и законосъобразно действие на държавните органи и длъжностни лица. В този смисъл в нея се съдържат ориентирите и принципите, от които трябва да се ръководят полицейските служители при прилагане на силови правомощия. Както беше посочено, неправомерното използване на физическа сила от органи на полицията води до нарушение на чл. 2 и 3 от КЗПЧОС, с които се защитава правото на живот на гражданите и се забранява те да бъдат подлагани на изтезания, нечовешко и унижително отнасяне или наказание от държавни служители при изпълнение на службата им.

За целите на настоящото изследване ще бъдат анализирани част от случаите, разгледани от ЕСПЧ, свързани с незаконна употреба на сила от полицията срещу български граждани. Техният анализ ще допринесе за откриване и изучаване на недостатъците в работата на българската полиция и на разследващите органи в това отношение. Ще бъдат разгледани и други ключови съдебни решения, които задават основните принципи и насоки по проблемите на изследването.

1.1. Асенов и други срещу България – решение от 28.10.1998 г.

а. Обстоятелства по случая

На 19 септември 1992 г., докато играел хазарт на площада в Шумен, Асенов, тогава 14-годишен, бил задържан от полицаи, който в момента не бил на служба. Полицаят отвел лицето в района на близката автогара и повикал патрулен автомобил. Впоследствие дошли родителите на Асенов, които работели на автогарата, и поискали освобождаването му. Бащата ударил сина си с дървена летва в стремежа си да покаже, че не одобрява поведението му. В това време пристигнали други двама полицаи. Между родителите и полицаите започнал скандал. Твърди се, че последните удряли момчето с палки. На него и баща му били поставени белезници и двамата насила били вкарани в полицейската кола. Били отведени в полицейското управление и задържани за около 2 часа, след което били освободени без да бъдат взети никакви мерки срещу тях. През първия работен ден след инцидента, пострадалият бил прегледан от съдебно-медицински експерт. В удостоверението са посочени множество лентовидни кръвонасядания по тялото, гърдите и главата на момчето. Пострадалият бил криминално проявен и в последствие е осъждан за кражби и грабежи.

След подадена от родителите на пострадалия жалба била извършена проверка от ОДМВР, която установила, че поведението на полицейските служители е законосъобразно и не следва да бъде образувано наказателно производство срещу тях.

Подадена била жалба и до Окръжна военна прокуратура, която възложила на следовател от военната следствена служба в Шумен да извърши проверка. Същата се основала на материалите, събрани в ОДМВР, и отново било отказано образуване предварително производство срещу служителите с аргумент, че твърденията не са доказани и доказателствата по случая били противоречиви. Впоследствие била възложена допълнителна проверка, която завършила със същия резултат.

б. Преценка на Европейския съд по правата на човека

ЕСПЧ смята за невъзможно да установи въз основа на представените доказателства дали уврежданията на пострадалия са причинени от полицията. Ето защо, тъй като не може да се приложи доказателственият стандарт „отвъд всяко разумно съмнение“ се приема, че не е извършено нарушение на чл.3 от КЗПЧОС на това основание. Посочени са следните аргументи:

- Безспорно е установено, че бащата ударил сина си с летва по гърба, но същият отрича да е извършил това с такава сила и толкова пъти, че да е причинил описаните в медицинското свидетелство наранявания.

- Единственият независим свидетел, разпитан в началото, не могъл да си спомни нищо за инцидента на автогарата.

- При допълнителната проверка, извършена от прокуратурата след половин година, са разпитани други две лица, които също присъствали на инцидента. Единият от тях не си спомня за събитията, а другият - автобусен шофьор, си спомня че е видял бащата да бие сина си с летва, но не уточнява колко удара е нанесъл и с каква сила.

- Освен пострадалият и родителите му, никой от свидетелите, не твърди да е видял полицаите да употребяват сила.

в. Ефективност на разследването

ЕСПЧ смята, че във връзка с подадените от пострадалия жалби не е извършено ефективно разследване и с това е нарушен чл.3 от КЗПЧОС. Посочват се следните аргументи:

- Медицинското свидетелство, сочещо наличие на сериозни и многобройни увреждания, показанията на пострадалия, както и липсата на свидетелски показания, които да установят, че бащата е удрял сина си с такава жестокост, че да причини описаните наранявания, дават основание за сериозно подозрение, че тези увреждания могат да бъдат причинени от полицията.

- При тези обстоятелства, когато едно лице твърди, че е било малтретирано от полицейски служители незаконно и в нарушение на чл. 3 от КЗПЧОС, тази разпоредба, във връзка с общото задължение на държавата по чл.1 от КЗПЧОС да осигури на всяко лице под своята юрисдикция правата и свободите, определени в Конвенцията, предполага и изисква задължение за ефективно официално разследване, каквото в случая не е извършено.

1.2. Ангелова срещу България – решение от 13.06.2002 г.

а. Обстоятелства по случая

Около полунощ на 29 януари 1995 г., на улица в Разград, Зъбчечков, тогава 15 годишен, бил видян от живущи в жилищния блок да се опитва да отнеме МПС или части от него. Същият бил употребил алкохол и видимо бил пиан. На виковете за помощ на гражданите се отзовал случайно минаващ полицейски служител, който не бил на работа в момента. Зъбчечков се опитал да избяга и полицаят започнал да го преследва. По време на преследването някои свидетели сочат, че пострадалият паднал един-два пъти на земята, но станал и продължил. Накрая бил заловен от служителя, който повикал дежурен патрулен автомобил. Патрулните полицаи му поставили белезници като го вързали с тях на едно дърво и започнали да извършват оглед на местопроизшествието. Посочва се, че през това време момчето е видно да лежи на земята. Впоследствие било отведено в РУМВР. Оказало се, че е заподозрян за извършване на други кражби и грабежи.

Писмена заповед за задържането на Зъбчечков не е била издадена и не бил вписан в регистъра за задържани лица, като това е извършено впоследствие. Някои от разпитаните полицаи посочват наличие на синина върху веждата му още при пристигането му в РУ, и отбелязват пияното му състояние и затруднения в говора. Пострадалият заспал на предоставен му стол в едно от помещенията на РУМВР като впоследствие бил намерен паднал от него. Към 4 часа сутринта дежурни служители съобщили на дежурния офицер, че по лицето и тялото на пострадалия се забелязват наранявания и той диша тежко. Положението му рязко се влошило. Двамата патрулиращи полицаи, които го довели в РУ, се върнали там и след като видели състоянието му, отишли с патрулния автомобил до болницата и довели дежурен педиатър. След прегледа, по съвет на лекаря, пострадалият бил откаран в болницата, където била констатирана смъртта му. Според направената аутопсия пострадалият починал от огромен хематом с фрактура от лявата страна на челото. Наранявания имало по устните, гръдния кош, китките.

Образувано било предварително производство и били проведени редица действия по разследването. Назначени били две съдебно медицински експертизи. Накрая делото било прекратено и не довело до осъждане на виновни за смъртта на пострадалия полицейски служители.

б. Преценка на Европейския съд по правата на човека

ЕСПЧ смята, че е налице нарушение на член 2, алинея 1 и на чл.3 от КЗПЧОС поради лишаване от живот на пострадалия и нечовешко и унижително отнасяне спрямо него от полицейски служители при изпълнение на служебните им задължения..

ЕСПЧ се ръководи от принципа, че задържаните лица са в уязвимо положение и държавните органи носят отговорност за отношението си към тях. От това следва, че когато дадено лице е задържано от полицията в добро здраве, а впоследствие почине, държавата е длъжна да предостави приемливо обяснение относно събитията, довели до неговата смърт [69]. Ето защо тежестта да даде приемливо обяснение за смъртта на Зъбчечков пада върху държавните органи. Органите на МВР и на съдебната власт са обяснили това по следния начин:

- Смъртта на момчето не би могла да бъде резултат от малтретиране от страна на полицията, тъй като втората медицинска експертиза посочва, че смъртоносното увреждане - фрактура на черепа - е било причинено десет часа преди момента на смъртта, а по това време лицето все още не е било задържано.

- Втората експертиза посочва възможност за проявяване на „светъл период“, когато лице с подобна черепно мозъчна травма е контактно и все още не може да бъде идентифицирано наличието на подобно увреждане.

- Залитането и фъфленето на момчето към момента на задържането е било следствие от вече нанесена му телесна повреда преди срещата с полицията.

- Момчето могло да получи уврежданията си от падане на земята и преди контакта му с полицията или по време на преследването, тъй като е било употребило алкохол и е имало предходни здравословни проблеми.

- Следите върху китките му са резултат от обичайната употреба на белезници, а не резултат от малтретиране.

ЕСПЧ отхвърля подобно интерпретиране на фактичката обстановка и сочи следните аргументи:

- Обяснението, предложено от компетентните органи, че телесната повреда била нанесена на пострадалия преди да се срещне с полицията, както предполага втората медицинска експертиза, е неправдоподобно.

- Това би означавало, че той е излязъл с приятели, посетил е заведение и тогава е решил да открадне автомобилни части, макар да е страдал от черепна травма.

- Така нареченият “светъл период” между увреждането и смъртта също не може да бъде приет за правдоподобен, тъй като не се оспорва, че пострадалият е бил способен да тича, когато служителят се опитал да го арестува и е вървял нормално, когато е бил доведен в полицейското управление.

- Втората медицинска експертиза се основала единствено на документален материал и се е отклонила съществено от заключенията на първата. При това не е посочено в какво се състои неправилността на констатациите на първата относно силата на удара и момента на причиняване на черепната фрактура.

- Първата медицинска експертиза, за разлика от втората, е била основана на непосредствен оглед на тялото и поради това всичко изложено по-горе значително намалява надеждността на заключенията на втората експертиза.

- Предположението, че уврежданията на пострадалия са получени по време на падането при преследването му не е подкрепено от медицинските данни, тъй като при аутопсията не са посочени вторични наранявания, характерни при падания.

- Залитането и фъфленето може да са били резултат от сравнително високото ниво на алкохолно опиянение, а не на съществуваща преди срещата с полицията травма.

- Изглежда неправдоподобно нараняването на дясната китка да е било резултат от обичайна употреба на стегнати белезници. Другите две възможни обяснения за наличието на такова сериозно нараняване на китката - че Зъбчев се е съпротивлявал или е бил влачен - сочат на малтретиране.

- Поради това, разгледано в светлината на всички съпътстващи обстоятелства, предложеното заключение, че пострадалият сам се е наранил при падане, е неправдоподобно.

- Нараняванията върху тялото на пострадалия сочат нечовешко отношение, надхвърлящо предвидения в член 3 от КЗПЧОС предел.

ЕСПЧ придава значителна тежест на информацията, че поведението на полицейските служители след задържането на пострадалия е било неправилно и представлява нарушение на задължението на държавата да защитава живота на лишените от свобода лица. Налице са следните нарушения, извършени от служителите:

- Дали са неверни обяснения на дежурния педиатър относно влошаването на здравословното състояние на момчето, като посочили, че то е било отведено в РУ в същото състояние, в което същият го видял по време на прегледа.

- В регистъра за задържани лица пострадалият бил вписан впоследствие като лице с неустановена самоличност, макар че е бил добре известен на полицейските служители като заподозрян по обвинения в кражби и е бил разпознат от тях още в момента на срещата им.

- Забавили са предоставянето на медицинска помощ на пострадалия, като не го завели веднага в болница, а отишли да търсят подходящ лекар и това допринесло по решителен начин за фаталния изход.

в. Ефективност на разследването

По принцип, за да бъде ефективно разследването на твърдение за незаконно лишаване от живот от държавни служители, се счита за необходимо лицата, които отговарят и провеждат разследването, да са независими от участниците в събитията. Това означава не само липса на йерархична или институционална връзка, но също така и практическа независимост.

Съдът признава, че в настоящия случай са били предприети множество следствени действия. Разследването е започнало незабавно и държавните органи старателно са работили по него. Извършена е аутопсия, по-голямата част от свидетелите са били нееднократно разпитани, проведени са две очни ставки и един следствен експеримент, както и са били събрани и обсъдени други относими доказателства.

ЕСПЧ намира обаче, че на разследването е липсвало необходимата обективност и задълбоченост, факт, който решително подкопава способността му да установи причината за смъртта на пострадалия и виновните лица. Сочат се множество пропуски, допуснати при разследването:

- Аутопсията не отразила морфологични данни и липсата или наличието на вторични наранявания, което направило невъзможно установяването на предмета, който е могъл да причини черепната фрактура.

- От полицейските служители не е поискано обяснение защо е бил подправен регистърът за задържаните лица, защо не са извикали линейка веднага или защо са дали очевидно невярна информация на дежурния педиатър. Това са ключови въпроси, които е следвало да бъдат повдигнати при разпитите и очните ставки.

- Проведеният следствен експеримент се е занимавал само с броя и местата на паданията на пострадалия на земята при опитите му да избяга и е пренебрегнал събитията в полицейското управление, моментите между задържането на момчето и

неговото пристигане в полицейското управление, както и времето, когато е лежал на земята, завързан с белезници за едно дърво.

- Следователят не е извършил оглед на мястото на задържане на пострадалия на улицата, а това направил полицай от РУМВР, намиращ се в институционална връзка с полицаите, срещу които е образувано производството.

- Разследването се е съсредоточило само върху произхода и момента на причиняване на черепната травма и не е обърнало особено внимание на останалите следи върху тялото на момчето.

- Държавните органи кредитирали показанията на служителите, въпреки наличието на сериозни улики и несъответствия в тяхната позиция, посочени по-горе.

- Държавните органи са приели заключенията на втората експертиза, без да се опитат да изяснят посочените несъответствия. Решението на органите на прокуратурата за прекратяване на разследването се е основавало единствено на становището, съдържащо се във втората съдебномедицинска експертиза относно момента на увреждането, което е основано на спорен анализ.

Следователно, въпреки множеството изготвени експертизи, разпитани свидетели или други предприети процесуални действия, разследването не може да бъде оценено като ефективно.

1.3. Кръстанов срещу България - решение от 3.12.2004

а. Обстоятелства по случая

Към 11,45 часа на 2 март 1995 г. пострадалият, който бил гимназиален преподавател, посетил кафене с двама свои колеги. След известно време седем или осем полицейски служители с маски на главите нахлули вътре. Впоследствие е установено, че те са служители на МВР – СОБТ и ЦСБОП и провеждали операция за задържане на лица, заподозрени в извършване на престъпления, за които е известно, че често посещават кафенето. Полицейските служители извикали “Полиция!” и заповядали на хората да легнат, да си вдигнат ръцете и да си затворят очите. Пострадалият попитал къде точно да си постави ръцете. След като му отговорили да ги постави на тила, той изпълнил нареждането и легнал на пейката, на която седял. Останал в тази поза около две-три минути, през които бил ударян с твърд предмет по главата. Попитал защо го удрят, след като с нищо не е провокирал такива действия. Полицейските служители го заплашили и нагрубили като използвали обиден език. Те го извлекли от кафенето,

ударили го няколко пъти и го съборили на земята. Пострадалият бил удрян отново с приклада на оръжието и е ритан неколkokратно в ребрата. След това полицейските служители му наредили да покаже документите си за самоличност. Той подал портфейла с документите си и тогава се изяснило, че е станала грешка. Побоят бил прекратен и полицейските служители се извинили.

Веднага след това пострадалият загубил съзнание и бил хоспитализиран. Получил жестоки увреждания на главата, гръдния кош и тялото, които довели до спешна хирургична намеса. Впоследствие същият претърпял множество болки и страдания и му била определена втора степен инвалидност.

б. Преценка на Европейския съд по правата на човека

ЕСПЧ смята, че е налице нечовешко и унижително отнасяне от страна на полицейските служители, с което е нарушен чл.3 КЗПЧОС.

Аргументите, представени от официалните органи относно законосъобразността на полицейските действия, са следните:

- Операцията на 2 март 1995 е проведена вследствие на законна заповед.
- При влизане в кафенето полицейските служители са се представили като такива, но пострадалият отговарял дръзко на техните разпореждания.
- Използването на сила е прекратено веднага след като е доказана самоличността на пострадалия.
- Полицейските служители са обяснили, че са допуснали грешка и се извинили.
- Срещу никой от другите посетители в кафенето не е използвано насилие.

ЕСПЧ изтъква в подкрепа на своето становище следните аргументи:

- С чл.3 КЗПЧОС се защитава една от основните ценности на демократичното общество - физическата неприкосновеност на личността. Дори в най-трудните условия, като например борбата с тероризма и престъпността, продължава да действа абсолютната забрана за мъчения, нечовешко или унижително отношение или наказание.

- За разлика от повечето от основните клаузи на КЗПЧОС и Протоколите №1 и 4, чл. 3 не предвижда изключения и не се допуска дерогиране дори в случаи на обществена опасност, която застрашава живота на нацията [35].

- Болката и страданието не са причинени на жалбоподателя преднамерено, например, за да го накарат да признае престъпление или за да пречупят неговата фактическа и морална съпротива.

- Уврежданията са причинени през кратък период от време, докато е траела полицейската операция за задържане на предполагаеми правонарушители, която очевидно се провежда при повишено напрежение.

- При тези обстоятелства ЕСПЧ смята че малтретирането, за което е подадена жалба, е достатъчно сериозно, за да се счита за нечовешко, но не може да бъде квалифицирано като изтезание.

в. Ефективност на разследването

ЕСПЧ посочва, че разследване на практика не е проведено и с това е нарушен чл.3 от КЗПЧОС. Посочени са следните обстоятелства:

- Пострадалият е предизвикал производство по Закона за отговорността на държавата за вреди, причинени на граждани относно малтретирането му от полицията като вследствие на това му е присъдена компенсация за нанесените му имуществени и неимуществени вреди.

- Компетентните органи са били уведомени за инцидента и са им били предоставени достатъчно доказателства за нанесените увреждания. Независимо от това, те са останали пасивни и не са предприели ефикасни мерки за наказателно преследване на отговорните лица.

- Когато лице уведоми съответните органи относно сериозно малтретиране от полицията, извършено в нарушение на чл. 3 КЗПЧОС, въз основа на общото задължение на държавата по чл. 1 от КЗПЧОС да осигури на всяко лице под тяхната юрисдикция правата и свободите, определени в Конвенцията, се изисква провеждането на ефикасно официално разследване.

- Това разследване трябва да може да доведе до определяне и наказание на отговорните лица [55;62].

- Побоят на жалбоподателя, нанесен му от полицаи, е доказан недвусмислено по време на производството за компенсация по Закона за отговорността на държава за вреди, причинени на граждани.

- Единственият недоказан факт е самоличността на полицаите, употребили сила, с оглед започване на наказателно производство срещу тях. Не са положени обаче, никакви усилия в тази насока.

1.4. Осман срещу България – решение от 16.05.2006

а. Обстоятелства по случая

Съпрузите Осман, възрастни граждани от турски произход, обитавали парцел и сграда в с. Брани поле, Пловдивско, който впоследствие бил реституиран. Между новите собственици и съпрузите възникнал гражданскоправен спор относно собствеността на имота. На 12 май 1995 г. кметът на село Брани Поле, придружен от секретаря на кметството, кметовете на двете съседни села, двама полицаи и новите собственици, посетили жилището на пострадалите. Целта била да се връчи акт на прокуратурата, който не представлявал постановление за освобождаване на имота, а съдържал друго решение, свързано с отговор на подадени от страните преди това жалби. Между присъстващите възникнал скандал. Твърди се, че съпругът започнал да хвърля буци пръст по дошлите. В свадата се намесила и съпругата, която се присъединила към него. Новите собственици започнали да вадят бетонните колове, за да развалят оградата като за целта били докарали трактор. Той навлязъл в нивата и започнал да обръща земята. Единият от собствениците ударил жалбоподателката с остър кол в лицето, вследствие на което тя паднала. След това единият от полицаите ударил главата ѝ в земята. Вторият полицаи посегнал на съпруга и го свлякъл на земята, кръстосал ръцете му и опрял коляно в гърба му. Удрял го и едновременно го обиждал с думите: „Циганин” („мамка ти циганска”).

Съпрузите напуснали мястото, заплашвани от полицаите да не се връщат повече в къщата и заминали за гр. Пловдив. След няколко дни те били прегледани от лекар и в медицинското свидетелство били отбелязани многобройни контузии и кръвонасядания по тялото, главата и ръцете и на двамата пострадали.

Съпрузите се оплакали срещу използването на сила от двамата полицаи до Районния прокурор, но преписката била прекратена. Констатирало се, че силата била употребена законосъобразно, поради оказаната от съпрузите съпротива. Образувано било обаче, наказателно производство срещу жалбоподателите за хулиганство и съпротива срещу службите на реда, което впоследствие било преквалифицирано като административно нарушение по УБДХ и същите били осъдени да заплатят глоба. Присъствалите двама полицаи са използвали принудителни способности, за да успокоят жалбоподателите. Следователно е необходима преценка дали в случая използваната сила е била абсолютно необходима и пропорционална.

б. Преценка на Европейския съд по правата на човека

ЕСПЧ смята, че изложените обстоятелства представляват унижително отношение по смисъла на член 3 от Конвенцията и водят до нарушение на тази разпоредба. Аргументите са следните:

- Нанесените наранявания, посочени в представените медицински свидетелства са достатъчно сериозни, за да попаднат в полето на приложение на член 3 от КЗПЧОС.

- Много трудно е обаче, да се установи произходът на някои от тях, още повече, че е имало и данни за упражняване на сила и от новия собственик на имота. Следователно пропорционалният характер на силата, необходима за овладяване на съпротивата или агресията от страна пострадалите също не може да бъде преценен точно.

- Тъй като не може да бъде приложен изискуемият стандарт на доказване „отвъд всяко разумно съмнение“ ЕСПЧ не може да приеме, че е налице нечовешко отнасяне от страна на полицейските органи.

- От друга страна, опитът за принудително освобождаване на имота не е законосъобразен според българското вътрешно право, тъй като решение на компетентен орган, задължаващо съпрузите да напуснат, никога не им е било предявявано.

- Кметът на селото очевидно се е опитал да заблуди съпрузите, представяйки им документ, за който твърдял, че е постановление за напускане, докато същото е имало съвсем друго съдържание.

- Не е изяснена законната необходимост от трактор, който да разрушава оградата и насажденията на пострадалите, както и от присъствието на кметовете на съседните села.

- Следователно намесата на кмета и полицейските служители е имала незаконен характер и въпреки това последните се опитали да изведат съпрузите принудително от имота, използвали физическа сила и обидни думи.

- Поради това ЕСПЧ счита, че поведението на кмета и полицейските служители е било подготвено с цел да стресне пострадалите и да ги унижи. Действията на служителите биха могли да предизвикат у пострадалите чувство на страх и унижение, надвишаващи прага на сериозност, присъщ за действията по принудително изгонване, независимо, че са били съпътствани със съпротива от тяхна страна.

в. Ефективност на разследването

ЕСПЧ констатира, че държавните органи не са били изцяло пасивни и че вследствие на оплакването на пострадалите пред Пловдивския военен прокурор е възбудена предварителна проверка по случая, впоследствие прекратена. ЕСПЧ счита,

че компетентните органи не са провели задълбочени и ефикасни действия по разследването по повод твърденията на пострадалите, че са обект на нечовешко и унижително отношение от страна на полицията, и затова също е налице нарушение на чл.3 на КЗПЧОС. Аргументите са следните:

- Военният прокурор, за да постанови отказ от образуване на предварително производство срещу действията на полицаите, се е позовал единствено на показанията на свидетелите, събрани в рамките на наказателното производство, водено срещу пострадалите за хулиганство.

- Свидетелите, пострадалите и полицаите не са били разпитани лично от него.

- Не е направена очна ставка, въпреки съществуващото ясно противоречие между елементите по изложените от пострадалите факти и показанията на свидетелите.

- Постановлението за липса на състав на престъплението не съдържа никакви данни за констатираните в медицинските свидетелства наранявания, нито обяснение за точния начин, по който са се появили.

- При тези обстоятелства, заключението, че полицаите не са превишили правата си, не се основава на фактическите елементи по преписката.

- Действията на новите собственици на имота не са били предмет на разследване от компетентните органи.

- В една от жалбите си пострадалите са информирали прокуратурата за обидата, отправена от полицаия по време на инцидента. Подобни думи, употребени от силите на реда, са неприемливи и би следвало да се провери тяхната достоверност. По този повод не са разпитвани нито свидетелите, нито полицаите.

- Предварителната проверка на военния прокурор е траела 23 месеца след настъпване на фактите, въпреки че свидетелите са изслушани веднага още през първите месеци след инцидента и никакво друго действие по разследването не е било провеждано.

- Пострадалите не са получили никакъв отговор на жалбата, подадена от тях срещу постановлението за липса на състав на престъплението.

1.5. Рашид срещу България – решение от 18.01.2006

а.Обстоятелства по случая

На 14 април 1997 г., към 6.30 ч. маскирани полицаи от НСБОП влезли в жилището на Рашид, за да го арестуват и да извършат претърсване на помещенията. Същите

употребили физическа сила, като твърдели, че пострадалият ги е заплашил с пистолет. Вследствие приложената сила Рашид получил множество сериозни увреждания и същия ден бил хоспитализиран. Направен му бил медицински преглед по нареждане на прокурора и били е констатирани многобройни следи по тялото, главата, ръцете, задните части и краката, както и мозъчно сътресение без загуба на съзнание.

б. Преценка на Европейския съд по правата на човека

ЕСПЧ смята, че е налице нечовешко и унижително отношение към пострадалия от страна на полицаите, което представлява нарушение на чл.3 от КЗПЧОС. Припомня се, че при случаи на употребата на физическа сила по време на задържане трябва да се установи дали използваната сила е била абсолютно необходима и пропорционална и дали държавата трябва да бъде отговорна за нанесените наранявания [56]. За да извърши тази преценка ЕСПЧ е взел предвид следните обстоятелства:

- Не са представени никакви доказателства в подкрепа на твърдението, че пострадалият е бил въоръжен в момента на задържането.
- Не е бил съставен протокол за личен обиск или за претърсване на жилището му, в които би следвало да бъде отразено притежаваното и иззето от пострадалия огнестрелно оръжие.
- Единственият свидетел, видял Рашид малко след неговото задържане, е посочил, че той не е бил въоръжен.
- Рашид не е бил задържан при случайна полицейска акция, която е можело да доведе до неочаквано развитие, когато полицията да е принудена да действа без да е подготвена за него. Задържането му е извършено при предварително планирана операция, която включва специалните служби на полицията. Ръководителите на операцията са имали достатъчно време за да оценят евентуалните рискове и да вземат всички необходими мерки, че да сведат до минимум щетите за всички засегнати лица.
- Медицинското удостоверение показва многобройни и тежки наранявания и мозъчна контузия, които не могат да бъдат обяснени чрез обикновена употреба на сила, още повече, че те са били причинени по време на една добре подготвена операция.
- Поради това употребата на сила от страна на полицаите не може да бъде преценена като абсолютно необходима с оглед поведението на жалбоподателя.

в. Ефективност на разследването

Съдът посочва, че в случая е имало разследване след подаване на жалба от пострадалия, но то е било неефективно и е налице нарушение на чл.3 от КЗПЧОС. Посочват се следните аргументи:

- Военната прокуратура е приела липса на състав на престъпление, извършено от полицейските служители, основавайки се на представените от полицията сведения, без да е разпитала участвалите в инцидента полицаи.

- Било невъзможно да бъдат разпитани полицаите, извършили ареста, поради многократния отказ на Министерството на вътрешните работи да разкрие тяхната самоличност.

- Компетентните органи не положили усилия да идентифицират виновните полицейски служители в течение на две години след инцидента, въпреки че са били информирани за това.

- Като единствено основание за прекратяване на предварителното производство е посочена липсата на информация относно личността на служителите, поради което проведеното следствие не може да доведе до идентифициране и наказване на виновните.

- Разследващите органи не са търсили доказателства дали жалбоподателят наистина е бил въоръжен и дали оръжието е било иззето. Единственото доказателство е писмо от отдела в НСБОП, провел операцията, че оръжието било иззето. Това твърдение не е подкрепено с никакви доказателства – обстоятелство, констатирано и от апелативния военен съд.

1.6. Берлински срещу Полша - решение от 04.10.1993

а. Обстоятелства по случая

На 4.10.1993 г. братя Берлински посетили спортен клуб по боди-билдинг в Университета в гр. Лублин. Тъй като нямали разрешение за пребиваване в клуба, възникнал конфликт между тях и неговия собственик, който ги помолил да напуснат. Те отказали и той извикал полиция. На сигнала се отзовали 6 униформени полицейски служители. Пострадалите не изпълнили полицейските разпореждания да напуснат и се наложило да бъдат задържани. Те оказали мощна съпротива като между тях и полицаите започнал бой. Братята били бити с палки и пръскани с газов спрей. Един от полицаите бил ритнат в лицето, друг в областта на краката. Чак когато полицаите извадили оръжията си и заплашили братята с тях, последните прекратили съпротивата и им били поставени белезници.

Според Берлински, полицаите упражнили върху тях допълнително физическо насилие докато били отвеждани в полицейското управление с полицейския микробус – тежки удари в главата, гърба, бъбреците. Физическите увреждания били констатирани от лекар, като единият от братята престоял известно време в болница.

След подаденото оплакване за упражнено от полицията насилие било образувано наказателно производство, което впоследствие било прекратено. Полският съд смятал, че полицаите правомерно са приложили сила срещу съпротивляващи се агресивни лица, които отказвали да напуснат частна собственост. Не било доказано упражняването на насилие в полицейския микробус.

Срещу братята е образувано също наказателно производство за нападение срещу полицаи и побой на публично място, по което са осъдени на по 1 година, респективно - 1 и половина година лишаване от свобода, чието изтърпяване е отложено за срок от 3 години.

б. Преценка на Европейския съд

Нанесените наранявания на пострадалите са сериозни и са от естество да обосноват отговорност за нарушение на чл.3 от КЗПЧОС, поради което Европейският съд внимателно изследвал дали приложената от полицейските служители сила е пропорционална на поведението на пострадалите. Според неговото решение в конкретния случай **не е налице нарушение на чл.3** от КЗПЧОС. Европейският съд изтъква за това следните аргументи:

- Действията на полицията не са били част от предварително планирана полицейска операция, а реагиране на сигнал за нарушение, поради което в ситуацията е имало елементи на риск и непредсказуемост.
- Налице бил отказ от изпълнение на устни разпореждания на орган на власт.
- Оказаната съпротива от пострадалите била изключително сериозна, придружена с нанасяне на телесни повреди на полицейските служители – ритане в лицето и тялото. По този начин пострадалите не изпълнили едно от основните задължения на всеки член на обществото в демократичните държави - да се подчинява на полицейските разпореждания.
- Шестимата полицаи числено превъзхождали двамата братя, но последните практикували боди-билдинг, били силни, атлетични и доста добре тренирани. Поради това оказали много сериозна съпротива.

- Братя Берлински прекратили съпротивата едва след като били заплашени с огнестрелно оръжие.

- Недоказано остава твърдението на пострадалите за упражнено насилие над тях в полицейския микробус след като им били поставени белезници.

- Понесеното страдание и унижително третиране не предизвикало у пострадалите нарастващо чувство на страх или унижение и не е надвишило страданието и унижението, които по принцип се съдържат в една законосъобразна и пропорционална употреба на физическа сила срещу нарушител.

Сериозността на нанесените наранявания на пострадалите не променя факта, че в случая не е използвана сила в размер, по-голям от необходимия за овладяване на възникналата ситуация.

в. Ефективност на разследването

Както беше посочено, чл.3 от ЕКПЧ включва и правото на задълбочено, правдиво и ефективно разследване на защитимите твърдения за малтретиране, нечовешко или унижително отнасяне от органи на власт при изпълнение на възложените им задължения. В случая ЕСПЧ констатира, че са извършени всички необходими действия по разследването и не е открито бездействие на компетентните органи във връзка с подаденото оплакване от пострадалите. Разпитани са множество независими свидетели, назначени са необходимите медицински експертизи. Разследването е проведено в приемлив срок – 14 месеца. Пострадалите са били уведомени своевременно за решенията на органите.

Наред с това обаче, Европейският съд констатира нарушаване на чл. 6 от ЕКПЧ, охраняващ правото на защита на обвиняемите при провеждане на наказателно производство. Още по време на тяхното задържане в полицейското управление те поискали да им бъде назначен служебен защитник, като искането не било удовлетворено от наблюдаващия прокурор. Нещо повече. В продължение на повече от година, докато траело предварителното производство и били извършени основните процесуални действия, служебен защитник не им бил осигурен.

1.7. Селмуни срещу Франция – решение от 28.07. 1999

а. Обстоятелства по случая

На 20.11.1991 г. френската полиция арестува лице за разпространение и употреба наркотични вещества. В направените от него самопризнания то посочва като доставчик на наркотиците холандския гражданин от марокански произход Селмуни, около 50 годишен, неосъждан, който от време на време пребивавал във Франция.

Същият пристигнал след 5 дни в Париж. Бил арестуван на улицата и не оказал съпротива по време на задържането. Веднага бил отведен в хотела, в който бил отседнал. Там бил бит от шестима цивилни полицаи по главата и слепоочието, тъй като отрещъл да е продавал наркотични вещества, а с лицето, което го е посочило като наркотрафикант, има само бизнес отношения. След като било извършено претърсване на стаята, без да се открият веществени доказателства, Селмуни бил отведен в полицейското управление. Бил разпитван около един час и му бил нанесен нов побой от осем полицейски служители. Бил влачен за косата, ритан в гърба и подложен на сексуални гаври. В последствие бил разпитван още няколко пъти, както през деня, така и през нощта и бил подложен на нови побои и унижително отношение. Един от полицаите уринирал върху него, заплашвали да му инжектират специална течност за да направи самопризнания.

След разпитите той се почувствал зле и бил отведен в болница. По ръцете и лицето му имало множество увреждания и следи от удари, констатирани от прегледалия го лекар. След 10 дни съдът осъдил Селмуни на 15 години лишаване на свобода, впоследствие, при обжалването, намалени на 13, и му наложил глоба.

Междувременно Селмуни подал оплакване за извършено насилие срещу него по време на задържането му и при престоя му в полицейското управление. Подобна жалба подал и друг задържан, намиращ се в същото полицейско управление. Покъсно било образувано наказателно производство. Селмуни разпознал 4-ма полицаи, участвали в инцидентите. Назначена била съдебно-медицинска експертиза въз основа на извършените медицински прегледи на пострадалия. Обвинени били 5 полицаи, които отрели да са извършвали насилие над задържания нито при неговото задържане, нито при разпитите в полицейското управление. Те твърдяли, че е получил уврежданията преди задържането. Чак през 1999 г. – 8 години след инцидента, те били осъдени на 3 години лишаване от свобода за употреба на сила и заплахи, несъвместими с изпълнение на служебните им задължения. Недоказано останало обвинението за сексуално насилие.

б. Преценка на Европейския съд по правата на човека

ЕСПЧ смята, че в деянието в разглеждания случай следва да се квалифицира като изтезание, извършено от полицейски служители при изпълнение на служебните им задължения. Основание за подобна квалификация дават следните основания:

- Целта на поведението на полицаите е била да получат признание или информация във връзка с извършено престъпление – продажба на наркотични вещества.
- Поведението на полицейските служители е преудизвикало у пострадалия чувство на страх, малоценност, безпомощност и е било насочено към сломяване на неговата психическа и морална съпротива
- Не е била налице съпротива или поведение от страна на пострадалия, които да налагат употреба на физическа сила или други насилствени средства за овладяване на създадената ситуация
- Вследствие на побоите пострадалият е претърпял тежки физически и морални страдания, констатирани от медицинската документация и показанията на лекуващите лекари. Налице са множество сериозни увреждания.

в. Ефективност на разследването

ЕСПЧ обосновава решението си относно неефективността на проведеното срещу полицейските служители разследване със следните аргументи:

- В продължение на повече от 1 година от извършване на малтретирането от пострадалия не били снети никакви показания.
- Разследването срещу полицейските служители започнало 2 години и 8 месеца след като полицаите, участвали в малтретирането, били идентифицирани и чак когато пострадалият подал жалба за обезщетение по граждански ред за нанесени вреди вследствие уврежданията.
- При извършване на разследването били налице множество отсрочвания на извършените процесуални действия.
- Между предприеманите действия по разследването имало неоправдано дълги периоди от време. Очната ставка между полицаите и пострадалия била извършена една година след започване на разследването. Пет години след извършване на деянието и седем години след задържането на пострадалия все още не били повдигнати никакви обвинения срещу полицаите, въпреки, че те вече били идентифицирани.
- При извършване на разследването не е дадено правдоподобно обяснение как са получени усложненията на здравословното състояние на пострадалия и дали те са в причинна връзка с уврежданията вследствие малтретирането.

- Поради това ЕСПЧ смята, че компетентните органи не са взели необходимите мерки и не са използвали ефективно възможностите на вътрешното право за да открият и накажат виновните лица.

1.8. Ирландия срещу Обединеното кралство решение от 1978 г.⁵

а. Обстоятелства по случая

Делото е свързано с размириците в Северна Ирландия и законосъобразността на прилаганите от полицията репресивни правомощия спрямо населението и представители на Ирландската републиканска армия (ИРА). За по-ефикасно справяне с непрекъснатите противопоставяния, придружени с насилие и погроми на обществено и лично имущество между католици и протестанти, през август 1971 г. се въвеждат извънсъдебни мерки за задържане и интерниране на заподозрени терористи, за които се смятало, че са членове на ИРА. Лицата били разпитвани в неизвестни центрове за разпит, като били използвани различни практики за дезориентация и сензорна депривация. Установено било, че те се изразявали в следното:

- Държане изправен продължително време с разкрячени крака и разперени ръце срещу стена така, че тежестта на тялото да пада върху пръстите на краката.
- Държане на главата в качулка през целия период на задържането, освен по време на разпит.
- Настаняване на задържания в стая преди разпита, в която се пуска продължително време силен пищящ звук.
- Лишаване на задържаните от сън преди разпит.
- Неосигуряване на достатъчно храна и вода на задържаните.

Въпреки данните за приложение на тези практики спрямо повече от 90 лица, Ирландското правителство поставя за разглеждане пред ЕКПЧ (тогава все още действащ орган) и ЕСПЧ 8 такива случая.

б. Преценка на Европейския съд по правата на човека

5 Това решение не се отнася за използване на физическа сила и помощни средства, а за прилагане на незаконосъобразни техники за изтръгване на информация и признания. То обаче ще бъде разгледано, тъй като с него се дефинират понятията изтезание, нечовешко и унижително отнасяне и разграничителните критерии между тях

Съдът приема, че прилагането на петте горепосочени техники за разпит представлява форма на нечовешко и унижително отнасяне, а не изтезание, като са изложени следните аргументи:

- За да бъдат подобни деяния квалифицирани като изтезание, те трябва да достигнат висока степен на суровост.

- Те представляват унижително отнасяне, тъй като вдъхват чувство за страх у жертвите и показват превъзходство на прилагачия ги орган и са от естество да дестабилизируют и унижат лицето, спрямо което се прилагат.

- Разликата в понятията изтезание и нечовешко отнасяне трябва да се търси в интензивността на причиненото страдание. Изтезанието е преднамерено, нехуманно третиране, причиняващо много жестоко и сериозно страдание.

- Въпреки, че петте техники в комбинация са прилагани систематично и целта им е била изтръгване на признания, а пострадалите са претърпели физическо и психическо насилие, не са нанесени увреждания с такъв интензитет и жестокост, който да отговаря на квалификацията за изтезание.

Интерес представляват становищата на някои от съдиите, подписали това решение с особено мнение. Според тях петте техники за разпит не представляват форма на нечовешко и унижително отнасяне, а на по-тежката – изтезание.

Съдия Зекия смята, че несъмнено изтезанието е много тежка форма на нечовешко третиране. Степента на интензивност на понесените болки и страдания от пострадалия обаче, зависи от множество фактори., които в случая са налице и са от съществено значение. Такива са:

- използваните средства и методи;
- повторение и времетраене;
- възраст, пол и здравословно състояние на лицето;
- причинените последици от нанесените увреждания и техния характер – с краткотрайно или дълготрайно действие;
- вероятността да настъпят и други физически или психични увреждания, освен нанесените.

Според **съдия Евригенис** категорията изтезание неправилно се асоциира с екстремна интензивност на причинените страдания. Главната цел на КЗПЧОС е да предоставя и да увеличава защитата на индивида и затова е неоправдано да се поставя толкова високо границата между изтезанието и нечовешкото и унижително отнасяне. В този контекст петте техники за разпит са част от съвременните методи за причиняване

на страдания. Очаква се подобни методи да се модернизират все повече, като дори за това се използват научни постижения в изследователски центрове. Изтезанието във всички случаи предполага наличие на насилие. Съвременните методи за насилие обаче, имат малко общо с причиняване на физическо страдание. Те предизвикват дезинтеграция на личността, разбиване на нейното умствено и физиологическо равновесие, смазване на волята. Би било жалко, ако прилагането на подобни методи остане извън кръга на деянията, определяни от КЗПЧОС като изтезание.

Подобно е мнението и на **съдия Матчер**. Той смята също, че изтезанието е не само по-висока степен на нечовешко отношение към друг индивид. Трябва да се имат предвид и форми, които могат да причинят много по-големи страдания, макар да не изглеждат толкова брутални и остри. Според него петте техники за разпит представляват високо изтънчена и рафинирана система, насочена към получаване на информация и признания от задържаните лица.

в. Ефективност на разследването

Констатира се, че на практика разследване не е провеждано и с това е нарушен чл.3 от КЗПЧОС. В заключението на ЕКПЧ се посочва, че полицейските ръководители са знаели за съществуването на подобни центрове, където са малтретирани задържани лица, но не са предприели разследване, нито са образували дисциплинарни производства срещу виновните. Не са били създадени специални инструкции за действие на полицията при подобни случаи. Въпреки това, британското правителство взело мерки за ограничаване случаите на малтретиране. Сред тях били фотографиране на задържаните лица, организиране на медицински прегледи, задължителна регистрация на жалбите за малтретиране и други. В голяма част от случаите Британското правителство е платило обезщетения на пострадалите.

Ето и някои други примери, изложени в Наръчника за защита от изтезания, нечовешко и унижително отнасяне или наказание, илюстриращи практиката на ЕСПЧ относно законността и пропорционалността на въздействието при използвана сила от полицейските органи [15].

Клаас срещу Германия – 1993. Двама полицаи извиват ръцете и удрят главата на социална работничка при опит да бъде арестувана за да бъде подложена на тест за употреба на алкохол при управление на МПС. Според полицаите тя се съпротивлява на ареста и те били принудени да употребят сила и помощни средства (белезници). Впоследствие медицинско освидетелстване установява няколко натъртвания и

сериозни увреждания в една от раменните стави на пострадалата. ЕСПЧ е приел, че няма нарушение на чл. 3 КЗПЧОС, тъй като употребата на сила по време на ареста е законна и пропорционална на преследваната цел.

Мрозовски срещу Полша – 2009 г. Този случай е свързан с нападение от полицаи над пострадалия, който случайно се намирал във влак с хулиганстващи футболни фенове. ЕСПЧ установил, че лицето било нападнато от полицейски служители неоснователно и в нарушение на националния закон като в случая сила била противозаконно използвана с цел наказание.

Стойка срещу Румъния – 2008 г. Съдът намира нарушение на чл. 3 от КЗПЧОС в случай на организирана от заместник-кмета на едно село наказателна акция срещу роми, в която участва полицията. Пострадалият е малтретиран от полицейски служители. Наред с това е налице и нарушение на чл.14 КЗПЧОС заради изразените расистки мотиви на побоя и на наказателната акция.

Ребок срещу Словения – 2000 г. Пострадалият е задържан на границата по подозрение в пренасяне на наркотици. В задържането участват 13 полицаи, които използват масирана сила и помощни средства спрямо него. В резултат, жалбоподателят получава двойна фрактура на челюстта и наранявания по лицето. ЕСПЧ намира, че пострадалият е бил подложен на нечовешко отнасяне в нарушение на чл. 3 от КЗПЧОС. Той смята, че държавните органи не са дали убедителни аргументи, с които да бъде обяснена или обоснована на степента на употребената сила по време на ареста. предвид на конкретните обстоятелства.

Р. Л. и М.-Ж. Д. срещу Франция – 2004 г. Пострадалите са собственици на ресторант. Те влизат в конфликт със свои съседи, които извикали полиция, раздразнени от шума, който се вдигал в ресторанта. Пострадалите започнали устни пререкания с полицаите, опитващи се да ги арестуват. В резултат от употребената от полицаите сила при ареста и двамата жалбоподатели получили значителни наранявания. Съдът намира нарушение на чл. 3 КЗПЧОС заради това, че нараняванията са твърде многобройни и сериозни, за да съответстват на употреба на сила, която е необходима и пропорционална предвид на тяхното поведение.

Гореизложените случаи от съдебната практика на ЕСПЧ по български и чуждестранни дела дават възможност да се направят някои обобщения и да се изведат характерни акпекти, свързани със законосъобразното прилагане на сила от полицейските органи.

На първо място следва да се отбележи, че повечето български жалбоподатели пред ЕСПЧ по разгледаните дела са лица с различен етнически произход – ромски или турски. Това се дължи не толкова на дискриминационно отношение на полицията към такива граждани, колкото на активността на правозащитните организации, подпомогнали защитата им и дали гласност на случаите. Някои от пострадалите са непълнолетни, а други – възрастни. Повечето са били криминално проявени и впоследствие са били осъдени за извършване на други престъпления. ЕСПЧ многократно подчертава, че последният факт не съставлява сам по себе си основание за прилагане на силови методи. Правата на всички граждани, независимо дали са извършители на престъпления или не, следва да се спазват еднакво от полицейските служители, а приложената сила да бъде съобразена с тяхното поведение в конкретния случай.

Практиката на ЕСПЧ показва, че преди да се направи заключение за правомерност на използваната сила, следва да се прецени дали намесата на полицията се основава на закона и след това да се преценява нейното съответствие с конкретните обстоятелства. Последните трябва да бъдат разгледани детайлно, да се посочат причините, довели до прилагането на сила и тези, които са обосנוвали нейния размер.

Прави впечатление, че най-често се появява съмнение относно правомерното използване на репресивни правомощия, когато е налице неподчинение и съпротива от пострадалите лица срещу полицейските органи. Този факт, според практиката на ЕСПЧ обаче, няма еднозначно значение. Далеч не във всички случаи наличието на съпротива и неподчинение могат да обосноват, сами по себе си, пропорционалност на приложеното въздействие. Полицейските органи не следва да приемат неподчинението и съпротивата от пострадалите като основание свободно да използват силовия ресурс и да смятат, че това ще бъде оправдано, независимо каква е неговата интензивност и последици. При тази преценка ЕСПЧ детайлно изследва обстоятелствата по делото и взема предвид редица фактори — възраст, физическо състояние на пострадалите, характера и степента на съпротивата и възможността тя да застраши живота и здравето на служителя и на други хора, вид и интензивност на вредите и други. Така например по делото Берлински срещу Полша ЕСПЧ е постановил липса на нечовешко отношение към пострадалите и е посочил, че действията на полицията са били правомерни, въпреки, че насените увреждания на братя Берлински са били много сериозни и единият даже престоял в болница. Съдът преценил, че пострадалите били много атлетични и тренирани, оказали са сериозна съпротива и на практика са влезли в бой, като 6 полицаи едва успяли да се справят с тях. Освен това нанесли телесни повреди

на полицаите - удари в лицето и тялото. Обратно, по делото Кръстанов срещу България едно от използваните от компетентните органи основания за обосноваване правомерността на полицейските действия е било дръзкото и неуважително отношение на лицето срещу полицаите и фактът, че другите присъстващи, които се подчинили на заповедта да си поставят ръцете на тила и да легнат на земята, не са пострадали. ЕСПЧ обаче, преценява, че Кръстанов, въпреки неподчинението, не е оказал съпротива, с която да застраши околните, както и служителите. Затова нейният характер и интензивност не могат да обусловят прилагане на сила в такъв размер и поради това тя е обявена за непропорционална.

Друг важен момент, който ЕСПЧ изследва при преценката си относно законосъобразността и пропорционалността на приложената сила е моментът, в който е използвана силата — преди или след задържането на лицето. Както беше посочено, след поставянето на белезници рядко се изисква намеса чрез физическа сила или други помощни средства, тъй като лицето вече е приведено в безпомощно състояние и са изпълнени целите на закона. В повечето от разгледаните случаи пострадалите са се оплаквали от използване на сила не само при задържането, но и в следствие - в полицейския автомобил, на улицата, в полицейското управление. Точното установяване на този момент има голямо значение за оценка на правомерността в действията на служителите.

Най-честите пропуски, констатирани от ЕСПЧ, които се допускат от българските съдебни органи, и от компетентните лица в системата на МВР, осъществяващи административен контрол върху правомерността на действията на полицейските служители, могат да бъдат обобщени в няколко насоки:

Провеждане от страна на прокуратурата на **формални проверки** във връзка с подадените жалби. При тези проверки най-често служителите не се изслушват лично, а извършването им се възлага на РУМВР или ОДМВР, които събират необходимите материали и ги предоставят за вземане на решение. По този начин се нарушава изискването за независимост на органа, който извършва разследването. Поради това почти всички от анализираните по-горе случаи (с изключение на един) завършват с отказ от образуване на предварително производство и предприетите действия остават на ниво проверка.

Липса на адекватно обяснение **как са получени уврежданията** от пострадалите. Забелязва се стремеж полицейските служители и органите на прокуратурата да обясняват уврежданията на пострадалите със самонараняване или с възникване преди

или след инцидента като не се изследва възможността да бъдат настъпили по начина, твърдян от пострадалите.

Кредитиране обясненията на полицейските служители, въпреки, че съдържат неправдоподобни твърдения или са извършени и други нарушения при изпълнение на службата, свързани с конкретния случай. Както беше посочено, неправомерното използване на сила често е съпътствано и от други незаконни деяния, които имат за цел да прикрият извършеното или да се изопачи фактическата обстановка. Следователно наличието на такива е един от индикаторите за необходимостта от позадълбочена проверка на фактите и твърденията на пострадалите лица.

Непровеждане на необходимите процесуални действия. Често органите, извършващи проверка или предврително производство по жалба на пострадал за неправомерна употреба на сила, предприемат само ограничен кръг процесуални действия. В повечето случаи не се издирват и разпитват всички граждани, които са били свидетели и очевидци на случая. Също така не се изслушват полицейските служители, участвали в инцидента, както и техни колеги, които могат да дадат допълнителна информация. При противоречиви данни не се провеждат очни ставки и не винаги се предприема оглед на мястото, където е употребена силата, където могат да бъдат запазени и иззети следи и веществени доказателства от инцидента.

Гореизложеното показва, че дейността на органите, извършващи проверки по жалби на граждани за незаконосъобразно използване на сила от полицейски служители, може да бъде подобрена значително за да се предостави реална защита на техните права и да се повиши авторитета на полицейската институция.

2. Международни стандарти за използване на сила от полицията

Анализираната по-горе съдебна практика на ЕСПЧ, както и други негови решения с ключово значение по отношение неправомерното използване на сила от полицейските органи, дават възможност да бъдат обобщени основните международни стандарти в тази област. Те следва да се превърнат в отправна точка, от която да се ръководят полицейските служители при прилагане на силовите правомощия, а също и органите на съдебната власт при провеждане на разследвания и съдебни дела. Те ще спомогнат за отстраняване на законовите недостатъци и усъвършенстване на правната регламентация на използване на сила от полицейските органи и за осъществяване на ефективен контрол върху техните действия.

2.1. Понятията „изтезание, жестоко, нечовешко или унижително отнасяне или наказание” в практиката на Европейския съд за правата на човека

Изтезанието е вид проява на нечовешко отнасяне към дадено лице от служител на полицията или друг правоохранителен орган, което изисква изключително висока степен на суровост на упражненото въздействие върху пострадалите.

Трите форми на третиране – изтезание, нечовешко и унижително отнасяне са континуум, при който всяка следваща форма е по-отежнена от предишната. Налице е градация на болката и страданието, претърпени от пострадалите [61].

Като **нечовешко** се смята отнасянето, което има умишлен характер, причинило е действителна телесна повреда на пострадалия или интензивно физическо или психическо страдание [61]. Специалният докладчик по изтезанията на Съвета по правата на човека на ООН проф. Манфред Новак обаче, нееднократно приема, че за установяване на нечовешко отнасяне е достатъчно само непредпазливо деяние [15].

Третирането е **унижително**, когато предизвиква у жертвата чувство на страх, терзание или малоценност, които ги унизяват и опозоряват [61].

Изтезание, нечовешко или унижително отнасяне или наказание са налице не само когато пряко се извършват от полицейски служител или друг правоохранителен орган, но и при мълчаливо съгласие на публичната власт или на лице, действащо с официална компетентност.

Основно изискване към въздействието, за да попадне то в материалния обхват на чл. 3 от КЗПЧОС е да е налице „минимална степен на суровост”. Оценката на този минимум е относителна и зависи от всички обстоятелства по делото, включително от:

- продължителността на третирането;
- неговите физически и психически последствия ;
- пола и възрастта на пострадалия;
- здравословното състояние на жертвата [61].

Времетраенето на нечовешкото отнасяне, особено в случаите, в които то трае часове без прекъсване е предпоставка за определяне на инкриминираното поведение като изтезание. Възможно е да има лошо третиране от полицейски орган, което не попада в обхвата на член 3 от КЗПЧОС, защото неговата степен на интензивност е под минимално изискуемата. Дори въздействието да е причинило сериозно страдание и болка, както и телесни увреждания и поради това да надхвърля далеч минималната степен на суровост, то може да не бъде квалифицирано като нечовешко или унижително, щом употребената сила е пропорционална и преследва законна цел.

Употреба на сила, изразяваща се в бутане, слаб удар и други подобни, по принцип не може да доведе до сериозно увреждане на лицето. Когато подобно поведение на полицейските служители е незаконосъобразно, то води до налагане на дисциплинарни санкции и не попада в приложното поле на чл.3 от КЗПЧОС. Това означава, че нарушаването на правата на гражданите с ниска интензивност, при което претърпените болки и страдания не са големи, не е от естество да доведе до осъждане на държавата за мъчения или нечовешко отнасяне, въпреки неправомерното поведението на органи, на които последната е делегирала необходимата компетентност.

За да бъде квалифицирано отнасянето като нечовешко или унижително, причиненото страдание или унижение трябва да съдържа елемент на неизбежност, произтичащ от факта, че страданията и униженията не могат да бъдат избегнати от пострадалия [63].

Налице е абсолютна и безусловна забрана за изтезания, нечовешко и унижително отнасяне или наказание. Държавите не могат да бъдат освобождавани от спазване на това задължение дори когато са налице тежки и сложни ситуации включително борба с тероризма, жестоки форми на насилствената престъпност, организирана престъпна дейност [63; 70; 56].

2.2. Необходимо и пропорционално използване на сила

Използването на сила е **абсолютно необходимо**, когато се преследва законна цел, като осъществяването на законен арест на лице, подозирано в извършване на престъпление, пресичането на възможността за бягство на лице, което е законно задържано, защита на лице от незаконно насилие, самозащита или действие, предприето на законно основание с цел разпръскване на демонстрация или потушаване на бунт или въстание. (доклад пред Комисията по правата на човека на ООН от 2005 г. Специалният докладчик по изтезанията проф. Манфред Новак)

Липсва необходимост от използване на сила, която може да доведе до смърт на лицето, което следва да бъде задържано, когато е известно, че то:

- не представлява заплаха за живота или здравето на останалите;
- не е заподозряно в извършване на престъпление, свързано с насилие.

В тези случаи не се прилага сила, която може да причини смърт, дори ако това доведе до невъзможност за задържане на лицето [64;65].

Необходимо е приемане на подходяща законова и подзаконова нормативна уредба, определяща ограничените обстоятелства, при които правоприлагащите органи

могат да използват сила и огнестрелно оръжие в светлината на приложимите международни стандарти [65].

Националното законодателство, регламентиращо действията на полицията, следва да обезпечи система от подходящи и ефективни гаранции срещу произвола и злоупотребата със сила, а също и при предотвратими инциденти [65].

Полицейските органи трябва да са обучени да преценяват дали съществува или не абсолютна необходимост от използване на сила и огнестрелно оръжие не само въз основа на съответните правила, но и при отчитане на превеса на зачитането на човешкия живот като основна ценност [64].

Използването на сила се смята за **пропорционално** когато, тя е достатъчна за овладяване на оказаната съпротива или агресия в конкретния случай.

Принципът на пропорционалност изисква преди всичко използването на сила да е законно от гледна точка на вътрешното право, регулиращо дейността на полицията (доклад пред Комисията по правата на човека на ООН от 2005 г. специалният докладчик по изтезанията проф. Манфред Новак).

При преценката на абсолютната необходимост и пропорционалност на приложената сила се вземат предвид:

- поведението на пострадалия;
- характера и степента на оказаната съпротива;
- сериозността на предполагаемото престъпление или нарушение, извършено от пострадалия, фазата на неговото извършване, характера и размера на щетите, които могат да бъдат предотвратени [74].

- брой на полицейските служители и пострадалите лица;
- личността на пострадалите;
- тежестта и характера на нараняванията и тяхното съответствие с оказаната съпротива;

- предприетите тактически действия от полицейските служители;
- планирането и контрола върху предприетите действия [64;65].
- извършени нарушения на тактическите действия при поставяне на белезници.
- извършени нарушения на режима за задържане на лица като например невписване на пострадалия в книгата за задържани лица, неиздаване на заповед за задържане, нарушаване някои от правата на задържаното лице и др.

- предприети действия за оказване помощ на пострадалите вследствие употребата на сила от полицейските служители. Тук следва да се има предвид:

- дали повикването на лекар след оплакване на пострадалия е било незабавно;
- налице ли са опити за неправдоподобно обяснение състоянието на пострадалия пред медицинските органи [55].

Неадекватното поведение спрямо полицейските служители от страна на пострадалия не се приема априори като основание за правомерност на приложената физическа сила. Като правомерно използвана следва да бъде квалифицирана само онази физическа сила, която е била достатъчна за овладяване на оказаната съпротива. [69;73].

Изискванията на разследването и безспорните трудности в борбата срещу престъпността и, особено срещу тероризма не могат да имат като резултат ограничения на защитата на личния интегритет на гражданите. [72].

2.3. Задължение за провеждане на ефективно разследване

Когато едно лице отпрати подкрепено с аргументи, защитимо твърдение, че срещу него са били извършени сериозни прояви на жестокост от полицейски служители, държавата е длъжна да осигури ефективно разследване на случая, което да може да доведе до установяване на виновните лица, ако има такива, и до тяхното наказване.

Ако не бъде предприето ефективно разследване е налице нарушение на чл.3, респ. чл. 2 във връзка с чл. 1 от КЗПЧОС [56; 63; 65]. Последният текст е свързан с общото задължение на държавата да защити правата и свободите, провъзгласени в КЗПЧОС и признати от присъединилите се към конвенцията държави, на всеки гражданин, намиращ се под нейната юрисдикция. Основната цел на такова разследване е да се обезпечи ефективното прилагане на вътрешното законодателство, гарантиращо правото на живот и физическа неприкосновеност и да се ангажира отговорността виновните полицейски служители [55]. Задължението за провеждане на ефективно разследване съдържа следните елементи:

а. Създаване на подходящи процедури за разследване в националното законодателство

Необходимо е националното законодателство на всяка държава да регламентира ясни и изчерпателни правила за реализиране на наказателната, гражданската и другите видове отговорност на виновните за малтретирането и нечовешкото или унизително отношение длъжностни лица.

Тези процедури се отнасят до:

- Осъществяване на **наказателно производство** с оглед установяване и наказване на виновните.
- **Дисциплинарни производства**, ангажиращи дисциплинарната отговорност на полицаите и другите правозащитни органи в случай на констатирани нарушения на служебните задължения.
- Процедури за **работа с жертвите** на насилие и техните семейства вследствие на полицейска намеса [65].
- Необходими условия за **правилно и ефикасно разглеждане на жалбите**, съдържащи твърдения за неправомерно използване на физическа сила от полицейските органи, както изисква чл.38 от КЗПЧОС [55].

б. Започване на производството

- Разследване трябва да бъде проведено задължително, когато твърдението за употреба на насилие от полицейски орган е **защитимо**.
- След като случаят е достигнал до знанието на държавните органи, те са длъжни да действат по собствена инициатива. Те нямат право да оставят на преценката на пострадалия или неговите наследници (в случай на смърт) дали подадат официално оплакване или да искат извършване на определени действия по разследването [60].
- Фактът, че пострадалият не е поискал веднага медицинско освидетелстване след увреждането, не може да се приеме като основание за неизвършване на разследването.
- Наличието на производство, което би могло да доведе единствено до присъждане на компенсация на пострадалия (гражданскоправна претенция), но не и до наказване на отговорните за нечовешкото и унижително отнасяне полицейски служители, не може да се разглежда като достатъчна гаранция срещу нарушения на чл. 3 респ. чл. 2 от КЗПЧОС. За да бъде налице ефикасна защита по посочените разпоредби е необходимо държавата да организира наказателно преследване срещу виновните лица [59; 62].

в. Доказателствени стандарти

- **Тежестта на доказване** на обстоятелствата, свързани с твърдяното от пострадалия насилие, причинено от полицейски орган, следва да бъде носена от дър-

жавния орган, осъществяващ разследването, а не да се вменява като задължение на увреденото лице [55]. Счита се, че в тези случаи е налице презумпция за отговорност на участвалите в инцидента държавни органи за настъпилите последици.

- Приема се, че ако някой е задържан в полицията в **добро здравословно състояние** и е намерен след това мъртъв или с травми и физически увреждания, то разследващите органи трябва да предоставят правдоподобно и убедително обяснение на събитията, довели до този резултат. При липса на такова обяснение се ангажира отговорността на държавата за нарушение на чл.2 или 3 от Конвенцията [55;].

- В тази връзка държавните органи трябва да дадат задоволително обяснение на механизма, по който са получени нараняванията от пострадалия.

- Трябва да се изследва **кога е настъпило увреждането**, твърдяно от жалбоподателя – преди, по време или след задържане на лицето в полицейското управление и механизма на неговото причиняване.

- Необходимо е да се докаже, че използваната физическа сила е била **абсолютно необходима** [55;57;68].

- Следва да се докаже, че използваната физическа сила е била **пропорционална** на поведението на пострадалия предвид конкретните обстоятелства [55].

- Необходимо е да се предприемат такива действия по разследването, които да правят възможна **проверката на показанията на полицейските служители** относно настъпилите събития – например оглед на местопроизшествието, при който да се извършат необходимите измервания и да се опишат характеристиките на терена, следствен експеримент, криминалистически експертизи и др.

- Трябва да бъдат обсъдени извършените от полицейските служители **нарушения** (ако има такива) и тяхната връзка с уврежданията на пострадалия [55].

- При наличие на **увреждания по китките** на ръцете следва да се докаже дали последните отговарят на стандартните охлузвания, получавани при поставяне на белезници или могат да бъдат получени вследствие влачене или малтретиране по друг начин [55].

- **Показанията на полицейските служители** следва да се кредитират от съда само при липса на допуснати нарушения при изпълнение на служебните им задължения, особено при липса на очевидци при използването на сила

- При преценката на доказателствата се прилага **принципът “ извън всяко разумно съмнение” “beyond all reasonable doubt”** Този доказателствен стандарт означава доказването да е извършено по безспорен начин [61]. Това означава да бъдат

налице достатъчно ясни, убедителни и неоспорими заключения, основаващи се на фактите по случая. Приема се, че този стандарт е осъществен и когато е налице съвкупност от неопровергани признаци или презумпции, които са непротиворечиви и съгласувани по между си [61;63].

- Назначените в процеса на разследването **съдебно-медицински експертизи** трябва да отговарят на редица специфични изисквания. [55]. Те са регламентирани в Ръководството за ефективно предотвратяване и разследване на произволни и неуредени от закона екзекуции и екзекуции по бърза процедура⁶. Съдържат общовалидни правила за провеждане на аутопсии, задължителни за съдилищата и за медицинския персонал, както и примерен аутопсионен протокол. Целта е да се избегнат пропуски и загуба на важни подробности. В уводната част на този документ е посочено, че пълнотата на направената аутопсия е изключително важна в случаи на смърт при съмнителни обстоятелства, каквито се считат и случаите на смърт на лице след употреба на сила или огнестрелно оръжие от полицията, или след неговото задържане в полицейското управление. Посочени са и множество критерии, на които трябва да отговаря аутопсионният протокол, за да бъде използван като годно доказателство в наказателния процес.

- При наличие на няколко **противоречиви експертни заключения** разследващите и съдебните органи трябва да основават преценката си като вземат предвид при кое от тях е извършен непосредствен оглед на уврежданията на пострадалия и кои са изготвени впоследствие, само въз основа на вече наличната медицинска документация по случая.

- Решенията на разследващите или съдебни органи могат да се основават и на заключенията на **последваща експертиза**, която противоречи на предходна. Тогава обаче, в нея следва да бъдат ясно посочени кои твърдения в първата са преценени като неправилни и защо.

- При наличие на **предишни заболявания** на пострадалия при употреба на сила от полицейските органи следва да се извършва внимателна преценка на тяхното действително влияние върху получените увреждания и влошаване неговото състояние [55].

г. Значими принципи на разследването

6 ООН UN. Doc.E/ST/CSDHA/.12 от 1991 г.

- Разследването трябва да бъде **всеобхватно, задълбочено и пълно** – всеки пропуск, който пречи да бъдат установени релевантни факти и обстоятелства по случая или отговорните лица се разглежда като нарушение на чл.3 респ.2 от КЗПЧОС [55;65].

- Разследването следва да бъде **безпристрастно и независимо** – не трябва да има йерархична и институционална връзка между органите, които провеждат и контролират разследването и участниците в разглежданите събития. В тази връзка разследването не може да се основава изключително само на показанията на полицейските служители, замесени в инцидента.

- Необходимо е да бъде спазено изискването за **бързина и разумна експедитивност** при провеждане на разследването [58]. При определяне на критерий за “разумен срок“ на продължителността на наказателното производство трябва да се имат предвид:

- сложността на случая;
- периодите на предприемане на действия по разследването – според преценката на съда за такива се считат периоди от 6-12 месеца. Наличието на продължителни периоди на непредприемане на никакви действия по разследването от компетентните органи се третира от ЕСПЧ като едно от значимите нарушения на КЗПЧОС;

- цялостното времетраене на разследването [72].

д. Разследването трябва да е проведено по начин, че да доведе до установяване и наказване на виновните лица

- Следва да се подчертае, че това е изискване не за постигане на определен резултат – непременно установяване на виновни лица, а **за полагане на необходимите усилия** в това отношение. Според ЕСПЧ противното би довело до липса на възможност да се обезпечи спазването на забраната за нечовешко и унизително отнасяне или наказание по чл.3 от КЗПЧОС и би позволило държавните органи да нарушават безнаказано правата на гражданите при изпълнение на своите правомощия [55].

- Разследването не може да бъде възпрепятствано от **неоснователни действия или бездействия на органите на държавната власт**. Такива могат да бъдат например непредприемането на очевидни и необходими действия по разследването

без задоволително обяснение за направените пропуски, което се разглежда като сериозно нарушение на държавата по чл.2 респ. чл.3 от КЗПЧОС [55].

- Разследващите органи следва да предприемат всички действия по разследването и да бъдат използвани всички допустими и възможни способи за събиране и проверка на доказателствата във връзка с използваната физическа сила от полицейските служители – разпити на всички свидетели и очевидци, очни ставки, назначаване на съдебномедицински и други видове експертизи, следствен експеримент, оглед на местопроизшествието и др. Смята се, че всеки недостатък на разследването води до неговата неефективност и се приема като нарушение на КЗПЧОС. На практика не е възможно да се сведе многообразието от възможни ситуации до опростен списък от критерии и следствени действия, които трябва да бъдат прилагани по всеки конкретен случай [55;56;63;64;71].

- Този стандарт предполага задължение за разследващите органи да положат усилия да разкрият **всички виновни лица** за извършеното насилие, а не да ограничават техния кръг. Това се налага особено в случаите, когато пострадалият е и единствен очевидец на малтретирането [63].

е. Уведомяване на пострадалия или неговите близки за резултатите от разследването

- Необходимо е да бъде осигурена възможност за участие на пострадалия или най-близките му роднини в производството с оглед защита на техните законни интереси. Целта на това изискване е обществото да бъде убедено, че държавните органи спазват законите и се проявява нетърпимост към техните незаконосъобразни действия.

- Пострадалият или неговите близки следва да бъдат уведомявани при отказ от образуване на предварително производство, да им бъде осигурен достъп до материалите по разследването, да бъдат запознати със становищата на прокурора и останалите разследващи органи на различните етапи от производството [55].

ИЗВОДИ

Въз основа на изложеното в първа глава на настоящото изследване, могат да бъдат направени следните изводи:

Използването на физическа сила е елемент от системата на репресивните полицейски правомощия. То обикновено се възприема като средството с най-слаба ин-

тензивност, но понякога може да доведе до сериозни, дори смъртоносни последици за лицата, срещу които е приложено.

То има принудителен характер и е елемент от държавната принуда, прилагана при противодействие на престъпността и за гарантиране на спокойствието и сигурността в обществото. Представлява един от инструментите за контрол над криминалната среда и има динамичен характер.

Свързано е с нанасяне на физически увреждания на правонарушителите, представляващи сами по себе си престъпни посегателства, обявени от закона за необщественно опасни. Неправомерната употреба на физическа сила представлява противоправно посегателство срещу здравето и живота на гражданите и подлежи на санкциониране. Поради това възниква необходимостта от поставяне на граница, до която това правомощие може да бъде упражнявано.

Прилагането на сила от полицейските органи има пряко отношение към спазването на основните права и свободи на индивида. То е пряко свързано с оперативната самостоятелност на полицейския орган, с неговото умение да взема решения и да извършва преценка в сложни ситуации.

Понятието “физическа сила” и допустимите форми, в които тя се изразява не са правно дефинирани. В международната правна уредба не се употребяват понятията “физическа сила” и “помощни средства”. Международните норми не правят разлика по какъв начин е прилагана силата и какви средства са използвали за това полицейските служители.

Нарушаването на правата на личността при неправомерно прилагане на сила от полицейските органи, е инкриминирано от международните и европейските нормативни актове в няколко проявни форми: изтезание, жестоко, нечовешко или унижително третиране или наказание.

Правната рамка по отношение използването на сила от полицейските органи е изградена върху спазването на два принципа:

- абсолютна необходимост при използването на сила;
- пропорционалност на приложената сила в съответствие с особеностите на конкретната ситуация.

Принципът на абсолютната необходимост, установен в международните актове, предполага наличие на конкретни, ясно формулирани основания, регламентирани в

законодателството. Тези основания са уредени в ЗМВР и в основната си част съответстват на посочените от международноправните норми.

Приложението на принципа на пропорционалността при прилагане на сила от полицейските органи означава преценка дали употребената сила се вмести в необходимите предели, очертани от четири елемента:

- конкретната обстановка;
- характера на нарушението на обществения ред;
- личността на правонарушителя;
- постигане целта, поради която е предприета силата.

Полицейската етика и организационната култура в полицейските звена имат важно значение за ограничаването и правомерното използване на сила. Деонтологичните ценности и етични ориентири на полицейските служители са основна отправна точка при упражняване на тяхната оперативна самостоятелност и преценката дали и каква сила да бъде приложена за овладяване на дадена конфликтна ситуация.

Използването на сила от полицейските органи има голямо социално значение. То е индикатор за демократичността в обществото. Дори отделни случаи, когато силата е приложена правомерно, могат предизвикат широк обществен отзвук. Употребата на репресивните правомощия на полицията понякога може да бъде свързвана с дискриминационно отношение към етнически малцинства, както и да бъде използвана за политически цели.

ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Първо. С оглед по-нататъшното усъвършенстване на правната уредба, регламентираща принципа на абсолютната необходимост при използване на сила от полицейските служители, е необходимо основанията за това, посочени в чл.72 ал.1 т.1-9 от ЗМВР да бъдат усъвършенствани в следните насоки:

- В текста на чл.72 ал.1 т.3 ЗМВР следва да бъде премахнат съюза „или“ и тя да добие следната редакция: „при конвоиране на лице при опит то да избяга, да посегне на своя живот или на живота и здравето на други лица“.

- Да отпаднат основанията, посочени в чл. 72, ал. 1, т.1 и 9 ЗМВР – противодействие или отказ да се изпълни законно разпореждане и освобождаване на незаконно заети обекти, ако е разпоредено от компетентен орган, тъй като тяхното съдържание се обхваща от останалите основания, уредени в този законов текст.

- Редакцията на чл. 72, ал. 1 ЗМВР следва да се промени, като в него изрично бъде посочен изключителният характер на прилагането на сила, така както това е направено в чл. 74, ал. 1 ЗМВР по отношение огнестрелното оръжие.

- В подзаконовата нормативна уредба да се посочат по-подробни ориентири относно целта и характера на нападенията върху сгради, помещения, съоръжения и транспортни средства, визирани като основание за прилагане на сила от полицейските органи в чл. 72, ал. 1 т.8 ЗМВР.

Второ. Необходимо по-нататъшно доразвитие и усъвършенстване на правната регламентация на принципа на пропорционалността при прилагане на физическа сила и помощни средства в съответствие с критериите, установени в практиката на ЕСПЧ.

С оглед спазване принципа на пропорционалността да бъдат разработени стандартни техники и методически указания за прилагане на физическа сила за овладяване на съпротива с по-нисък интензитет от невъоръжени лица, не представляващи сериозна заплаха. Такива са случаите, когато не е извършено тежко престъпление, а е налице нарушение на реда, хулигански действия, противодействие на полицейско разпореждане поради употреба на алкохол, неуважение и презрително отношение към служителите на реда и други.

Трето. По отношение реда за прилагане на физическа сила от органите на полицията е необходимо:

- използване на несилови средства за решаване на възникналия конфликт (доколкото това е възможно);

- минимизиране на уврежданията по отношение на лицето, срещу което се прилага сила, както и по отношение на останалите щети, причинени вследствие на нея;

- предоставяне на навременна медицинска и друга помощ на пострадалите вследствие употреба на сила от полицията;

- своевременно съобщаване на роднините и близките на пострадалите при прилагане на сила от полицейските органи;

- докладване на полицейските ръководители за настъпилите наранявания или смърт при използване на физическа сила от полицейски служител;

- осигуряване на квалификация и обучение на полицейските служители в използване на несилови методи за решаване на конфликти и изготвяне на подходящи професионални стандарти за обучение и проверка на усвоените знания при употребата

на сила.

Четвърто. Необходимо е по-нататъшно доразвитие на статута на неприкосновеност на полицейския служител.

Пето. Да се предприемат мерки за подобряване на организационната култура в полицейските звена, която да способства за ограничаването и правомерното прилагане на сила от полицейските органи.

Шесто. Съдебната практика на ЕСПЧ и стандартите за използване на сила, произтичащи от нея, да бъдат включени в професионалната квалификация и обучение на служителите.

ГЛАВА ВТОРА

ПРАКТИЧЕСКИ ОСНОВИ НА ИЗПОЛЗВАНЕТО НА ФИЗИЧЕСКА СИЛА ОТ ОРГАНИТЕ НА ПОЛИЦИЯТА

Законът регламентира основанията и реда за използване на физическа сила. Затова преди да пристъпят към нейната употреба полицейските служители трябва да се уверят, че са налице всички условия за това и стриктно да спазват изискванията визирани в него. Освен това те следва да са убедени, че в конкретната ситуация служебните задължения не могат да бъдат осъществени по друг начин. Нещо повече, употребата на сила трябва да се преустанови незабавно след постигане целта на нейното приложение.

Посочените въпроси засягат юридическите(обективните) аспекти на въпроса. Наред с тях, съществуват и редица други проблеми, които оказват съществено влияние върху правомерното и ефективно използване на сила. Анализът на резултатите от проучването показва, че за идентифицирането на проблемите, възникващи при употребата на сила от полицейските органи и формулирането на мерки за тяхното разрешаване е необходимо да се изследват преди всичко следните основни въпроси:

първо, характеристиката на случаите при които служители на полицията са използвали физическа сила. Необходимо е задълбочено да се анализират обстоятелствата, основанията и ситуациите в които тя е употребена, както и видът и количеството на използваната сила и последиците от това. Внимание заслужава и мнението на служителите по разглеждания проблем и въпросът кои от тях най-често употребяват сила и защо.

второ, съществуващата организация за изпълнение на разглежданото правомощие, както и основните психологически и тактически аспекти при неговото осъществяване от полицейските служители:

трето, подготовката и обучението на полицейските служители за използване на физическа сила.

§1. ХАРАКТЕРИСТИКА НА СЛУЧАИ, ПРИ КОИТО Е ИЗПОЛЗВАНА ФИЗИЧЕСКА СИЛА ОТ СЛУЖИТЕЛИ НА ПОЛИЦИЯТА

Обективният и задълбочен анализ на случаите, при които е използвана физическа сила от служителите на полицията има важно теоретично и преди всичко практическо значение. На тази основа могат да се правят научнообосновани изводи и предложения, както за подобряване на нормативната регламентация, така и за усъ-

вършенстване на организацията, тактиката, подготовката и обучението на служителите за употребата на сила. При разглеждането на отделните случаи от съществено значение е да се обхванат колкото се може повече техни характеристики. Интерес в тази връзка представлява преди всичко подробното изясняване на: основанията за на-меса на полицията и видът на ситуациите в които най-често се използва сила, времето и мястото, видът и интензивността на употребената сила, видът и характера на настъ-пилите увреждания и другите последици за участниците в конфликта, наложените мерки за отговорност и т.н. Наред с това внимание заслужават и данните харак-теризиращи служителите и лицата, спрямо които е използвана сила.

Осъществяването на подобно пълно изследване и анализ на всички случаи на из-ползване на физическа сила от служителите на полицията в страната в настоящия мо-мент не е възможно. Това се дължи на факта, че полицейската статистика не събира и не обработва всички посочени данни. Липсва и правно регламентирано задължение за това. Съществува, макар и недостатъчно коректна информация за броя на жалбите на граждани за незаконосъобразно използване на физическа сила, както и за част от резултатите от тяхното разглеждане.

За преодоляването на посоченият проблем, в процеса на изследването се проучиха (по предварително изготвена форма) 100 (сто) преписки по сигнали на граждани за необосновано използване на сила за периода 2004-2008 г. Изследването им се проведе в съответните служби, работещи по сигнали на граждани в МВР, ГД “Криминална полиция”, СДВР, ОДМВР-гр.София и РДВР-гр.Перник. За целите на изследването се осъществи и проучване на мнението на част от полицейските служители в страната. Проведоха се и редица програмирани интервюта по предвари-телно изготвен въпросник с ръководни и редови полицейски служители по разг-леждания проблем. На базата на тази, макар и недостатъчна информация ще се направи опит за характеристика на случаи при които е използвана физическа сила от полицейските органи. И преди да продължим с описанието и анализа на отделните характеристики следва още веднъж да се отбележи, че поради липсата на цялостна информация за всички случаи на употребена сила от служители на полицията някои от направените изводи и предложения в определена степен са условни и могат да се разглеждат като изходни резултати. Необходимо е да се усъвършенства полицейската статистика и да се провеждат още проучвания за по-пълно изучаване на разглеждания проблем.

1. Основания за намеса на полицията и ситуации при които е използвана физическа сила

Резултатите от проведената анкета с полицейски служители показват, че 36,6% от тях са използвали сила при изпълнение на служебните си задължения. Останалите (63%) не са. Ситуациите, в които според тях най-често се налага употребата на сила са посочени в таблица 1.

Таблица 1

Ситуации в които полицията най-често използва физическа сила

№	Ситуация	Използване на физическа сила в %
1.	Задържане на лица	72,3 %
2.	Преследване на правонарушители	6,2 %
3.	Разрешаване на семейни и битови конфликти	0,7 %
4.	Рутинна проверка на МПС и граждани	-
5.	Охрана на масови мероприятия	17,8 %
6.	Оказване на съдействие на държавни органи	1,0 %
7.	Друга	2,1 %

Анализът на посочените резултати показва, че се очертават три основни области на полицейската дейност, в които служителите са сериозно застрашени и вероятността от използването на физическа сила е много голяма:

- задържане на лица;
- охрана на масови мероприятия;
- преследване на правонарушители.

Във всяка от визираните ситуации действително потенциалния риск от насилие е висок и за неговото ограничаване се налага да се използват различни методи и средства, включително и употребата на сила. Очевидно е, че при преследване или задържане на лица, извършили престъпления, същите оказват различна по вид и степен съпротива, която трябва да бъде преодоляна по някакъв начин. Вероятността от използването на сила по време на охраната на масови мероприятия също е голяма, защото когато възникне необходимост от намеса на полицията, служителите попадат в ситуации, в които вече има насилие или най-малкото манифестирана агресивност.

В разглежданите случаи обикновено съществува риск за живота и здравето на полицейските служители или на други лица и е наложително да се предприемат бързи, ефикасни и адекватни действия в условията на напрежение и остър дефицит от време. Всички служители са съгласни, че за вземането на правилни решения и извършването на законосъобразни действия в подобни ситуации са необходими много правни, тактически и психологически знания и опит. Част от тези аспекти на проблема ще се разгледат и анализират по-нататък в изложението.

Какво показват резултатите от проучването на преписките, образувани по сигнали на граждани за неправомерно използване на сила? Данните сочат, че най-честите основания за намеса на полицията са: извършени нарушения на ЗДП (22%); подозрения за извършени престъпления (21%) и нарушения на обществения ред (18%). След тях се нареждат неизпълнението на полицейско разпореждане (12%), друго нарушение (10%), извършено престъпление (9%) и в 8% от случаите не може да се установи точно поводът за интервенция.

За по-пълното интерпретиране на посочените резултати е необходимо да се разгледат и данните за ситуацияите в които най-често е използвана физическа сила. Те са представени в таблица 2.

Анализът на посочените в таблица 2 данни показва, че и тук, както и в резултатите от проучването на мненията на полицейските служители се откроява отчетливо ситуацията, отнасяща се до работата по сигнали за извършени престъпления и свързаното с това задържане на извършителите (в почти 1/3 от случаите). Потвърждава се от практиката извода, че потенциалния риск за полицаите в тези случаи е висок и вероятността от използването на физическа сила е напълно реална. Не са за подценяване и опасностите, които възникват при охраната на масови мероприятия и при разрешаване на битови и семейни конфликти. В такива случаи служителите се намесват във вече възникнал конфликт, където на практика напрежението, вербалната или физическа агресия са налице и съществува реална заплаха да се насочи срещу тях. В такива ситуации трябва да се действа своевременно и решително за овладяване на положението и потушаване на конфликта с най-малко възможни щети.

Таблица 2

*Ситуации, в които служителите на полицията са използвали физическа сила
(резултати от проучване сигнали на граждани)*

№	Ситуация	Използване на физическа сила в %
---	----------	----------------------------------

1.	Проверка на документи за самоличност	10 %
2.	Проверка на превозно средство	24 %
3.	Разрешаване на битов конфликт	3 %
4.	Разрешаване на семеен конфликт	2 %
5.	Извършено престъпление	26 %
6.	Нарушение на нощната тишина	5 %
7.	Полицейска операция	3 %
8.	Охрана на масови мероприятия	4 %
9.	Друго	23 %

Анализът на получената информация показва, че е налице и съществено разминаване в резултатите от мнението на служителите с тези, получени от изследването на практиката. Според тях използването на сила при рутинна проверка на МПС и граждани е почти изключена. Напротив, данните от проучването на преписките показват, че в тези ситуации най-често е използвана сила (в над 1/3 от случаите).

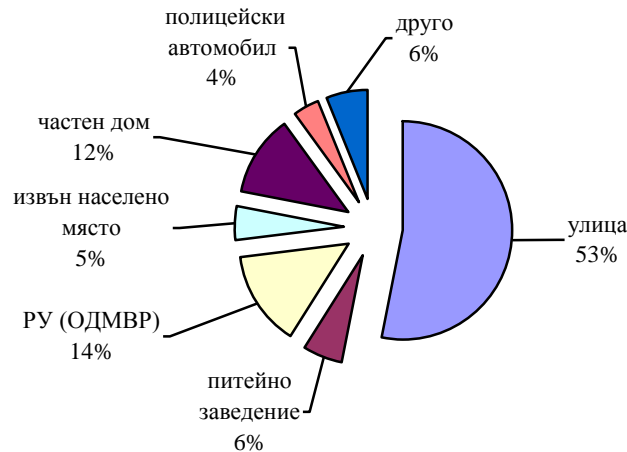
Проверката на водачите на МПС и на документите за самоличност на гражданите са сред най-разпространените дейности, извършвани от служителите на полицията. И изглежда напълно логично броят на конфликтите, възникващи при тяхното осъществяване да е най-голям. Въпросът е защо в тези случаи все пак се налага употребата на сила? Проучването показва, че причините за това са много и разнообразни. От една страна типичното за тази ситуация е, че гражданите обикновено стават раздразнителни и словестно агресивни. Често оспорват констатациите на служителите или отказват да изпълнят техните разпореждания. Управляват автомобилите след употреба на алкохол или друго упойващо вещество и отказват да бъдат тествани за това с техническо средство или да им бъде взета кръвна проба. Заплашват или правят опит да подкупят служителите. Понякога се опитват да осуетят проверката или да окажат пасивна съпротива или физическо насилие на служителите. В някои случаи влияние оказва и липсата на доверие, уважение и респект към полицията и т.н.

От друга страна, използването на физическа сила в тези ситуации понякога е резултат от непрофесионалното поведение на служителя, неговите личностни качества или психическото му състояние. Влияние в тази насока оказва и ежедневиия стрес, на който са подложени служителите и проактивната нагласа на някои от тях към използването на сила и мн.др.

За придобиване на по-ясна картина за ситуацияите при които е употребена физическа сила от важно значение е и да се изясни кога и къде най-често се развиват.

Данните от изследването сочат, че в преобладаващата част от случаите (57 %) това е станало в светлата част на денонощието (между 06-21.00часа) .

Местата в които се е налагало да се използва физическа сила са посочени на фигура 1.

Фиг.1. Места на които е използвана физическа сила

Анализът показва, че физическа сила се използва по-често през деня. В тази част от денонощието преобладават ситуации, свързани с решаването на семейни и битови конфликти, работата по извършени престъпления, участието в полицейски операции и в охраната на масови мероприятия. В тъмната част на деня (21-06 часа) по-висок е делът на ситуациите, свързани с хулиганства, проверка на лица и МПС и нарушенията на нощната тишина. И още нещо, в преобладаващата част от случаите през ноща, физическа сила е използвана срещу лица употребили алкохол (над 70%).

Доминира употребата на сила на обществени места. Най-често тава се е случило на улицата (53%), при ситуации, свързани с проверка на лица и МПС, хулигански прояви, полицейски операции, работа по извършени престъпления и т.н. Сравнително по-малко са случаите в питейни заведения (6%) и извън населени места (5%). В 14% от ситуациите сила е използвана в частни домове (обикновено за разрешаване на семейни и битови скандали).

Известно недоумение на пръв поглед буди делът на използване на физическа сила в РУ/ОДМВР и в полицейските автомобили. Данните, както вече се посочи са получени от проучването на сигнали на граждани Сред тях, както се вижда е голям процентът на оплакванията за употреба на сила в подразделенията на МВР и в полицейските автомобили. Резултатите от извършените проверки по тях, обаче показват че

в 92% от случаите направените заключения са , че те са неоснователни. Следователно, случаите на неоснователно използване на физическа сила срещу граждани в подразделенията на полицията са малко на брой. Фактът, обаче че все още съществуват такива, сам по себе си е осъдителен. Затова е необходимо да се предприемат допълнителни мерки и ежедневен контрол за недопускане на подобни случаи, а извършителите следва да се санкционират безкомпромисно.

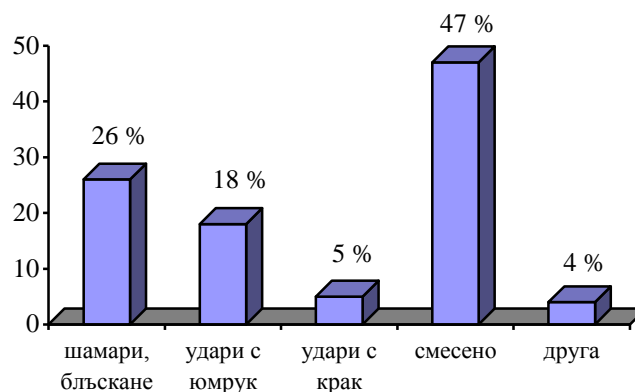
2. Вид на използваната физическа сила и последици за правонарушителите

От направеният до тук анализ се вижда, че полицейските служители в ежедневната си дейност използват физическа сила в различни ситуации. Интерес в тази връзка от практическа гледна точка представлява въпросът, какъв вид сила те използват и какви са последиците за лицата срещу които тя е употребена. Това е така, защото тази материя не е законодателно регламентирана. Законът визира основанията и реда за използването ѝ, но не посочва нейният вид и размер. Той не определя в какъв вид тя е законна (например, удряне с ръка, ритане с крак, използване на различни захвати на тялото и т.н.) , нито пък в какво количество (или интензивност) може да се използва. Решението за това, каква сила следва да бъде приложена във всеки отделен случай е оставено на усмотрението на полицейския служител. Той трябва да определи каква сила би използвал “разумен” полицейски служител с необходимия опит и подготовка в съответната ситуация, като игнорира своите емоции и мотивация. Нещо повече, законодателят му е предоставил правото сам да избере коя техника, тактика или помощно средство да използва за да изпълни своите задължения и да постигне контрол над правонарушителя. Единственото изискване е да направи предупреждение (ако ситуацията позволява това), към лицата, че ще използва физическа сила или помощни средства, ако не изпълнят неговите разпореждания.

Какъв вид сила употребяват полицейските служители? Резултатите от изследването показват, че в практиката се използват различни удари - с ръце, с крака, с палка и подръчни предмети (пръчка, стол и др. подобни). Прилагат се и различни захвати- на врата, на ръцете, на краката и т.н., блъскане, смесено - удари, захвати и блъскане и др. От проучването на мнението на полицейските служители се установи, че най-често се използват различни захвати на врата и ударите с палка и с ръце. На

следващо място се употребяват ударите с крак и само в отделни случаи се използват подръчни средства.

Какво показват резултатите от изследването на преписките по сигнали на гражданите? Данните, за вида на силата, която са използвали служителите са представени на фиг.2.

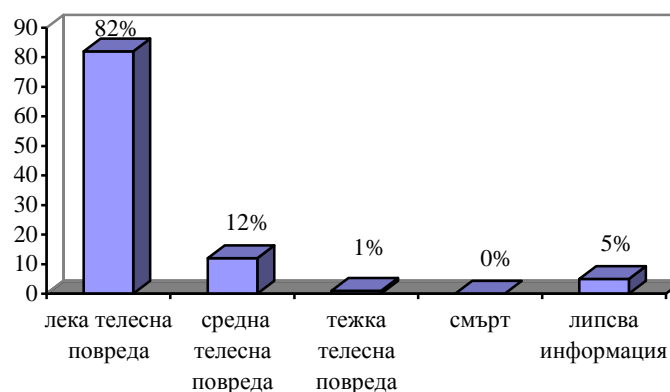
Фиг.2. Вид на използваната от служителите на полицията физическа сила (в %)

Анализът на посочените данни показва, че преобладава смесеното използване на сила в една ситуация, т.е. служителите не демонстрират предпочитания към определен вид сила. Този факт може да се тълкува двузначно. От една страна може да се предположи, че те не са достатъчно добре подготвени, защото не успяват само с употребата на определен вид техника да осъществят контрол над правонарушителя. От друга страна, която също звучи логично, чрез комплексното използване на сила се постига по бързо и ефективно контрол на нарушителя и изпълнението на поставената цел. На следващо място по честота на използване са шамарите и блъскането, следвани от ударите с юмрук. Прави впечатление, че за разлика от данните от проучването на мнението на служителите, в разглежданите случаи не присъства употребата на полицейската палка, като едно от основните помощни средства за нанасяне на удари. Интересен материал за разсъждения дава и факта, че в около 1/3 от ситуацияите служителите са използвали шамари и блъскане. Проучването на системата за обучение на служителите по физическа подготовка и самозащита показва, че използването на такъв вид сила не се преподават. Обикновено се изучава употребата на тактики и техники за самозащита и контрол на правонарушителите чрез нанасяне на различни удари с ръце

и крака или чрез осъществяването на отделни захвати на различни части от тялото на противника. Ето защо използването на шамарите и блъскането за овладяване на положението насочва към извода, че подготовката на част от служителите за прилагането на сила не е на необходимото ниво и следва да се предприемат сериозни мерки за нейното подобряване.

Последиците от използването на физическа сила са различни. Най-често в такива случаи се засяга здравето, а понякога и животът на лицата, срещу които тя е употребена. В някои случаи могат да пострадат полицейски служители или невинни граждани, а понякога да настъпят сериозни материални щети. С разкриването на тези последици ще се придобие още по-пълна представа, както за ситуациите, така и за някои юридически и тактически аспекти, свързани с използването на физическа сила от служителите.

Резултатите от изследването показват, че във всички от проучените случаи са настъпили психически или физически увреждания на здравето на лицата, срещу които е употребена сила. Видът на тези увреждания е представен на фиг.3.

Фиг. 3. Вид на увреждането на лицата, срещу които е използвана физическа сила (в %)

Най-общият поглед върху посочените резултати показва, че в болшинството от ситуациите, лицето срещу което е употребена сила е получило лека телесна повреда. Само в един от случаите нараняването е тежко, а смъртни случаи не са констатирани. Медицинска помощ на практика е оказана на почти всички лица, които са имали нужда от нея. Косвено доказателство за посоченият извод е и факта, че на 54,5% от тях е издадено медицинско удостоверение.

Интерес в тази връзка представлява и въпросът за местата, където са получили увреждане лицата, срещу които е използвана физическа сила, т.е., кои части на тялото са им пострадали. Данните за това са отразени в таблица 3.

Таблица 3

Място на увреждане на лицата, срещу които е използвана физическа сила

№	Място на увреждане	Брой на случаите в %
1.	Глава	29 %
2.	Горни крайници	6 %
3.	Долни крайници	5 %
4.	Тяло	25 %
5.	Различни части	35 %

Анализът на представените резултати показва, че в преобладаващата част от случаите целта, за която е приложена физическа сила е постигната с минимални последици за правонарушителите. Нараняванията са леки и необходимостта от медицинска помощ ограничена. Следователно най-общият извод, който може да се направи е, че използването на физическа сила е ефективно, т.е., лицето срещу което тя е употребена е задържано.

За получаването на още по-пълна картина за последиците от използването на сила е необходимо да се изследва и взетото отношение към лицата, срещу които тя е приложена, с други думи какви мерки за наказание са им наложени. Данните показват, че в преобладаващата част от случаите, лицата са привлечени към административно наказателна отговорност или са приложени мерки за административна принуда. Така например на 23% от задържаните са съставени актове за извършени административни нарушения, срещу 21% от тях е използвана мярката за административно задържане по ЗМВР, на 6% е съставен протокол за предупреждение. Само срещу 21% от лицата е образувано досъдебно производство, а за 6% е използвана мярката за неотклонение “ задържане под стража” по НПК. В 22% от случаите, лицата срещу които е употребена сила не са санкционирани- разпитани са и са освободени.

Посочените резултати показват, че в голяма част от случаите, лицата срещу които е използвана сила са санкционирани по един или друг начин. Обезпокоително висок е обаче, броят на гражданите, спрямо които не са предприети никакви мерки за отговорност. Данните от проучването сочат, че това се дължи най-вече на следните две причини: първо, проактивната нагласа на някои полицейски служители към

употребата на сила, т.е. те понякога я използват като инструмент за предотвратяване на насилието още преди да е възникнала ситуацията, в която действително е необходимо да се използва сила и второ, налице са и отделни случаи на неправомерно използване на сила, т.е., тя е употребена в ситуации, когато това не е било необходимо.

Подобна нагласа за използване на сила и неправомерното и прилагане поражда сериозно безпокойство. Някои служители на полицията остават с погрешната представа, че опасността и агресивността на правонарушителите може да бъде предотвратена чрез превантивна употреба на сила, а не по правилата и процедурите, визирани в закона. Този проблем следва да стои винаги на вниманието на полицейските ръководители и да се предприемат ефективни мерки за неговото преодоляване чрез постоянна обучение, контрол и възпитание на служителите.

3. Характеристика на полицейските служители, използвали физическа сила и последиците от техните действия

Резултатите от проучването на преписките по жалби на гражданите за неправомерно използване на сила показват, че в преобладаващата част от случаите (68%) сила са употребили полицаите от охранителните служби и тези от пътната полиция. На следващо място по честото на използване на сила се нареждат служителите от криминалната полиция (17%) и младши полицейските инспектори (МПИ). На последно място по прилагането на сила са полицейските инспектори (6%). За сравнение, аналогични са и данните, макар и малко по подробни, получени от проучването на мнението на полицейските служители. Резултатите от него са отразени в таблица 4.

Таблица 4

Честота на използване на физическа сила от служители на полицията, в зависимост от тяхната длъжност

№	Длъжност на служителя	Относителен дял на служителите, използвали сила в %
1.	Полицейски инспектор (ПИ)	29,8 %

2.	Младши полицейски инспектор (МПИ)	53,2 %
3.	Оперативен работник (ОР) от криминална полиция	37,5 %
4.	Оперативен работник от икономическа полиция	20 %
5.	Инспектор от детска педагогическа стая	4,2 %
6.	Началник сектор (група) в охранителна полиция	26,1 %
7.	Началник сектор (група) в криминална полиция	43,7 %
8.	Полицай от охранителна полиция	52,6 %
9.	Полицай от пътна полиция	42,4 %
10.	Друга	10 %

Анализът на получените резултати показва, че физическа сила най-често се използва от полицаите (МПИ, осъществяващи патрулно - постова дейност и тези от пътната полиция) от районните управления на полицията. Това е напълно логично, като се има предвид, че това е най-многобройния състав на полицията и той изпълнява служебните си задължения преди всичко на улицата. Естествено изглежда и честотата на употреба на сила от служителите на криминалната служба. Техните функции се свеждат преди всичко до противодействието на най-разпространената и опасна, с оглед формите и методите на осъществяване и личностната характеристика на извършителите престъпност - криминалната. В потвърждение на този извод е и фактът, че в около 60% от случаите те са използвали сила на основание извършено престъпление или подозрение за осъществяване на такова.

Най-рядко се използва сила от оперативните работници от икономическата полиция (20%) и инспекторите от детските педагогически стаи (4,2%).

Интерес, във връзка с по пълната характеристика на служителите използвали сила представлява и въпросът за техният професионален стаж и образование. Данните за това са отразени в таблица 5 и таблица 6.

Таблица 5

Разпределение на използвалите сила служители в зависимост от професионалният им стаж в полицията

Таблица 6

Разпределение на използвалите сила служители в зависимост от тяхното образование

Професионален стаж	Относителен дял на служителите в %
1-3 г.	15 %
3-5 г.	34,3 %
6-10 г.	40 %
10-15 г.	43,9 %
Над 15 г.	34,7 %

Образование	Относителен дял на служителите в %
Висше - юридическо	38,5 %
Висше – специално (АМВР)	33,3 %
Висше – друго	29,5 %
Средно	48,9 %

Анализът на данните, представени в посочените таблици позволява да се направят няколко извода: първо, физическа сила използват преди всичко служителите със средно образование, които имат солиден стаж в полицията (между 6 и 15 г.). Този факт предполага и наличието на много добри професионални качества и възможности за правилна оценка на ситуациите и ефективна употреба на сила; второ, малко са случаите, в които сила се използва от полицаи, които явно не се чувстват достатъчно добре подготвени (със стаж до 3 г.) и трето, висок е делът на служителите с висше юридическо образование и на тези завършили академията на МВР, които са използвали сила. Едно от обясненията на този факт може да бъде и обстоятелството, че те са по-запознати с правилата и процедурите за употреба на сила и затова се чувстват по-спокойни и сигурни при нейното използване.

Потвърждение на някои от посочените до тук в изложението изводи може да се потърси, ако се анализират и данните от констатираните нарушения, извършени от служителите при използването на сила и наложените им наказания. Както вече се посочи, пълна статистическа информация по този въпрос в настоящия момент липсва, а наличната е противоречива. Затова ще се използват получените в резултат на изследването данни. Те показват, че в 80% от извършените проверки на сигнали на граждани не са установени нарушения на основанията и процедурите за използване на сила от служителите. В 8% от случаите са констатирани нарушения на правилата за задържане, в 4% на тези, визирани в Етичния кодекс на полицията и в 8% от преписките са посочени други нарушения. Най-често пропуски в правилата са допускани от полицаите (в около 65%) от случаите.

За установени нарушения в 3 от случаите служителите са наказани с “мъмрене”, а в 5 - с “порицание”. Това разбира се не е всичко. Прави впечатление, че една значителна част от преписките (33%) са предадени на прокуратурата, а резултатите от това не могат да се установят. Затова се използва информация и от електронната деловодна система “ ЖАЛБИ” на МВР. В нея за периода 2004-2008г. са регистрирани

18 случая на неправомерно използване на сила, извършени от 30 служители, като 10 от тях са с висше и 20 със средно образование. Наложени са различни по вид наказания. Част от служителите са дисциплинарно уволнени (8 бр.), а 7 от тях са предадени на военна прокуратура за образуване на предварителни производства. Четирима са освободени от наказателна отговорност и им е наложено административно наказание “глоба” (справка № К- 3795/09.06. 2009 г. на САД “Човешки ресурси”-МВР). За периода 2004 г. - първо шестмесечие на 2009 г. за извършени престъпления са осъдени 105 служители на МВР, но колко от тях са за неправомерно използване на сила не може да се установи (справка №-3175/ 01.07.2009 г. на дирекция “ Инспекторат”-МВР, изготвена за Институт “ Отворено общество”).

Анализът на проучената информация показва, че трудно може да се изгради пълна и ясна картина за броя на служителите, нарушили правилата за употреба на сила и наложените им наказания. Въпреки това и получените данни навеждат на сериозни изводи относно професионалната подготовка на служителите. Необходими са още по-големи усилия от страна на ръководителите в полицията за осигуряването на непрекъснато и качествено обучение на служителите за употребата на сила.

Получените от изследването данни и направените анализи и сравнения за характеристиките на случаите на използване на физическа сила от служителите на полицията позволяват да се направят следните по важни изводи и препоръки:

- Действащата полицейска статистика не позволява осъществяването на цялостен и задълбочен анализ на случаите, при които е използвана физическа сила от служителите. Това сериозно затруднява аналитичната и управленската дейност и не отговаря на практическите нужди на полицията. Необходими са промени, насочени към създаване на правнорегламентирани изисквания за регистриране на всички случаи на използване на физическа сила от служителите на полицията. От подобраване се нуждаят и правилата за работа с предложенията и сигналите на гражданите, определени с МЗ № I-1301 от 25.07. 2007 г. Сигналите за неправомерно използване на сила и помощни средства следва да се водят с отделен индекс от тези, за незаконосъобразно използване на оръжие в електронната деловодна система “ Жалби” на МВР. Нещо повече, трябва да се предвиди и специален ред за получаване на обратна информация за резултатите от изпратените в прокуратурата за мнение преписки за неправомерна употреба на сила;

- Доминира използването на физическа сила при задържане и преследване на лица, извършили правонарушения. Най-често употребата на сила се осъществява на обществени места през светлата част от денонощието в ситуации, свързани с работата по сигнали за извършени правонарушения, охрана на масови мероприятия и рутинни проверки на граждани и МПС. Известно безпокойство буди обстоятелството, че все още се допуска неправомерно използване на сила в районните управления на полицията. Наличието на подобни случаи е недопустимо и извършителите следва безкомпромисно да се санкционират;

- Ефективността от използването на различни видове физическа сила е висока. В преобладаващата част от случаите целта, за която тя е употребена е постигната с минимални последици за правонарушителите (82% от тях са получили леки телесни повреди);

- Физическа сила се използва най-често от полицаите (МПИ, осъществяващи пътрлно-постова дейност и тези от пътната полиция) от районните управления на полицията със солиден професионален опит и стаж (между 6 и 15 г.) и от служителите от криминалните служби на полицията;

- В известна (макар и неголяма) част от служителите е налице проактивна нагласа към употребата на сила. В тях е изградена погрешна представа, че опасността и агресивността на правонарушителите може да бъде преодоляна чрез превантивно използване на сила, а не по правилата и процедурите, визирани в закона.

§ 2. Организационни, психологически и тактически аспекти на използването на физическа сила от органите на полицията

Използването на физическа сила е важно правомощие, предоставено на полицията за противодействие на престъпността, охраната на обществения ред и осигуряване безопасността на движението. Анализът на резултатите от изследването показва, че за подобряването на ефективността от неговото използване са необходими промени в няколко насоки. От първостепенно значение в тази връзка безспорно е постоянното усъвършенстване на правната уредба за принципите, основанията и процедурите за употреба на сила. Наред с това обаче, от подобряване се нуждаят и редица организационни, психологически и тактически условия и предпоставки, оказващи съществено влияние върху правомерното използване на физическа сила. Тяхното проучване и анализиране е една от важните задачи на настоящето изследване.

С нейното осъществяване ще се направи опит за разкриване на основните проблеми на полицията и нейните служители в това отношение при използването на физическа сила и да се предложат конкретни мерки за тяхното решаване.

1. Организационни аспекти на използването на физическа сила

Правомерното и ефективно използване на правомощието за употреба на сила в голяма степен зависи и от решаването на редица организационно-управленски проблеми в полицията. Известно е, че тя е ясно обособена йерархична структура и успешното и функциониране зависи от създадените вътрешни отношения и доброто качество на комуникация между отделните йерархични нива. Йерархията е много важна от практически съображения за качествено изпълнение на функциите и задачите, възложени на полицията и в частност на тези, свързани с употребата на сила. От друга страна добрата комуникация и взаимодействие между ръководителите на отделните йерархични нива е необходима предпоставка за ефективно решаване на редица организационно-управленски проблеми, свързани с използването на сила. Тяхно е задължението да формулират политиката и стандартите, които ще спазва полицията при използването на сила, да изучават и анализират състоянието на оперативната обстановка и да предприемат мерки за неутрализиране или ограничаване на всички вътрешни и външни фактори, оказващи негативно влияние върху употребата на сила. Ръководителите трябва да осигурят непрекъснато и качествено обучение на служителите, да организират и осъществяват постоянен контрол и оказване на помощ на полиците при изпълнението на възложените им задачи, да осигурят необходимите материално-технически средства и т.н.

Какво показват резултатите от изследването? Данните сочат, че вниманието на ръководителите е съсредоточено преди всичко към юридическите проблеми, свързани с използването на сила и част от посочените въпроси остават малко встрани от тяхното ползване. Но това не значи, че организационните проблеми не се знаят или коментират. Напротив, планират се и се предприемат редица мерки, макар и все още недостатъчни за тяхното изучаване и решаване.

1.1. Известно е, че обществото оценява критично употребата на сила от полицейските органи. То е особено чувствително в случаите на грешки и злоупотреба с това правомощие. Полицейското носилие, любима тема на която обичат да се фокусират средствата за масова информация, поражда широко недоверие към полицията. Проуч-

ването на практиката показва обаче, че липсата на доверие и подкрепа от населението поставя служителите в една враждебна социална среда, която понижава тяхното самочувствие и мотивация, че вършат нещо значимо и полезно за обществото.

Очевидно е, че стратегията за изграждане на добри отношения с гражданите и повишаването на общественото доверие в полицията се нуждае от по-добра комуникация. Израз на тази необходимост е и решаването на въпроса с **разработването и представянето пред обществеността на политиката и стандартите, които ще спазва полицията при употребата на сила**. Става въпрос за писмен документ, който информира гражданите и редовите служители за официалната политика и процедурите (стандартите), които ще се стреми да спазва полицията при използването на сила. Има се предвид употребата на всички видове сила, които полицията е оправомощена да използва-физическа сила, помощни средства и оръжие.

Подобни документи е целесъобразно да се разработят, както на централно (МВР), така и на регионално ниво (ОДМВР). Тяхната примерна структура е разумно да включва следните основни раздела:

- Въведение;
- Цели и задачи;
- Процедури за използване на сила;
- Ред да действие на гражданите, когато не са доволни от употребата на сила в конкретна ситуация;
- Нормативни актове, регламентиращи дейността на полицията по използването на сила и процедурите за търсене на отговорност при злоупотреба с тези правомощия.

В структурата на разглежданият документ е целесъобразно да се включи и раздел с друга, незадължителна информация, която обаче обикновено е от особена важност за полицейските служители, като например: различни диаграми и таблици; примерни континууми за използване на сила; образци на формулярите, които трябва да се попълват след използването на сила и т.н.

В съдържанието на отделните раздели е необходимо да се акцентира на следните по-важни въпроси:

- Същността на документа (например че е вид обществен договор, а не юридически документ) и неговото предназначение (подобряване работата на полицията по използването на сила и ограничаване неправомерната и употреба);

- Целите и задачите, които преследва полицията с използването на сила и принципите, които ще спазва при осъществяване на това правомощие;
- Подробно да се посочат служителите, които могат да използват сила и се опишат разбираемо основанията и процедурите за това;
- Ангажиментите, които поема полицията за подобряване на условията, процедурите, обучението на служителите и други подобни за употреба на сила;
- Основанията и процедурите за търсене на отговорност при злоупотреба със сила, както и на съществуващият ред за получаване на обезщетения от гражданите, чиито права са нарушени.

Политиката и процедурите за използване на сила трябва да са написани на ясен, достъпен и разбираем език, както за полицейските служители, така и за гражданите. Посочените документи следва да служат като отправна точка за полицията за спазването на етиката, морала и закона при използването на сила.

1.2. Употребата на сила не се осъществява в стерилна среда. Въздействие върху нейното ефективно използване оказват редица фактори от външен и вътрешен характер. Тяхното изясняване, анализиране и оценяване е важна организационно-управленска задача на полицейското ръководство. Информацията за съдържанието на отделните фактори, както и за възможностите за контрол върху тях е необходима предпоставка за изпълнението на основната функция на ръководителя-създаването на благоприятна среда за работата на служителите.

Резултатите от изследването показват, че влияние върху използването на сила оказват следните **вътрешни фактори**: личностната характеристика на полицейския служител и неговата професионална подготвеност; вътрешните взаимоотношения в съответната полицейска структура; доверието в полицията и насилието срещу полицейските служители; реда и процедурите за разглеждане на сигнали на граждани за неправомерна употреба на сила; наличните сили и средства на полицията; системата за контрол и отчетност и т.н.

Към **външните фактори** могат да се причислят: социалната, политическата и икономическата обстановка в страната; състоянието на престъпността и обществения ред; съществуващата правна уредба; географските условия; времето от денонощието и метеорологичните условия; личностните характеристики на правонарушителите и т.н.

Анализът на посочените фактори сочи, че част от тях трудно се подават на контрол, като социалните, икономическите, географските и метеорологичните,

някои от характеристиките на отделните ситуации и т.н. Въпреки това трябва да се имат предвид и да се отчита тяхното влияние във всеки отделен случай. Съществуват обаче и такива фактори, контролът върху които в по-малка или по-голяма степен е възможен. И тук е мястото на ръководния състав от различните нива на управление в полицията да планира и осъществява различни мерки за ограничаване и неутрализиране на част от тях.

Без да се разглеждат подробно всички възможности за контрол върху отделните фактори, на базата на резултатите от проучването, ще се маркират по-важните мерки, които могат да се предприемат за ограничаване влиянието на някои от тях:

- На територията на едно районно управление на полицията или отделен полицейски участък оказват влияние повечето от посочените фактори. Независимо от това компетентните ръководители могат да ограничат или неутрализират въздействието на част от тях и да създадът благоприятна обстановка, в която необходимостта от използване на сила или рискът за служителите, на които се налага да употребят сила са значително намалени. За целта е необходимо постоянно да се изучават, анализират и оценяват отделните фактори и да се предприемат адекватни мерки за контрол, като:

- Подобряване на разстановката на наличните сили и средства;
- Периодично провеждане на специализирани полицейски операции;
- Засилване на контрола върху лицата, представляващи оперативен интерес;
- Повишаване мотивацията и професионалната подготовка на служителите;
- Осигуряване на необходимите материално-технически средства;
- Подобряване на комуникацията и взаимодействието с обществеността в района;
- Усъвършенстване на организацията за бързо оказване на съдействие и помощ на служители, попаднали в рискова ситуация и т.н.

- Професионалната подготовка на служителите е друг важен фактор, оказващ съществено влияние върху използването на физическа сила. Контролът над него е изцяло в прерогативите на съответните ръководители. Само добре подготвените юридически, психологически и владеещи тактиките и техниките за контрол и самозащита полицаи, могат в критични ситуации, да изпълняват качествено възложените им задачи. Ето защо, създаването и поддържането на ефективна организация и постоянното усъвършенстване на формите и методите за подготовка и обучение на служителите е основно задължение на ръководния състав от полицията.

За правилната оценка на състоянието на подготовката на служителите, според “Гарагър-Уестфол Груп Инкорпорейтед”[28] е необходимо съответните ръководители да си отговорят на следните въпроси:

- Моето министерство / поделение / осигурява ли непрекъснато обучение на служителите на юридическите аспекти на използването на сила;

- Служителите имат ли постоянен и лесен достъп до компетентни консултации и съвети от опитни юристи;

- Служителите чувстват ли се сигурни и спокойни във връзка с познаването на правните норми, регламентиращи използването на сила;

- Осигурява ли се на служителите достатъчно редовно ситуационно обучение, чрез сценарии и симулации, основаващи са на реални ситуации и оценяват ли се техните знания и умения в тази област;

- Подготвят ли се непрекъснато полицаите за използването на сила, като предварително разглеждат потенциални ситуации и определят какво ниво на сила е целесъобразно да се използва;

- Прави ли се редовен анализ и оценка пред служителите на случаите на използване на сила и какви мерки се предприемат за тяхното ограничаване.

В зависимост от получените от тази аналитична оценка резултати, могат да се планират и осъществят редица мерки за отстраняване на констатираните слабости и съществено да се подобри обучението на служителите. В тази връзка от първостепенно значение е да се изберат такива полицейски програми за подготовка, които имат най-висок процент на ефективност и са приложими в реални условия.

1.3. За подобряване на ефективността от използването на сила и ограничаване на неправомерната ѝ употреба от съществено значение е и наличието на пълна и качествена информация по този въпрос. Резултатите от проучването показват, че все още са налице редица проблеми в това отношение. Както вече се посочи, полицейската статистика е непълна, а в някои случаи и некоректна. Налице са редица пропуски и недостатъци във вътрешноведомствената нормативна регламентация за реда и формите за документиране и използване на информацията за употребата на сила. В полицейските поделения не се анализират редовно случаите на използване на сила с оглед на тяхната правомерност, за да могат служителите да се ориентират по-добре в ежедневието си дейност и да си изградят допълнителни практически критерии в тази насока и т.н. Критичното отношение на обществото към употребата на сила и

недоверието му към полицията са допълнителен аргумент за необходимостта от пълна и точна информация за всички случаи на използването на сила от служителите на полицията и последиците от това.

Посочените данни, а и останалите резултати от изследването показват, че се налагат съществени промени в нормативната регламентация, насочени към подобряване на реда за изготвянето, анализа, използването и съхранението на информацията за употреба на сила от органите на полицията. В тази връзка е целесъобразно да се формулират преди всичко изисквания и правила за:

- Попълването на специален формуляр за използването на сила (който да може да се обработва и електронно) по образец, предварително разработен от ръководството на МВР за всеки случай на употреба на сила от служител на полицията. Формулярът, условно наименован “Формуляр за оказана съпротива от правонарушител”, следва да съдържа подробни данни за всички важни аспекти от използването на сила (кой, кога, къде, срещу кого, при какви обстоятелства е използвал сила и последиците за правонарушителя и служителя) без ограничения (физическо въздействие без оръжие, използването на палка, химически вещества, включително и оръжие);

- Изготвянето на докладна записка за всеки отделен случай. В нея, освен стандартните данни е важно в разказна форма да се опишат всички подробности за събитието от началото до края, както и тези довели до използването на сила. Най-съществените данни, които не бива да се изпускат са: датата, времето и поводът за намеса, подробно описание на обстановката и последователността на действията, които са предприети за контрол на ситуацията и от какво са предизвикани те, поведението на останалите участници, основанията за използване на сила, последиците от това (оказана ли е медицинска помощ, задържан ли е правонарушителя, какви други мерки са предприети срещу него и т.н.). Описанието трябва да бъде точно, ясно, лесно за четене, кратко и обективно. Посочва се само това, което е от значение. Не трябва да се пише така, сякаш предварително е било известно каква сила е трябвало да се използва, още от началото на инцидента.

- Органа до когото да се адресират, посочените документи;

- Случаите, когато задължително следва да се уведомява дирекция “Човешки ресурси”;

- Начините за съхраняване, обработка и използване на тази информация и т.н.

За ограничаването и неутрализирането на част от факторите, оказващи влияние върху употребата на сила могат да се предприемат и редица други мерки, като: усъ-

вършенстване на нормативната уредба; подобряване на социално-психологическият климат в колективите; повишаване на изискванията за подбор на служителите; осигуряване на необходимите материално-технически средства, развитието и усъвършенстването на средствата за защита на служителите; подобряване на взаимодействието със структурите на гражданското общество и населението и повишаване на тяхното доверие в полицията и др.

2. Психологически аспекти на използването на физическа сила

Използването на физическа сила, както вече се посочи е сложно явление към което трябва да се подхожда комплексно. Ясно е, че преди да се употреби сила полицейските служители трябва да се уверят, че са налице необходимите правни основания за това. Нещо повече, те следва да са убедени, че решаването на конкретната служебна задача не може да бъде постигнато по друг по безболезнен начин. Решението за всеки отделен случай е индивидуално и често се налага да бъде взето в условията на недостиг на време, неясна обстановка, висока степен на риск, голямо психологическо напрежение и т.н. Ефективността на действията в тези случаи в голяма степен зависи от психологическата подготовка и стабилност на служителя. Затова е необходимо да се анализират и редица психологически аспекти на проблема, които следва да се имат предвид при подготовката и вземането на решение за употреба на физическа сила.

2.1. Личните нагласи на служителите оказват съществено влияние върху правилното и ефективно използване на сила. Преобладаващата част от полицаите предпочитат да действат по-твърдо още в началото на всяка ситуация с оглед недопускането на предизвикателства и провокации. Упражняването на контрол върху положението е важен елемент от полицейската работа, който придава увереност и сигурност на служителите. Нещо повече, колкото по ефективен е той, толкова по-добри са резултатите от работата и по-малко са случаите на неправомерно използване на сила.

Твърдата увереност и психологическата готовност на служителите за действие оказват съществено влияние върху контролът на ситуациите. Самоуспокоението, че в конкретния случай владеят ситуацията е измамно и намалява способностите им за справяне с критичното събитие и е предпоставка за грешки. Полезно е при изпълнението на всяка служебна задача полицаите да си дава сметка, че във всеки момент е възможно да настъпи опасност. Затова още с пристигането си трябва ясно и недвус-

мислено да демонстрира своето присъствие и роля, като постоянно отчита психологическия ефект от своите действия. Самото притежание на помощни средства и оръжие му дава сериозно психологическо предимство, дори и без да е необходима да ги използва. Тази допълнителна увереност позволява служителят спокойно да се запознае с обстановката и своевременно да оцени вероятността от възникване на опасност. Правилната обработка и оценка на тази информация е необходимо условие за елиминиране на неизвестността, за правилното определяне на конкретната задача, както и за изборът на най-подходящите средства и методи за нейното изпълнение. Заемането на добри тактически позиции и кратките, ясни и точни разпореждания позволяват своевременно и законосъобразно решаване на конфликта в интерес на всички участници.

С цялото си професионално поведение полицаят трябва да внушава сигурност и респект и да показва готовност за предприемане на всички необходими мерки за контрол на ситуацията и положително решаване на конфликта. И обратното, колебанието, излишното демонстриране на сила, подценяването на опасностите и т.н., създават реална опасност за успешното изпълнение на възложената задача [6, с.115].

Резултатите от проучването на практиката показват, че както вече се посочи, сред част от служителите се е формирала една проактивна нагласа към използването на сила. Те считат, че понякога сила може да се употреби не само за контрол на положението, но и проактивно, т.е. още преди да са попаднали в ситуация, в която се налага преценка за необходимостта от нейното използване. Този факт показва, че дори и в случаите, когато могат да осъществят ефективен контрол на положението без употреба на сила служителите не се чувстват сигурни и изпитват лична заплаха при изпълнението на възложените им задачи. Подобна нагласа за използването на сила поражда и редица проблеми. Това с положителност се отразява отрицателно върху обективната преценка на някои от ситуациите и е предпоставка за неправомерна употреба на сила. Изследванията показват, че причините за използването на прекомерна сила са комплексни. От една страна влияние оказват индивидуалните личностни характеристики на полицейските служители, а от друга страна-редица организационни фактори.

В мащабно проучване на Националния институт по правосъдие в САЩ, проведено от Е. Скривнър са идентифицирани пет профила на полицаи, склонни към използване на прекомерна сила. Само един от тях е изцяло обусловен от личностови особености, формирани още преди постъпване на работа в полицията. Този профил на практика е най-рядко срещаният. При формирането на останалите четири профила

преобладава влиянието на организационни и/или ситуативни фактори. Според цитираното изследване, петте профила, подредени по възходящ ред на тяхната честота са [23, 148-156] :

- Служители с личностови разстройства, които ги поставят в хроничен риск (хронична рискова група);
- Служители, чийто професионален опит ги поставя в риск;
- Служители, които имат проблеми в ранните етапи на кариерата си като полицаи;
- Служители, които са развили неправилен стил на носене на службата;
- Служители с лични проблеми.

Наред с подробният анализ на отделните профили, авторите акцентират и на пет от основните способности за превенция на неправомерното използване на сила от полицейските служители, а именно: предварителен подбор; периодически психологическо тестване на вече назначени служители (реподбор); тренинг и обучение; систематично наблюдение и преосмисляне на ролята на полицейския психолог.

Най-общият поглед върху споменатите форми за превенция показва, че основно място в тази област се отнежда на психолозите в полицията. На практика те могат и следва да се използват във всички форми за превенция на прекомерното използване на сила. Работата им може да бъде насочена към предотвратяването на личностовите и организационните фактори, стоящи в основата на това явление. За целта е необходимо да се повишава професионалната квалификация на психолозите в МВР, планомерно да се внедряват нови форми на работа и естествено наличието на по-добра нормативна регламентация на тяхните функции и задачи [23, с.155].

С рисковите ситуации и използването на сила обикновено се сблъскват редовите полицейски служители. Следователно, за преодоляването на влиянието на негативните организационни и ситуационни фактори основна роля се отнежда и на преките им ръководители-началници на групи, полицейските командири, старшите на полицейските наряди или на тактическите екипи. Те ръководят подчинените си полицаи и сами осъществяват същата дейност. От тяхното поведение, възискателност и разпореждания зависи как подчинените им ще изпълнят възложените им задачи, в това число и как ще използват физическа сила или помощни средства. Затова служителите от тези ръководни нива трябва да са добре подготвени професионалисти, които да могат да моделират обстановката така, че да намаляват риска за себе си и за

подчинените си, бързо да се ориентират в критична обстановка, да търсят и се съобразяват с мнението на колегите си, да формират висок дух и чувства за колективност и подкрепа, да са добре подготвени юридически, психологически и тактически и т.н. Или най-общо да могат да създават благоприятна обстановка и положителна нагласа в подчинените си за качествено изпълнение на възложените им задачи.

2.2. Ситуациите, в които се налага служителите да използват сила обикновено са конфликтни и съдържат реален риск за тяхното или на други лица здраве или живот. В такава обстановка настъпват и редица изменения на **психическото състояние на служителите**. Те са естествен резултат от функционирането на психиката на човека и зависят от професионалния опит и индивидуалните особености на всеки служител. По принцип оказват негативно влияние върху личността и намаляват ефективността от изпълнението на служебните задължения. И макар че е трудно да бъдат контролирани, добре е полицейските служители да са запознати с тях за да могат да ги отчитат в ежедневната си работа и да се научат да ги преодоляват.

Основно внимание в тази връзка заслужава да се обърне на **страха**. Той е характерен за всеки човек и е средство за предпазване и оцеляване от опасности. Независимо дали са реални или въображаеми, опасностите предизвикват редица негативни емоции, най-ярката от които е страхът. Той променя функционирането на човешкия организъм и нарушава нормалното протичане на познавателните и регулативните процеси. Под негово влияние емоционалните рефлексии побеждават разума. Мисленето и емоциите се насочват изцяло към източника на опасността. Единственият важен въпрос в това състояние е как да се предпази от заплахата, какви средства да използва, за да я избегне или преодолее.

Промени настъпват и във физиологическото състояние на организма. Повишава се кръвното налягане, участва се дишането, пулсът нараства, мускулите се вцепняват, устата изсъхва, гърлото е притиснато, появяват се гадене и позиви за повръщане.

Страхът се проявява в различни форми – безпокойство, опасение, тревога и други, като преминаването към всяка от тях може да стане последователно или мигновено. Това е процес, обратно пропорционален на възможностите да се използва рационалното мислене за оценка на обстановката и вземането на решение.

Най-слабата форма на страха е **безпокойството**. То може да премине в **опасение** и **тревога**. Когато личността бъде подложена на застрашаващо здравео влияниие в реална ситуация се поражда преживяването страх, като инстинктивна защитна

реакция на човека спрямо влязлата в действие опасност. Страхът може да се превърне и в ужас, който парализира психичната дейност на човека. В такива случаи вместо да направи всичко възможно за преодоляване на опасността и за запазване на своя или на други лица живот човек действа инстинктивно и хаотично или се вцепенява [6 с.107].

Страхът, като психически феномен, се генерира от различни обстоятелства. По-важните от тях са :

- липсата на недостатъчна информация за обстановката или за източника и характера на опасността;
- бързото развитие на ситуациите и липсата на достатъчно време за тяхната правилна оценка;
- лошите метеорологични условия, недостатъчната видимост, неблагоприятния характер на местността;
- състоянието на физическа и психична умора;
- недобрата професионална подготовка;
- липсата на достатъчна подкрепа и добра комуникация с колегите и преките ръководители;
- митологизиране на престъпния контингент, отделна група или правонарушител;
- непознаване възможностите на предоставените помощни средства и оръжие или неумението да се действа с тях;
- недостатъчно технически средства за индивидуална защита или тяхното лошо състояние.

Преодоляването на страха и поставянето му под контрол е сериозно предизвикателство пред служителите на полицията. Това може да стане само чрез постоянна тренировка на психиката, насочена както към разпознаването на отделните форми и признаци на страха, така и към мобилизирането на психичната енергия за постигането на така наречените позитивни активиращи състояния, като увереност, решителност, самообладание, концентрираност, мобилизираност и други.

Овладеяването на собствените реакции, както в познавателен, така и в емоционален план, е важно условие за правомерните и професионални действия във всяка ситуация.

За подобряване на способностите за преодоляване на страха от съществено значение е и помощта на специалистите-психолози. Под тяхното ръководство, чрез

подходящи психологически техники, могат да се научат служителите да управляват още по-ефективно емоционалните си състояния.

2.3. Съществено влияние върху използването на сила оказва и **агресията**. По своята същност тя представлява всяка форма на поведение, насочена към причиняване на физическа или психологическа вреда на някого. Целта на агресивното поведение винаги е намерението да се причини вреда на друг човек.

Всички полицейски служители са се сблъскали в ежедневната си дейност с някаква форма на словесна или физическа агресивност. Това е нормално, понеже в много от случаите самото изпълнение на някои от възложените им задължения сами по себе си антагонизират потърпевшите, като например арест на лице, извършило престъпление, намеса за решаване на битов конфликт и други. Нещо повече, има и лица, които демонстрират нарочно целенасочено враждебно поведение към служителите с цел да ги провокират.

Агресията може да има много сериозен ефект върху отделни полицейски служители и да застраши качествено изпълнение на възложените задачи. Един такъв резултат е например повишаването на чувството за потенциална опасност. Вследствие на това се ограничава възможността за правилна оценка на обстановката и съществува реална опасност да се предприемат действия със сериозни негативни последици за физическото състояние на служителите или гражданите.

Друг ефект, доказан от практиката, е и връзката между агресията срещу полицаите и извършването от тях насилие. Служителите, подложени на словесна агресия и физическо насилие, има по-голяма вероятност да употребят прекомерна сила срещу гражданите. Да се прекъсне този порочен кръг е изключително трудно. Опитът сочи, че насилието срещу служителите винаги ще бъде част от полицейската работа и винаги ще се налага полицията да използва сила в определени ситуации.

При анализа на резултатите от изследването се установиха ситуацияите, в които най-често се използва сила (виж глава II §1). При повечето от тях потенциалният риск е висок и полицаят трябва да вземе бързо решение за методите и средствата за овладяване на положението. Всички служители са съгласни, че когато са в ситуация на конфликт с граждани, първоначалното решение как да се справят с него е решаващо. На базата на натрупания опит и оценката на обстановката, те трябва да изберат подходящия вид мярка, която да приложат в конкретния случай: присъствие, вербални нареждания, предупреждение, използване на физическа сила и други. Необходимо е да се използва тази мярка, която осигурява контрол на ситуацията с най-малко отри-

цателни последици. След като служителят е избрал да употреби сила, връщане назад няма. Всички други действия, като обяснения, вербални нареждания и други по принцип се забраняват до поставянето на лицата под пълен физически контрол. Всяко погрешно решение в подобни рискови ситуации може да доведе до насилие срещу гражданите или срещу полицейските служители.

Резултатите от изследването показват, че такива случаи в практиката не са изключения. Затова при обучението на служителите трябва да се акцентира специално на методите за овладяване на агресията при използването на сила. От друга страна полицейските ръководители следва постоянно да идентифицират полицаите, склонни към използване на прекомерна сила и да предприемат необходимите мерки за тяхното санкциониране.

2.4. Съществен фактор, влияещ негативно върху използването на сила от служителите, е и **стресът**. Непрекъснатият натиск да се борят с нарастващото ниво на престъпност, да работят извънредно и с недостатъчни финансови и материални ресурси оказва неблагоприятно влияние върху психиката на служителите. За високото ниво на стрес допринася и характера на полицейската професия. Според различни изследвания тя е сред най-стресовите в България. Във всяка професия има риск, но тук става въпрос за работа в преобладаващо рискова среда. Всяка ситуация за полицаия – рутинна проверка на лица и МПС, работа по сигнал за извършено престъпление, издирване и задържане на лица, решаване на семейни и битови конфликти и други може да излезе от контрол и е с потенциален риск за неговото или на други лица здраве и живот. Още по-голямо е психологическото натоварване на служителите, когато попаднат в рискова ситуация – масови безредици, внезапни нападения, задържане на опасни престъпници и други. В тези случаи обикновено няма необходимата информация за правилно ориентиране в обстановката, липсва достатъчно време за оценка на заплахата, не може да се осигури своевременно подкрепление, необходимостта от намеса не търпи отлагане и т.н. В подобни случаи се налага вземането на бързи и адекватни решения и естествено служителите са под постоянно напрежение, което води до стрес [10, с.103].

Важна причина за възникване на стрес в част от служителите са и последиците от използването на сила. Мисълта, че си увредил здравето или си лишил от живот човек е силен травмиращ и фрустриращ фактор. Особено засилени са страховете състояния – от евентуално отмъщение на пострадалите, от оценката на обществото, ръководството и съдебната система. Някои от тях се измъчват и от угризения на

съвестта и чувство за вина, макар че са действали правилно. Понякога се формира страх от по-нататъшно използване на полицейските правомощия, свързани с използването на принуда. В този момент полицаите се нуждаят от подкрепа от обществото, семейството, колегите и ръководството, но за съжаление не винаги я получават. Голяма част от интервюираните служители споделят, че липсва внимание към техните проблеми в такива случаи. Нещо повече, част от тях са убедени, че ръководството не ги подкрепя, а се задоволява със съвети и напомнания да не се използва сила. В резултат на това полицейските служители възприемат усилията си като напразни, а в личен план се чувстват неразбрани, унижени и предадени от ръководството.

Разбира се, трудно е да се предложат ефективни мерки за борба с последствията от стреса. Тук обаче, е мястото на ръководството на полицията, което следва да създаде по-добри механизми за преодоляване на стреса сред служителите. За целта могат да се използват по-пълноценно възможностите на психолозите и юристите в ОДМВР. Психологът е най-компетентното длъжностно лице, което в най-голяма степен може да установи дали са налице, макар и временни, психични увреждания на служителя в резултат на силния стрес и дали трябва да се препоръча временно преместване на друга работа, временна почивка или друга подходяща работа. От друга страна полицаите се чувстват юридически неподготвени, когато срещу тях се образува предварително производство за неправомерно използване на сила, а не всеки от тях има възможност да ангажира адвокат. Логично е, че щом служителя действа от името на държавата, тя трябва да му осигури правна защита в случаите, когато се нуждае от такава. В това отношение могат да се използват и възможностите на юристите в подразделенията на МВР. Тяхната помощ може да се изразява в консултации относно подготовката за процесуалните действия. При нейното осъществяване следва да се обърне внимание на моментите, които, като бъдат посочени от служителя, ще допринесат за доказване правомерността на използваната сила. По този начин ще се избегнат нелогичните и противоречиви показания, които понякога служителите дават като преиначават истината, тъй като погрешно смятат, че тя няма да бъде приета в тяхна полза. От съществено значение в това отношение е и наличието на правилно изготвен формуляр и доклад за използването на сила. За необходимостта от тези документи и за тяхното съдържание се обърна специално внимание в предходното изложение.

От съществено значение за борбата със стреса е и подобряването на механизмите за обучение на служителите за неговото въздействие и за формите и методите за преодоляването му.

3. Тактически аспекти на използването на физическа сила

Използването на физическа сила поражда редица проблеми от правен, етичен, организационен, психологически и друг характер. Когато обаче, служителят се изправи пред необходимостта да употреби сила в конкретна ситуация, преценката за това кога, каква, колко и как да я използва е оставена изцяло на неговото усмотрение. Опитът сочи, че решението обикновено не търпи отлагане и се взема в условия на силно психическо и физическо напрежение, неопределеност на ситуацията, агресивност на обектите, липсата на достатъчно време или на подкрепление и други. Практиката показва, че решаващо влияние за ефективното и законосъобразно използване на сила в такива случаи оказва и тактическата подготовка на служителя. Следователно, логично е, наред с юридическите, организационните и психологическите, да се анализират и тактическите аспекти на употребата на сила.

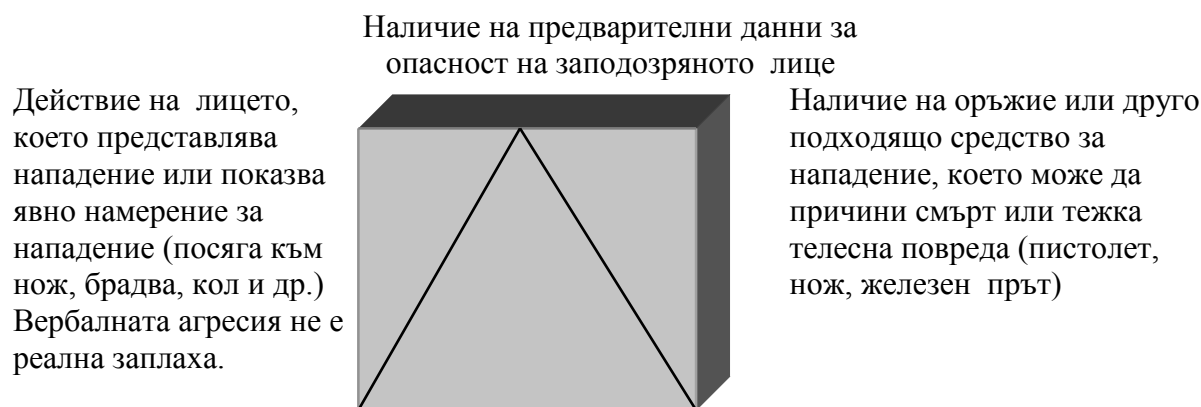
3.1. Използването на сила е динамичен процес. При неговото развитие е необходимо непрекъснато да се оценяват измененията в обстановката, като се съблюдают определени тактически принципи, да се избират най-ефективните техники за въздействие и да се използват най-добрите тактически способности за тяхното прилагане. С други думи, служителят трябва да осъществява постоянен самоконтрол и контрол на ситуацията до момента, в който правонарушителят е задържан и отведен в съответното полицейско звено.

Решението за използване на сила при колективни действия се взема от ръководителя на операцията. В ежедневната рутинна дейност на полицията то е в правомощията на всички полицейски служители. Всеки сам преценява кога, каква и колко сила да приложи за да изпълни възложената му задача. Изборът в тези случаи обикновено се извършва на базата на наличната информация. Правилната ѝ обработка и оценка е необходима предпоставка за премахване на неизвестностите, за определяне на вероятността от възникване на различни по вид и характер опасности, както и за правилния избор на най-ефективните тактики и техники за тяхното неутрализиране.

За определяне на характера и степента на заплахата във всяка отделна ситуация могат да се използват различни индикатори. По-важните от тях са:

- неизпълнение на полицейските разпореждания;
- употреба на алкохол и наркотични вещества;
- неадекватните или некоординирани действия на тялото;
- противоречиви отговори на задаваните въпроси;
- липсата на необходимите документи за проверка (свидетелство за правоуправление на МПС, пътен лист, лична карта и други);
- вербална агресия;
- физическа агресия и други.

В някои държави се прилага своеобразен метод за бърза оценка на заплахата от нападение, като се използва принципа на квадрата (фиг.4).

Възможност на лицето да осъществи намеренията си – има подходящо средство и развитието на ситуацията позволява пряко нападение.

Фиг. 4. Метод за оценка на вероятността от нападение

Всяка негова страна представлява елемент от критичната ситуация. Когато са изпълнени и четирите условия, поставени в съответните му страни, се смята, че нападението предстои или вече е започнало. Предварителните данни за заплахата (горната страна на квадрата), не са задължителни като условие за предстоящо нападение, но наличието им естествено поставя служителя в по-изгодна позиция. Ако се игнорира тази страна, принципът на нападението се представя чрез триъгълник на заплахата. Отсъствието на една от страните на триъгълника означава, че вероятността от нападението намалява [10, с. 140].

Правилната оценка на опасността позволява на служителя да предприеме редица тактически действия и техники за нейното ограничаване или неутрализиране (освен в

случаите на внезапно нападение) и да предотврати или да намали интензивността на използваната сила. За целта могат да се използват различни предупреждения, разпореждания, демонстриране на помощни средства и оръжие, повикване на подкрепление, заемане на изгодна позиция и други.

Отправянето на предупреждение, че ще се употреби сила, е изискване на закона. То трябва да бъде направено ясно и недвусмислено на глас или чрез техническо средство, усилващо гласа, със спокоен, уверен тон, последвано или предшествано от съответните разпореждания. Например “Стой! Не мърдай! В противен случай ще бъде използвана физическа сила!”. Може да се посочи и каква отговорност носи лицето, ако не прекрати противоправните си действия. Разчита се и на психологическото въздействие върху правонарушителя за намаляване волята му за съпротива. Предупреждението трябва да бъде направено на български език или, ако е възможно, на езика на правонарушителя.

Изборът на изгодна позиция за употреба на сила в конфликтна ситуация изисква разполагане на служителя на място, което му осигурява добър поглед върху нея, добра възможност за координация с другите служители и благоприятни условия за бързо неутрализиране на заплахите, насочени срещу него или други лица. Когато служителите са двама (което в повечето ситуации е така), единият извършва всички действия по изясняване на случая, а другият заема изгодна позиция и е готов да се намеси активно за неутрализиране на всяка опасност. Заемането на тактически изгодна позиция в различни ситуации подробно се разглежда в редица публикации [3, 10, 20].

Тактически превес в конфликтни ситуации може да се постигне и чрез своевременно извикване на подкрепление, професионално поведение и бързи действия на служителите, недвусмислените ясни и точни разпореждания и други.

3.2. Както вече се посочи, след като полицейския служител е избрал да използва сила, връщане назад (към устни команди, разпореждания, предупреждения и други) е невъзможно. Оттук нататък динамиката на ситуацията се променя. Започва реалната употреба на сила. В процеса на нейното прилагане служителят трябва да използва онази сила, която ще му позволи да осъществи физически контрол на правонарушителя и същевременно ще осигури защита на него или други лица от нараняване. Нещо повече, той е длъжен да изпълни тази задача, причинявайки най-малко болки и наранявания, както и материални щети на участниците.

Динамиката на ситуацията при използването на сила се характеризира и с това, че в зависимост от промяната на обстоятелствата в рамките на секунди се прилагат различни тактики и техники, както за контрол, така и за самозащита.

Контролът може да бъде определен като степен на физическо влияние на служителя върху действията и движенията на правонарушителя. Неговата цел е да подчини обекта на физическо въздействие, да установи физически контрол върху него и той да бъде задържан. Ако е необходимо се използват и съответните помощни средства за това – белезници.

Самозащитата е другата основна задача на служителя. Той трябва непрекъснато да оценява ситуацията и настъпващите изменения в нея и да определя нивото на самозащита, което ще използва, т.е. какви техники и тактики ще приложи (например техники за усукване на ръка или крак, за напрана на ключове на различни крайници, различни блокове за защита, техники за удар с крак, ръка и други).

Осъществяването на ефективен контрол и самозащита в голяма степен зависи от използваните тактики и техники. Техният избор е предоставен изцяло на съответния служител. Той, на базата на своето обучение и опит, както и на оценката на конкретната ситуация използва онези тактики и техники, с които счита, че ще постигне най-безопасно, законосъобразно и бързо необходимия резултат – задържане на лицето.

Проучването на практиката обаче, показва, че част от служителите се чувстват неуверени или изпитват трудности при използването на техники за контрол и самозащита с “голи ръце”. Това се отнася в най-голяма степен за случаите, когато са налице физически сблъсъци с правонарушителите. Причините за това са най-различни: липсата на умения за прилагане на тези техники и на непрекъснато и качествено ситуационно обучение, недостатъчната практика на служителите, неефективност на изучаваните техники, недостатъчно квалифицирани инструктори и други.

За решаването на посочените проблеми е необходимо не само да се подобри системата за обучение на служителите, но и да се разработят по-ефективни практики и техники, които: да позволяват дори когато служителят е сам, да може да осъществи контрол над нарушител и да го задържи; да са лесни за научаване и употреба с минимална практика и да създават увереност у служителите, че са достатъчно ефективни и могат лесно да бъдат приложени. Разбира се, само обучението за използване на техниките за контрол и самозащита не е достатъчно. То следва да се съпътства със сериозна юридическа, психологическа и практическа подготовка на служителите. Само

чрез съчетаването на всички аспекти на обучението за използване на сила може да се постигнат ефективни и ефикасни резултати при нейната употреба.

3.3. Използването на сила се извършва в конфликтни ситуации, с висок потенциален риск за живота и здравето на полицейските служители или на други граждани. В тази обстановка на високо психическо напрежение, липсата на достатъчно информация и недостиг на време служителят трябва да вземе бързо решение за подходящия вид мярка, която да приложи в конкретния случай - присъствие, вербални нареждания, предупреждение, техника с “голи ръце”, използване на помощни средства или оръжие. Той трябва да използва тази мярка, която ще му позволи да осъществи контрол над положението с най-малко отрицателни последици за нарушителите. Следователно той следва да използва такъв вид сила, която да съответства на действията на правонарушителя. С други думи, трябва да се спазва принципът за пропорционалност. Съобразяването с посочения принцип в ситуацията, в които се налага да се използва сила е трудно приложимо и служителите често се объркват. Затова е необходимо да се разработят предварително определени правила и препоръки, описващи нивата (вида и интензивността) на силата, която полицейските служители могат да използват при определено поведение или действия на правонарушителя. Тези препоръки са известни в литературата и практиката на полицията в САЩ като “континууми” на силата[28]. Принципът на пропорционалност представлява качествен и количествен континуум на тактиките и видовете сила, които може да използва полицейският служител за да осъществи контрол на ситуацията и да задържи правонарушителя. Първият континуум е разработен през 1984 г. от специален агент Джон Десмед, който служи в американския отдел за обучение на Сикрет Сървис. Документът описва “парадигмата за използване на сила от правоприлагащите органи”. В него авторът твърди, че до момента не са съществували почти никакви препоръки, описващи степенята, до която полицейските служители могат да използват сила в зависимост от поведението на правонарушителя. Затова той създава линейна диаграма, която описва действията на правоохранителния орган за прилагане на сила по абцисата “x “ и действията на нарушителя, посочени в ординатата “y”. Нивата на прилагане на сила, илюстрирани в тази парадигма, включват:

- полицейско присъствие;
- вербално стабилизиране и контрол без оръжие;
- химически вещества;
- оръжие за физическо въздействие;

- смъртоносна сила.

Ординатата представя действията на нарушителя, вариращи от готовност за сътрудничество до агресивни, със склонност да причинят смъртта на полицаия или други лица. И двете оси са разграфени на 6 степени.

Разработването и предлагането на континууми за използване на сила от различни автори и колективи се разпространява в САЩ. Някои модели са изготвени под формата на кръг, други – на стълба, таблици и други. Независимо от формата на модела всички те описват нивата на сила, които полицейският служител следва да използва в зависимост от действията на правонарушителя. На таблица 7 е представен континуумът за използване на сила, разработен от Съвета за обучението и стандартите на правоприлагащите органи в Илинойс.

Таблица 7

№	Поведение на лицето	Потенциално нараняване на полицейските служители	Подходящи тактики за контрол	Потенциално нараняване на обекта
1	2	3	4	5
1.	Сътрудничество (лицето изпълнява устни или други указания)	Малко или никакво, ако лицето продължи да сътрудничи	Присъствия. Устно въздействие. Ограничаващи пособия	Охлузвания/одрасквания. Незначителни наранявания.
2.	Пасивна съпротива (лицето реагира на устни или други заповеди, но не извършва движение за съпротива).	Нараняване на мускули, стави, сухожилия. Одрасквания (наранявания предимно от пасивно съпротивляващо се лице, което трябва да бъде вдигнато или преместено от полицаия).	Манипулиране на стави. Техники върху чувствителни на натиск области. Други подходящи техники за въздействие	Нараняване на мускули, стави, сухожилия. Охлузвания/одрасквания. Възможност за увреждане на меките тъкани.
3.	Активна съпротива (лицето оказва съпротива с цел да избегне физически контрол).	Наранявания на мускули, стави, сухожилия. Охлузвания/одрасквания. Разкъсани рани (вероятността за нараняване се увеличава значително поради динамичното движение).	Техники за зашеметяване (с или без контролни инструменти). Поваляне. Химически агенти. Техники с инструменти за контрол. Използване на полицейски кучета.	Нараняване на мускули, стави, сухожилия. Охлузвания/одрасквания. Разкъсани рани. Ефект от химически агенти.
4.	Агресивно нападение (лицето извършва физически действия без оръжие, които са агресивни и има вероятност да причинят физическо нараняване).	Разкъсани рани. Незначителни контузии с фрактури. Счупване на зъби. Увреждане на съединителната тъкан. Нараняване (потенциалът за нараняване е много голям поради близостта на лицето до полицаия и силната възбуда при физическия сблъсък, нараняването може да произлезе от удар или опит за съпротива срещу полицаия)	Юмручни удари, ритници, други техники за удар. Инструменти за въздействие. Поваляне, насочено към скелетната структура на тялото. Несмъртоносни оръжия.	Разкъсани рани. Незначителни контузии с фрактури. Счупване на зъби. Увреждане на съединителната тъкан. Нараняване.

5.	Смъртоносна сила (лицето предприема действия, които вероятно ще причинят смърт или тежка телесна повреда).	Смърт. Тежка телесна повреда, включително фрактура на основни кости; големи разкъсани рани, загуба на органи (вероятност за най-тежки физически поражения от всички категории на съпротива).	Огнестрелни оръжия. Други мерки, които може да доведат до смърт или тежка телесна повреда.	Смърт. Тежка телесна повреда, включително фрактура на основни кости; големи разкъсани рани, загуба на органи.
----	--	--	--	---

Както вече се посочи, използването на сила е динамичен процес. В зависимост от измененията на обстановката и действията на правонарушителя служителят непрекъснато осъществява контрол или самозащита. От една страна той трябва да осъществи контрол без да използва прекомерна сила, от друга – трябва да е в състояние да защити себе си или други лица от сила, която може да причини физическо увреждане или смърт. Например полицаи, които е поставен под заплахата на огнестрелно оръжие не трябва да използват с цел контрол първо химически средства, после физическа сила и чак тогава – огнестрелно оръжие. Затова континуумите не са линейни. При прилагането на различна по вид и интензивност сила, които са разумни в конкретния случай, служителите не са задължени да преминават през всички нива на континуума. Нещо повече, не е необходимо да се преминава през отделните нива на континуума последователно. Разработването на подобни практически приложими модели за използване на сила и на ефективни тактики и техники за контрол над правонарушителите е важно условие за повишаване увереността на полицейските служители и за подобряване ефективността от тяхната работа. Анализът на организационните, психологическите и тактическите аспекти позволява да се направят следните по-важни изводи и предложения:

Първо. За подобряване на комуникацията с гражданите и повишаване на общественото доверие в полицията е необходимо да се разработят и представят пред обществеността политиката и стандартите, които полицията ще се стреми да спазва при използването на сила.

Второ. Изясняването, анализирането и оценяването на факторите, оказващи негативно влияние върху използването на сила, както и предприемането на мерки за тяхното ограничаване е основна организационно управленска задача за ръководителите от всички звена на полицията.

Трето. За получаването на пълна и точна информация за използването на сила от органите на полицията е необходимо да се регламентира подробно реда за доку-

ментиране на всички случаи на употреба на сила и начините за съхранение, обработка и използване на тази информация.

Четвърто. Психическата готовност на служителя и съобразяването с негативните емоционални преживявания, възникващи при употребата на сила, оказват положително влияние за ефективното осъществяване на контрол на положението в рискови ситуации.

Пето. Вероятността от употреба на прекомерна сила срещу гражданите е по-голяма в случаите, когато служителите са подложени на словесна агресия и физическо насилие.

Шесто. Използването на физическа сила зависи от редица личностни характеристики и психични състояния на служителите и поражда някои негативни психологични последици за тях. Затова подобряването на организацията за физическа, специална, правна и психологическа подготовка на служителите е задължителна предпоставка за успешна намеса в ситуации, налагащи използване на физическа сила.

Седмо. Част от служителите се чувстват неуверени или изпитват трудности при използване на техники и тактики за контрол и самозащита с “голи ръце”. Това се отнася най-вече за случаите, в които са налице физически сблъсъци с правонарушителите. За това е необходимо да се разработят нови техники за контрол, които да са лесни за научаване и използване и могат да се прилагат с минимум практика.

Осмо. Необходимо е да се разработят примерни правила и препоръки, описващи нивата (реда и интензивността) на сила, които служителите могат да използват при определено поведение или действия на правонарушителите (континууми за използване на сила). Наличието им е важна предпоставка за подобряване на законосъобразността и ефективността от използването на физическа сила от полицейските органи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Александров, К. Мениджмънт на организации и предприятия, С, ИК “Лиа”, 1995.
2. Ангелов, А. Основи на мениджмънта. С, ИК “Илинда”, 1995.
3. Антонов, И., С. Куртев, И. Станчев. Специална тактика. С.,1999.
4. Арабаджийски, Н. Полицейска администрация., С., 2002.
5. Буров, С., В. Бонджолова и др. Съвременен тълковен речник на българския език С., 1995.
6. Гайдаров, К. Полицейска психология. С., 2007.
7. Григоров, Н. Организация и тактика на конвоиране от органите на полицията. В: Опазване на обществения ред. Част I. С.,2001
8. Давидов, М. Правоохранително използване на оръжие. Действие и принципи.,С., АМВР, 2004.
9. Джил, Дж., М. Стайлс Смъртни случаи след употреба на огнестрелно оръжие от правоприлагащите органи. – Джърнал ъф фортесик сайънсиз, т.54, 2009, №1 (превод от английски език)
10. Иванов, В. Л. Тимчев. Използване на оръжие от полицейските органи., С.,2001.
11. Иванов, И., Георгиев, Г. – Основи на мениджмънта. Пловдив, “Полиграф”, 1995.
12. Йотов, Д. Основни международни стандарти по правата на човека.,С., 1997.
13. Каменов, К., Мениджмънт. Велико Търново, 1998.
14. Колева, Р. Етични проблеми в работата на експерта криминалист. Дипломна работа.
15. Кънев, Красимир. Наръчник за защита против изтезания, нечовешко или унижително отнасяне или наказание. С.,2009.
16. Правата на човека и полицията. Наръчник за обучение с практическа насоченост. С., 2002.
17. Правата на човека и полицейската практика в България. Опит за отговори на някои съществени въпроси. С., 2000.
18. де Ровер, К. Норми на човешките права и хуманитарното право за полицията и силите за сигурност. Наръчник за инструктори. Международен комитет на Червения кръст, Женева, 1998.
19. Симеонов, С. Въведение в полицейската етика. С.,
20. Станчев, И. Тактически аспекти на използването на помощни средства. В: Бюлентин АМВР. С., №24, 2008.

21. Стефанов, Н. Управленска етика и естетика, С., 1998.
22. Тимчев, Л. Правомощия на полицейските органи и защита на основните права и свободи на гражданите. С., 2009.
23. Тодоров, В. Социално психологически насоки за подобряване на обществения облик на полицията. В: Юбилеен сборник. Институт по психология МВР. С., 2002.
24. Херзогова, З. Етични принципи на полицейската дейност. - (превод от чешки език)
25. Цвенова, В. (превод от чешки език)
26. Garland, David. The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society. Chicago: University of Chicago Press, 2001.
27. Friedman, Lawrence. Crime and Punishment in American History. New York: Basic Books, 1993.
28. Kinnaird, Brian. Use of force. Expert Guidance for Decisive Force response. USA, 2003,
29. Py, Bruno. Le coup de genou malheureux du capitaine de police. Violences en garde – a-vue et legitime defence. Etude Longitudinale de l’affaire Rivas c/Haustien. –Revue internationale de criminology et de police technique et scientifique., 2003, №3. 321-340.
30. Recommendation Rec(2001)10 of the Committee of Ministers to member states on the European Code of Police Ethics (Adopted by the Committee of Ministers on 19 September 2001 at the 765th meeting of the Ministers’ Deputies)
31. Websdale, Neil. *Policing the Poor: From Slave Plantation to Public Housing*. Boston: Northeastern University Press, 2001.

* * *

32. <http://www.kerrysteigerwalt.com/public/police-brutality/>
33. <http://www.answers.com/topic/police-brutality>
34. Police Brutality: The Use of Excessive Force" David Mangan Drury University
<http://www.drury.edu/ess/irconf/DMangan.html>
35. <http://www.capital.bg/show.php?storyid=386176>
36. <http://bghelsinki.org/index.php?module=pages&lg=bg&page=obektiv16208>
37. http://www.eurorights-bg.org/bg/categories/legal_doctrine/m_ekimdjiev/sluchaiat-emil-ivanov.html
38. http://setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/bg/features/setimes/newsbriefs/2008/10/22/nb_u-полицейско_насилие_на_граждани_и_журналисти_на_сметището_в_Суходол
39. www.my-evolution-revolution.blogspot.com/2007/09/blog-post_9629.html
40. <http://e-vestnik.bg/3142>

41. http://dariknews.bg/view_video.php?video_id=36590
42. www.youtube.com/watch?v=8vYkiYbYHFMhttp://nabludatel.blogspot.com/2009/01/blog-post_16.html
43. http://www.eurorights-bg.org/bg/categories/legal_doctrine/m_ekimdjiev/sluchaiat-emil-ivanov.html
44. <http://news.bpost.bg/story-read-3434>.
45. <http://www.segabg.com/online/new/articlenew.asp?issueid=2454sectionid=2&id=0000501>
46. http://www.ataka.bg/index.php?id=1251&option=com_content&task=view
47. www.rusenews.eu/news/19070
48. <http://bg.altermedia.info/?p=520>
49. http://www.dnevnik.bg/bulgaria/2008/03/27/476879_aktivisti_na_ataka_se_ovlakaha_ot_policeisko_nasilie/
50. <http://www.desant.net/show-news/21094/>
51. <http://www.trud.bg/Article.asp?ArticleId=654134>
52. <http://www.focus-news.net/?id=n1453256>
53. <http://www.legalworld.bg/show.php?storyid=21527>
54. <http://www.vesti.bg/?tid=40&oid=1172753>

* * *

55. Ангелова срещу България, р. от 13.06.2002.
56. Асенов и други срещу България, р. от 28.10.1998.
57. Берлински срещу Полша - № 27715/95 и 30209/96 и р. 94/20.06.2002.
58. Далан срещу Турция - р. от 07.06.2005.
59. Иаса срещу Турция – р. от 02.09.1998.
60. Илхан срещу Турция [ГО], № 22277/93, пар. 63, ЕКПЧ 2000-VII
61. Ирландия срещу Обединеното кралство - р. от 18.01.1978, серия А №25.
62. Кръстанов срещу България - р.от 30.09.2004.
63. Лабита срещу Италия (Голяма Камара), №26772/95, р.от 06.04.2000.
64. МакКан и други срещу Обединеното кралство – р. от 27.09.1995 Серия А № 324.
65. Макарацис срещу Гърция - №50385/99, р. от 20.12.2004.
66. Начова и други срещу България – р. от 06.07.2005 №43577/98, 43579/98.
67. Осман срещу България, р.от 19.05.2004.
68. Рашид срещу България, р. от 18.01.2006.

69. Рибич срещу Австрия - р. от 04.12.1995, серия А №336.
70. Селмуни срещу Франция – (Голяма Камара) № 25803/94, р. от 27.08. 1999
71. Танкрикулу срещу Турция – р. от 8.07.1999.
72. Томази срещу Франция - р. от 27.08.1992 серия А № 241.
73. Тотева срещу България - р. от 19.05.2004.
74. Цеков срещу България - р. от 23.02.2006.

* * *

75. Етичен кодекс за поведението на държавните служители в МВР № Из-2013/08.11.2006
76. Наредба за употреба на помощни средства от полицейските органи. № Из-1231/17.08.2006.
77. Методически указания за използването на различните видове помощни средства, техническите характеристики и правила за безопасност при употребата и съхранението им от полицейските органи, № Из-141/31.01.2007.
78. Доклад на Български хелзинкски комитет за 2006.
79. Доклад на Български хелзинкски комитет за 2007.
80. Доклад на Български хелзинкски комитет за 2008.
81. Доклад на Български хелзинкски комитет за 2009.